

І.С.ПОПОВИЧ

ПСИХОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНИХ ОЧІКУВАНЬ ОСОБИСТОСТІ:

методологія, теорія і практика

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ЗАГАЛЬНОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

І. С. ПОПОВИЧ

**ПСИХОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНИХ ОЧІКУВАНЬ
ОСОБИСТОСТІ:
МЕТОДОЛОГІЯ, ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА**

Навчально-методичний посібник

ХЕРСОН – 2019

**MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
KHERSON STATE UNIVERSITY
SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL FACULTY
DEPARTMENT OF GENERAL AND SOCIAL PSYCHOLOGY**

Ihor POPOVYCH

**PSYCHOLOGY OF SOCIAL EXPECTATIONS
OF PERSONALITY :
METHODOLOGY, THEORY AND PRACTICE**

Educational and methodological manual

KHERSON – 2019

УДК 316.61

ББК 88.52

П58

Рекомендовано навчально-методичний посібник до друку відповідно до ухвали вченої ради Херсонського державного університету (*протокол від 24 червня 2019 р. № 12*)

Рецензенти:

Завацька Н. Є. – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Пілецька Л. С. – доктор психологічних наук, професор, професор кафедри соціальної психології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Попович І. С.

П58 Психологія соціальних очікувань особистості : методологія, теорія і практика : навч.-метод. посіб. / І. С. Попович. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2019. – 160 с.

ISBN 978-617-7090-25-9

Навчально-методичний посібник присвячений вивченню соціальних очікувань особистості. У посібнику подано теоретико-методологічні основи, теоретико-емпіричне обґрунтування та прикладні аспекти актуального соціально-психологічного феномену. Створено комплекс методичних вказівок і рекомендацій з вивчення психологічних змістових параметрів соціальних очікувань особистості: рівнів сформованості, функцій, механізмів, типологічних класифікаційних ознак; скрупульозному аналізуванні окреслених параметрів соціальних очікувань особистості. Мета, композиція і зміст навчально-методичного видання допоможуть розкрити особливості соціальної поведінки, міжособистісної взаємодії людини з оточенням, інтегрують в собі знання інших навчальних дисциплін.

Для викладачів закладів вищої освіти, психологів, студентів, аспірантів, а також широкого кола читачів.

ББК 88.52

ISBN 978-617-7090-25-9

© І. С. Попович, 2019

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНИХ ОЧІКУВАНЬ ОСОБИСТОСТІ	6
Тема 1. Науковий аналіз категорії «соціальні очікування»	6
Тема 2. Теоретико-методологічні виміри дослідження соціальних очікувань особистості	17
Тема 3. Соціально-психологічний зміст очікувань особистості	29
Тема 4. Психологічні механізми, функції та типологічні особливості соціальних очікувань особистості	39
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИКО-ЕМПІРИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ТА ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ОЧІКУВАНЬ ОСОБИСТОСТІ	60
Тема 5. Соціально-психологічна концепція соціальних очікувань особистості	60
Тема 6. Технологія створення опитувальника «PCO»	72
Тема 7. Емпіричне дослідження психологічних змістових параметрів соціальних очікувань особистості	79
Тема 8. Типізація соціальних очікувань особистості	91
РОЗДІЛ 3. ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ОПТИМІЗАЦІЇ РОЗВИТКУ ТА ПСИХОКОРЕКЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ОЧІКУВАНЬ ОСОБИСТОСТІ	95
Тема 9. Методологічні принципи створення програми оптимізації розвитку та психокорекції очікувань	95
Тема 10. Змістові особливості та впровадження програми оптимізації розвитку і психокорекції соціальних очікувань в навчальній групі	102
Тема 11. Розробка та впровадження тренінгових занять в торговому колективі	107
Тема 12. Розробка та впровадження програми тренінгових занять в проектній групі	114
ВИСНОВКИ	118
ДОДАТКИ	119
ГЛОСАРІЙ	143
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	151

ВСТУП

Українська держава впродовж останніх десятиріч розвивається в умовах перманентного реформування всіх сфер людського буття. Постійні новоутворення і трансформації в нашому суспільстві супроводжуються як позитивними, так і негативними наслідками. Позитивним явищем є антропоцентричний підхід в науці, погляд на людину як найвищу соціальну цінність, унікальну і самодостатню особистість, яка перестає бути окремим «гвинтиком» – елементом соціального механізму, а сприймається суб'єктом, здатним визначати і конструювати своє майбутнє. До негативних явищ відносимо: поглиблення духовної кризи, нівелювання загальнолюдських цінностей, відхід від звичаїв, традицій, обрядів. Динамічні зміни в суспільстві, з одного боку, супроводжуються відродженням національної самосвідомості та національної ідентифікації, формуванням громадянського суспільства, а з іншого – все більшим прагненням до уніфікації та глобалізації не тільки економіки, але й культурного простору, типу державного устрою, навіть психологічного складу найрізноманітніших націй, етносів, народів. Суспільство огорнуто процесами миттєвого обміну інформацією, бурхливими змінами, постійними нововведеннями.

Соціально-економічні зміни, що відбуваються в суспільстві, зумовлюють висунення нових вимог до особистості фахівця. Сьогодення потребує професіоналів, які йтимуть в ногу зі світовими тенденціями, впроваджуватимуть інноваційні, прогресивні технології, будуть готові до глобалізаційних процесів, інтегруватимуть Україну в Європейський простір. За такої артикуляції означеної проблематики оптимізація розвитку та психокорекція соціальних очікувань набуває особливої актуальності.

У навчально-методичному посібнику створено комплекс методичних вказівок і рекомендацій з вивчення психології соціальних очікувань особистості у методологічному, теоретичному і прикладному вимірах.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНИХ ОЧІКУВАНЬ ОСОБИСТОСТІ

Тема 1 Науковий аналіз категорії «соціальні очікування»

Мета: розкрити сутність, зміст, природу наукового аналізу категорії «соціальні очікування»; показати доцільність проведення різних типів наукового аналізу.

План:

1. Наукова категорія «соціальні очікування».
2. Родо-видові зв'язки соціальних очікувань особистості.
3. Семантичний аналіз соціальних очікувань.
4. Ретроспективний аналіз наукової категорії і особливості його проведення.
5. Напрями дослідження соціальних очікувань особистості.

Короткий опис теми. «Соціальні очікування» як наукова категорія. Встановлення родо-видових зв'язків. Семантичний аналіз очікувань. Семантичні концепти за чинниками: психологічний, соціально-психологічний, соціальний. Ретроспективний аналіз соціальних очікувань особистості. Напрями дослідження: філософський, соціологічний, нейрофізіологічний, психологічний, соціально-психологічний та конструювання майбутнього.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Андреева Г. М. Социальная психология / Г. М. Андреева. – 5-е изд. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 365 с.
2. Майерс Д. Социальная психология / Д. Майерс. – 7-е изд. – СПб.: Питер, 2007. – 794 с.

3. Москаленко В. В. Соціальна психологія: підручник. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 624 с.
4. Попович І. С. Психологічні виміри соціальних очікувань особистості: монографія / І. С. Попович. – Херсон: ПАТ «ХМД», 2017. – 504 с.

Допоміжна:

5. Бабатіна С. І. Психологічні технології розвитку темпоральних характеристик особистості в студентському віці / С. І. Бабатіна // Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова: зб. наук. праць. – Одеса, 2016. – Вип. 1/39, т. 21. – С. 7–20.
6. Келли Дж. А. Теория личности: психология личных конструктов / Дж. А. Келли. – СПб.: Речь, 2000. – 249 с.
7. Попович І. С. Проблема соціально-психологічних очікувань в науковій теорії та практиці / І. С. Попович // Практична психологія та соціальна робота. – К., 2005. – № 5. – С. 8–13.

Інформаційні ресурси:

8. Popovych I. S. & Blynova O. Ye. The Structure, Variables and Interdependence of the Factors of Mental States of Expectations in Students' Academic and Professional Activities / I. S. Popovych & O. Ye. Blynova // The New Educational Review, 55 (1), 293–306. <https://doi.org/10.15804/tner.2019.55.1.2>
9. Vroom V. H. Work and Motivation / Victor H. Vroom.— New-York : Jossey Bass, 1994. – 324 p. Retrieved from <http://Work-Motivation-LSI-Victor-Vroom/dp/0787900303>

Встановлення родо-видових зв'язків поняття «соціальні очікування». Складність наукового аналізу соціальних очікувань значною мірою зумовлена тим, що вони одночасно можуть виступати предметом дослідження низки наук, зокрема: соціальної психології, психології соціальної роботи, психології особистості, педагогічної психології, психології професійного розвитку, футурології, психології конструювання майбутнього, психології менеджменту, організаційної психології, конфліктології, соціальної педагогіки, філософії, соціології та ін. Соціальні очікування особистості – це потужний соціально-психологічний механізм, що здійснює визначальний вплив на розвиток та становлення суб'єкта.

Існують поняття, які тотожні чи схожі з «соціальними очікуваннями» за значенням, змістом, вимовою, інтерпретацією, лінгвістичними особливостями; є частинами цілого, вказують на окрему класифікаційну ознаку чи якусь властивість, взаємодоповнюють чи підкреслюють окрему грань. Перелік цих

понять: «адекватні очікування», «активні очікування», «відкриті очікування», «генералізовані очікування», «групові очікування», «двосторонні очікування», «дожидання», «екзистенційні очікування», «експектації», «експектації-передбачення», «емоційні очікування», «ідеальні очікування» «ймовірні очікування», «життєві очікування», «закриті очікування», «кар'єрні очікування», «колективні очікування», «комунікативні очікування», «латентні очікування», «навчально-комунікативні очікування», «належні очікування», «неадекватні очікування», «нормативні очікування», «обов'язкові очікування», «односторонні очікування», «особистісні очікування», «очікування», «пасивні очікування», «покладання надії», «прогнозування», «професійні очікування», «реальні очікування», «рефлексивні очікування», «рольові очікування», «самоекспектації», «самоочікування», «секундарні сподівання», «ситуативні очікування», «соціально-психологічні очікування», «соціально-правові очікування», «сподівання», «ціннісно-рольові очікування», «чекання» та ін. Такий перелік, на перший погляд, хоч і ґрунтовно окреслює варіативність семантичного простору базового поняття дослідження, проте створює певний комплекс проблем. По-перше, класифікаційні, типологічні ознаки переплітаються; по-друге, зустрічаються доповнення понять одне одним, ототожнення, заміщення; по-третє, нівелюється логіка етимологічної складової дослідження базового поняття.

Науково-категорійний аналіз застосовують з метою чіткого окреслення семантичного простору поняття «соціальні очікування», визначення діапазону вживаності та виокремлення поміж інших близьких за змістом і обсягом понять. Першим кроком якого є встановлення родо-видових зв'язків. Поняття «соціальні очікування» знаходиться у родо-видових зв'язках з іншими поняттями. Первинними – є «expectatio» та «expectation». Поняття «очікування» є похідним від цих понять. Воно охоплює широке семантичне поле і почасти вживається як узагальнююче. Поняття «соціальні очікування» є динамічною науковою категорією, має низку ознак та властивостей. Графічна візуалізація родо-видових зв'язків поняття «соціальні очікування» (див. рис. 1.1.).

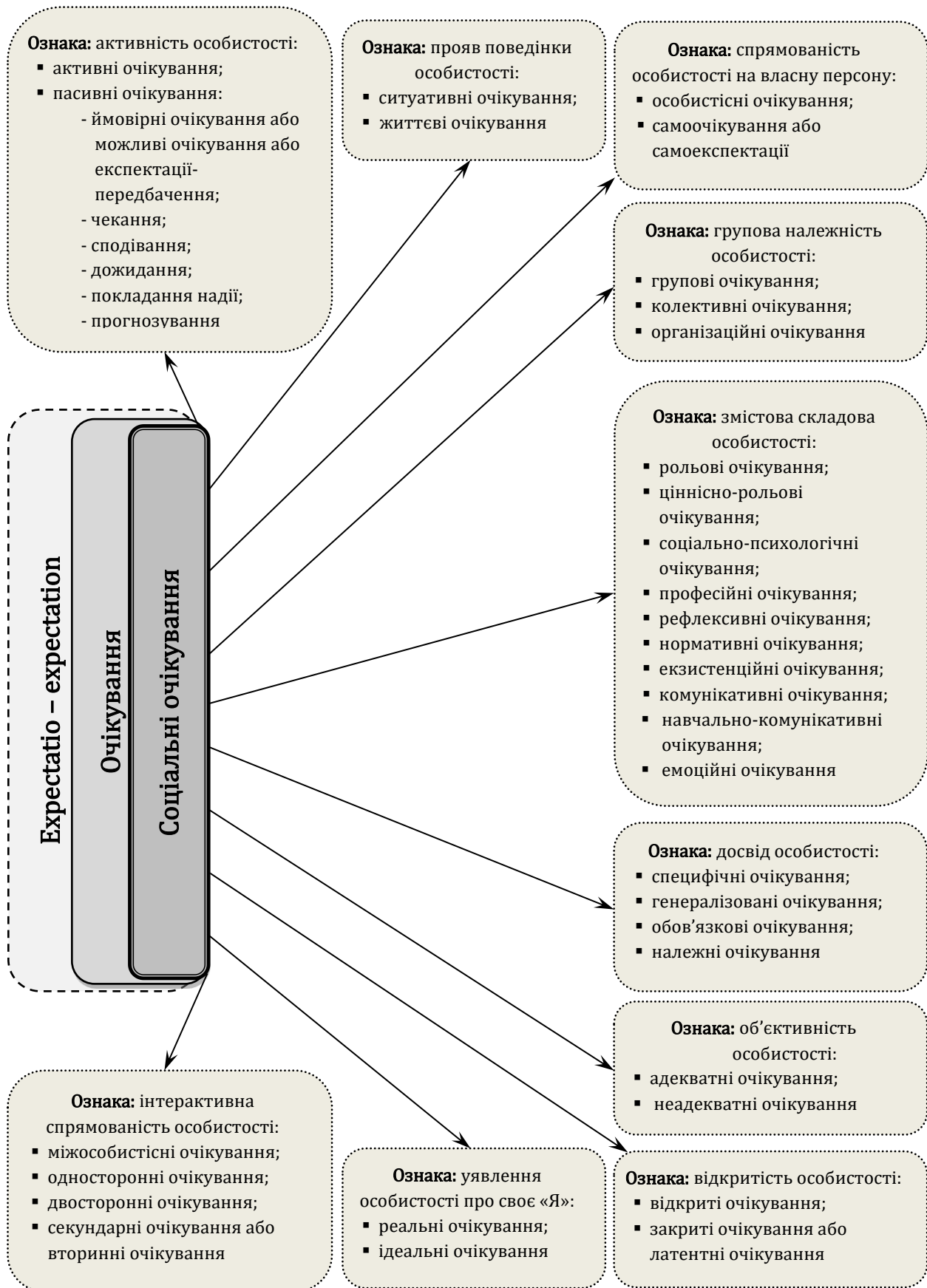

Рис. 1.1. Графічна візуалізація родо-видових зв'язків поняття «соціальні очікування»

Найбільше поле «expectatio – expectation» – це первісне семантичне поле. Ці поняття є первинними, з них почався активний розвиток проблеми соціальних очікувань особистості. Наступна категорія «очікування» – є перехідною і узагальнюючою категорією. «Соціальні очікування» – категорія, семантичне поле якої охоплює всі інші очікування.

Ознаки соціальних очікувань. Систематизовано ознаки і показано, як різні типи очікувань виникали, розвивалися і набували становлення як різновид соціальних очікувань. Ознаки соціальних очікувань: активність особистості, прояв поведінки особистості, спрямованість особистості на власну персону, групова належність особистості, змістова складова особистості, досвід особистості, об'єктивність особистості, відкритість особистості, уявлення особистості про своє «Я», інтерактивна спрямованість особистості. Виокремлені ознаки соціальних очікувань дозволяють систематизувати весь перелік схожих понять і є першим кроком у створенні типології соціальних очікувань.

Наступний етап науково-категорійного аналізу поняття «соціальні очікування» є **семантичний аналіз**.

Семантичні концепти поняття «соціальні очікування». Концепт (з лат. «conceptus» – «поняття») – зміст поняття, смислове значення. Під соціальними очікуваннями почасти розуміють суб'єктивні орієнтації, суб'єктивні уявлення, систему очікувань, вимоги, санкції, психічний стан, форму надії, спосіб поведінки, проградієнтну серію почуттів, сторону взаємодії. Часто зазначаються характеристики, функції, ознаки соціальних очікувань. Зокрема те, що вони відображають, забезпечують, складають, передбачають, як виступають, фіксуються, чим зумовлені та ін. (див. рис. 1.2).

Семантичні концепти об'єднані трьома **чинниками соціальних очікувань особистості**: психологічним, соціально-психологічним та соціальним. Семантичні концепти психологічного чинника розкривають внутрішню природу соціальних очікувань особистості, акцентують увагу на психологічних детермінантах досліджуваного феномену. Соціально-психологічний чинник характеризується семантичними концептами, що окреслюють перехід зовнішніх процесів у внутрішні й навпаки. Соціальний чинник – семантичними концептами, що розкривають зовнішній, соціальний зміст досліджуваного феномену.

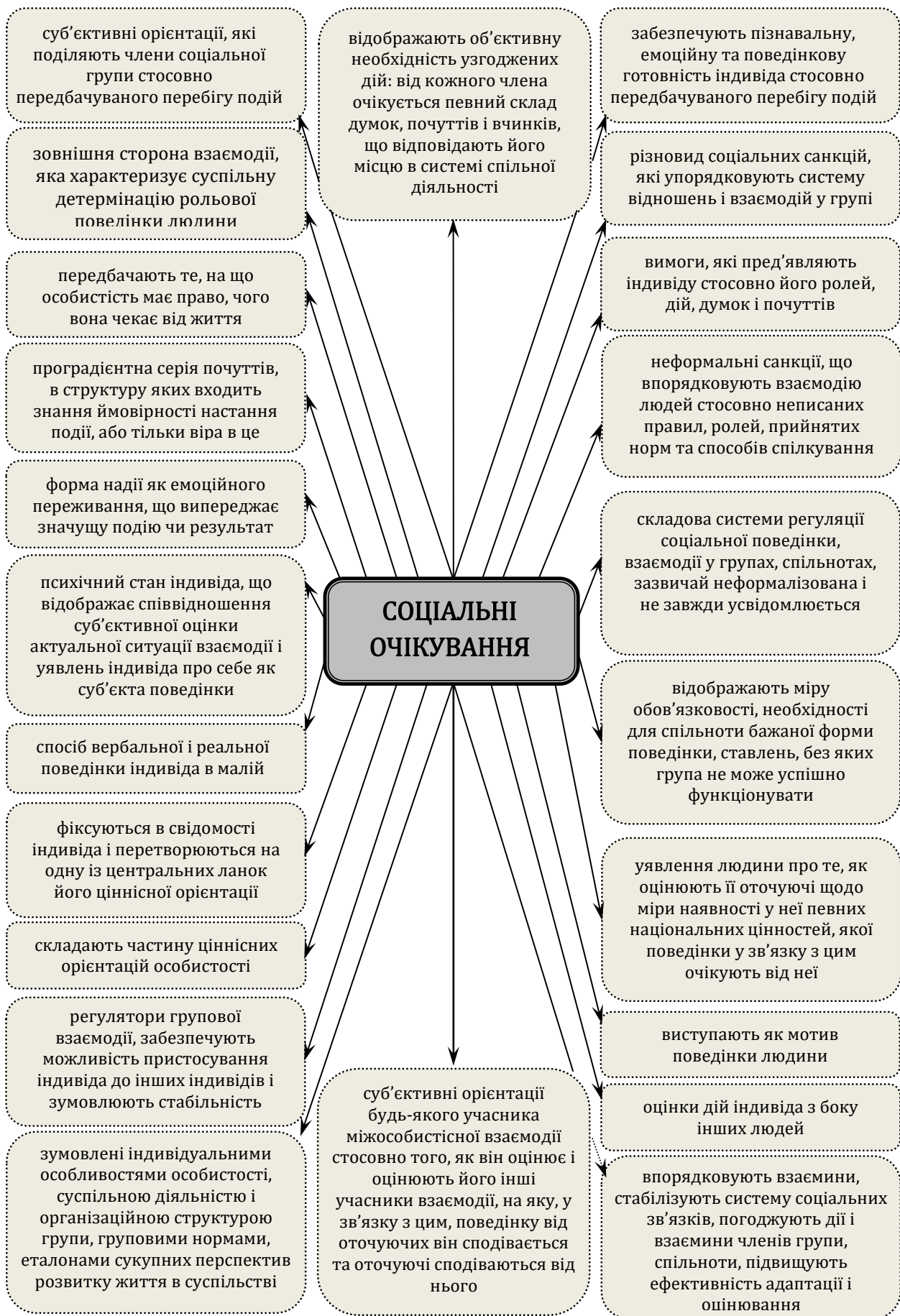

Рис. 1.2. Семантичні концепти категорії «соціальні очікування»

Розподіл семантичних концептів соціальних очікувань особистості за чинниками (див. табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Розподіл семантичних концептів соціальних очікувань особистості за чинниками

Назва чинника
1
ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЧИННИК
«Психічний стан індивіда, що відображає співвідношення суб'єктивної оцінки актуальної ситуації взаємодії і уявлень індивіда про себе як суб'єкта поведінки в цій ситуації» [66, с. 20]; «відтворюються у формі надії як емоційного переживання, що випереджає значущу подію чи результат» [66, с. 20], «проградієнтна серія почуттів, в структуру яких входить знання ймовірності настання очікуваної події, або тільки віра в це» [40, с. 168].
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЧИННИК
«Суб'єктивні орієнтації, які поділяють члени соціальної групи стосовно передбачуваного перебігу подій»; «забезпечують пізнавальну, емоційну та поведінкову готовність індивідів до передбачуваного перебігу подій»; «відображають об'єктивну необхідність узгоджених дій: від кожного члена очікується певний склад думок, почуттів і вчинків, що відповідають його місцю в системі спільної діяльності» [68, с. 455]; «впорядковують взаємини, стабілізують систему соціальних зв'язків, погоджують дії і взаємини членів групи, підвищують ефективність процесів адаптації» [63, с. 672]; «очікування чогось в міжособистісних взаєминах, наприклад, оцінки дій індивіда з боку інших людей» [29, с. 513]; «зумовлюються індивідуальними особливостями особистості, суспільною діяльністю і організаційною структурою групи, груповими нормами, еталонами сукупних перспектив розвитку життя в суспільстві» [29, с. 513]; «складають частину ціннісних орієнтацій особистості», «виступають як мотив поведінки людини» [29, с. 513]; «певний спосіб вербальної і реальної поведінки індивіда в малій групі» [69, с. 165]; «суб'єктивні орієнтації будь-якого учасника міжособистісної взаємодії стосовно того, як він оцінює і оцінюють його інші учасники взаємодії, на яку, у зв'язку з цим, поведінку від оточуючих він сподівається та оточуючі сподіваються від нього» [18, с. 15]; «уявлення людини про те, як оцінюють її оточуючі щодо міри наявності у неї певних національних цінностей, якої поведінки у зв'язку з цим очікують від неї» [18, с. 15]; «зовнішня сторона взаємодії, яка характеризує суспільну детермінацію рольової поведінки людини» [21, с. 43].
СОЦІАЛЬНИЙ ЧИННИК
«Система очікувань, вимог відносно норм виконання індивідом соціальних ролей»; «різновид соціальних санкцій, які упорядковують систему відношень і взаємодій у групі»; «носять неформалізований характер, який не завжди усвідомлюється» [61, с. 261]; «вимоги, які пред'являють навколишні індивіду стосовно його дій, думок і почуттів, що мають місце в тій чи іншій ситуації» [61, с. 261]; «неформальні санкції, що упорядковують взаємодію людей стосовно неписаних правил, ролей і прийнятих норм та способів спілкування» [61, с. 261]; «складова системи регуляції соціальної поведінки, взаємодії у групах, спільнотах, зазвичай неформалізована»; «система вимог стосовно норм виконання індивідом соціальних ролей»; «варіант соціальних санкцій, що упорядковують систему взаємин і взаємодії у групі» [63, с. 672]; «відображають міру обов'язковості, необхідності для спільноти бажаної форми поведінки, ставлень, без яких група не може успішно функціонувати», [63, с. 672]; «регулятори групової взаємодії, забезпечують можливість пристосування індивіда до інших членів групи і зумовлюють стабільність групи» [69, с. 165]; «вимоги стосовно норм виконання індивідом соціальних ролей, що є різновидом соціальних санкцій, які упорядковують систему ставлень і взаємин в групі» [59, с. 608]; «передбачають те, на що особистість має право, чого вона чекає від життя» [64, с. 428].

Ретроспективний аналіз соціальних очікувань особистості. Дослідження наукових теорій допомагає збагнути унікальність і неповторність феномену соціальних очікувань, створити визначення досліджуваного поняття, окреслити напрямки подальших наукових пошуків. Ретроспективний аналіз здійснюється у окресленій логічній послідовності. Виокремлено шість напрямків: філософський, соціологічний, нейрофізіологічний, психологічний, соціально-психологічний і конструювання майбутнього. Напрямки дослідження соціальних очікувань особистості, сутність, основні концепції та їх автори (див. табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Напрямки дослідження соціальних очікувань особистості

Сутність, вихідні положення	Основні наукові концепції
1	2
ФІЛОСОФСЬКИЙ	
Очікування, ідеал, очікуваний образ людини – предмет дослідження філософії. Формування соціальних очікувань людини, моделювання психічної реальності, відбуваються неусвідомлено. Соціальний конструктивізм реальності. Особистісні конструкти як найкращі варіанти-моделі інтерпретацій реальності. Ракурси очікувань: утопія як надія на покращення соціального буття, есхатологія як рефлексія окремої проблематики існування світу, образ смерті як уявлення про межу індивідуального переходу в майбутнє. Очікування – екзистенційно-часова конструкція часу. Активна форма очікувань – проектування та втілення в життя проекту.	Логіко-філософський трактат (Л. Й. Й. Вітгенштейн, 1921); Буття і час (М. Хайдеггер, 1927); Історії розвитку вищих психічних функцій (Л. С. Виготський, 1931); Теорія феноменологічної онтології буття (Ж. П. Сартр, 1943); Психологія особистості. Теорія особистісних конструктів (Дж. А. Келлі, 1955); Філософські проблеми свідомості (А. М. Книгін, 1999); Концепція очікування реалізації соціального ідеалу (Є. С. Маслов, 2003); Концепція екзистенційних очікувань особистості (О. Є. Сапогова, 2007); Очікування майбутнього: утопія, есхатологія, танатологія (І. В. Желтикова, Д. В. Гусєв, 2011) та ін.
СОЦІОЛОГІЧНИЙ	
Система рольових очікувань – суспільно задана модель ролі. Очікування соціуму, суб'єктивна реальність. Зв'язок «соціальних норм» і «рольових очікувань». Обов'язкові і належні очікування – «ядро ролі». Ключова роль норм, звичок, традицій. Соціальні очікування як елемент суспільної думки, масової свідомості. Індикатор стану і перспектив розвитку суспільства. Забезпечення зв'язку суб'єкта з прогнозованим майбутнім. Вимоги соціуму і соціальні очікування особистості.	Теорія ролей (Дж. Г. Мід, 1927); Структура соціальної дії (Т. Парсонс, 1937); Концепція «homo sociologicus» (Р. Г. Дарендорф, 1965); Саморегуляція і прогнозування соціальної поведінки особистості (В. О. Ядов, 1978); Концепція соціальних очікувань молоді (Ю. В. Купріянова, 1999); Соціологія суб'єктивної реальності (Н. І. Соболева, 2002); Особистість як суб'єкт соціальних змін (О. Г. Злобіна, 2005) та ін.

Продовж. табл. 1.2

Сутність, вихідні положення	Основні наукові концепції
1	2
НЕЙРОФІЗІОЛОГІЧНИЙ	
<p>Фізіологічні передумови здатності психіки до передбачення. Форми нервової діяльності – модифікації парабіозу. Рефлекторний процес. Принцип поступального руху збудження від пункту до пункту по всій рефлекторній дузі. Рефлекс цілі – здатність до цілепокладання. Модель кінцевого результату і початок поширення збудження. Динамічний стереотип ВНД – випереджувальна функція умовних сигналів. Динамічний стереотип очікуваного образу. Акцептор результату дії – найсуттєвіший механізм передбачення. Модель параметрів результату фізіологічної системи. Випереджуюче відображення. Модель потребового майбутнього. Рефлекторне кільце. Поведінковий акт, заранне очікуваний та спрогнозований, і закладений в модель потребового майбутнього. Від рефлексу до моделі майбутнього. Ймовірне прогнозування.</p>	<p>Рефлекси головного мозку (І. М. Сеченов, 1863); Вчення про загальні закономірності реагування збуджених систем організму (М. Є. Введенський, 1886); Теорія фізіологічних корелятивів психічних явищ (І. П. Павлов, 1903); Рефлекс цілі (І. П. Павлов, 1916); Динамічний стереотип (І. П. Павлов, 1932); Вчення про фізіологію активності: модель потребового майбутнього (М. О. Бернштейн, 1934), Теорія функціональних систем (П. К. Анохін, 1954); Акцептор результату дії (П. К. Анохін, 1955); Теорія ймовірного прогнозування (М. Й. Фейгенберг, В. А. Іванников, 1978) та ін.</p>
ПСИХОЛОГІЧНИЙ	
<p>Соціально-психологічні очікування – складова самосвідомості особистості, форма її прояву. Джерело Я-концепції. Базовий психологічний механізм саморегуляції поведінки особистості. Пророкування, що самореалізується. Складова ціннісно-сміслової сфери особистості. Суб'єктивні орієнтації, уявлення. Посередницька функція очікувань. Очікуваний вибір. Мотиваційна теорія соціальних очікувань. Рефлексивні очікування. Антиципаційні процеси. Мета – феномен випереджувального відображення. Цілепокладання – побудова очікуваної моделі майбутнього. Експектації в ділових переговорах – форма антиципації. Очікування – наскрізний психічний процес. Очікування – це екзистенція.</p>	<p>Основи фізіологічної психології (В. Вундт, 1847); «Ймовірне очікування» (Е. Брунвік, 1939); «Пророкування, що самореалізується» (Р. К. Мертон, 1948); Теорія очікувань (В. Г. Врум, 1964); Теорія особистісних сподівань (С. П. Тищенко, 1976); Мотивація і діяльність (Х. Хекхаузен, 1980); Концепція рефлексивних очікувань (Н. Й. Гуткіна, 1983); Розвиток Я-концепції і виховання (Р. Б. Бернс, 1986); Чинник справедливості (Дж. Д. Хетфілд, Р. К. Хьюсман, 1991); Національна самосвідомість у громадянському становленні особистості (М. Й. Боришевський, 2000); Психологічні детермінанти формування конструктивних соціальних очікувань старшокласників (О. В. Нікуліна, 2005); Психологічні особливості професійних очікувань майбутніх соціальних працівників (А. П. Фрадинська, 2012); Особистість у вимірах самосвідомості (М. Й. Боришевський, 2012) та ін.</p>

Продовж. табл. 1.2

Сутність, вихідні положення	Основні наукові концепції
1	2
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ	
<p>Соціальні очікування – складова комунікативно-рольової взаємодії особистості. Соціальні репрезентації. Соціальні уявлення молоді. Моральні експектації. Когнітивна, емоційно-ціннісна і поведінкова готовність до попереднього перебігу подій. Готовність до спілкування. Комунікативні очікування. Виконання ролі і реалізація міжособистісної взаємодії. Система вимог соціуму до ролі. Вимоги, що висуваються партнерами по взаємодії. Рольові очікування. Трансформація соціальних очікувань в соціальні норми. Соціальні очікування – різновид соціальних санкцій. Експектометрія – методика дослідження очікувань. Рівень сформованості соціально-психологічних очікувань. Коефіцієнт очікувань. Самоочікування. Вплив змісту роботи на специфіку соціальних очікувань. Ефект очікувань студента. Очікуване середовище. Очікуваний елемент. Очікувана ситуація. Очікувана потреба. Локус контролю. Очікування і цінність підкріплення. Очікування успіху. Очікування страху. Очікування ефективності. Сімейні рольові очікування – модель сімейно-рольового розподілу. Експектації подружжя. Професійні очікування. Кар’єрні очікування. Професійні очікування в соціотворчому просторі. Очікування – складний когнітивно-мотиваційний конструкт.</p>	<p>Теорія соціального наочіння (Дж. Б. Роттер, 1954); Концепція соціальних репрезентацій (С. Московічі, 1961); Мотиваційна теорія соціальних очікувань (М. Л. Гомеллаурі, 1968); Конвенційна концепція міжособистісної взаємодії (Т. Шибутані, 1969); Теорія соціального наочіння (А. Бандура, 1971); Концепція соціально-психологічних особливостей рольових очікувань (Г. Д. Долинський, 1974); Соціальні норми і регуляція поведінки (М. С. Бобнева, 1978); Теорія взаєморозуміння (Е. Е. Лінчевський, 1982); Концепція професійних очікувань (О. В. Тишковський, 1999); Концепція рольових очікувань подружжя (Н. Є. Хлопоніна, 2007); Особистість і роль: рольовий підхід в соціальній психології особистості (П. П. Горностаї, 2007); Соціальні уявлення молоді: особливості та шляхи формування (І. В. Жадан, 2007); Соціально-психологічні очікування в людських взаєминах (І. С. Попович, 2009); Соціально-психологічні практики особистості (Т. М. Титаренко, 2012); Експектаційна теорія шлюбних взаємин (Г. В. Лагонда, 2012); Соціально-психологічна феноменологія професійних очікувань (Т. П. Борисова, 2012); Оптимізація розвитку соціально-психологічних очікувань у студентській групі (І. С. Попович, 2013); Роль соціальних стереотипів у регуляції поведінки особистості (О. Є. Блинова, 2013); та ін.</p>
КОНСТРУЮВАННЯ МАЙБУТНЬОГО	
<p>Парадигмальний поворот сучасної науки від того, що існує, до того, що виникає. Психологія конструє майбутнє. Образ перспективної репрезентації – образ досягнення просторово-часових та смислових характеристик. Образ майбутнього – картина кінцевого результату проекту. Соціальні очікування в траєкторії життєздійснення суб’єкта. Образ бажаного життя. Моделі завданневого структурування майбутнього. Особистісне життєконструювання.</p>	<p>Як будувати власне майбутнє: життєві завдання особистості (Т. М. Титаренко та ін., 2012); Психологічні основи випереджальної стратегії поведінки особистості (Ю. О. Бохонкова, 2013); Теорія особистісного життєконструювання (Т. М. Титаренко, 2013); Психологічні практики конструювання життя в умовах постмодерної соціальності (Т. М. Титаренко, О. М. Кочубейник, К. О. Черемних, 2014); Психологія конструювання майбутнього (О. В. Михальський, 2014) та ін.</p>

Ретроспективний аналіз, розглянуті наукові теорії підводять до висновку, що виокремлені напрямки дослідження соціальних очікувань особистості найяскравіше характеризують зміст досліджуваної проблеми, показують її становлення і розвиток. Але є аспекти, яким потрібен більш детальніший аналіз, зокрема змістові особливості та соціально-психологічні детермінанти феномену соціальних очікувань особистості.

Контрольні запитання до теми:

1. Окресліть сутність наукової категорії «соціальні очікування».
2. Як розвивалася категорія «соціальні очікування»?
3. Порівняйте вітчизняний і зарубіжний досвід дослідження соціальних очікувань.
4. Окресліть сутність семантичного аналізу.
5. Перелічіть семантичні концепти категорії «соціальні очікування».
6. Назвіть чинники семантичних концептів.
7. Розкрийте сутність ретроспективного аналізу наукової категорії «соціальні очікування особистості».
8. Окресліть логічний аспект виокремлення напрямків дослідження соціальних очікувань особистості.
9. Розкрийте історичний аспект дослідження соціальних очікувань.
10. Порівняйте психологічний і соціально-психологічний напрямки дослідження соціальних очікувань.

Завдання для самостійного опрацювання:

Проаналізувати наукові категорії «сподівання» та «надія».

Тема 2

Теоретико-методологічні виміри дослідження соціальних очікувань особистості

Мета: розкрити сутність теоретико-методологічних вимірів дослідження соціальних очікувань особистості; показати їх наукову цінність.

План:

1. Соціальні очікування особистості – базовий психологічний механізм саморегуляції поведінки.
2. Соціальні очікування і ціннісно-смилова сфера.
3. Комунікативно-рольовий аспект соціальних очікувань особистості.
4. Мотиваційний аспект соціальних очікувань особистості.
5. Особливості дослідження очікувань в світовій теорії і практиці.

Короткий опис теми. Теоретико-методологічні виміри дослідження соціальних очікувань особистості. Соціальні очікування особистості – базовий психологічний механізм саморегуляції поведінки. Соціальні очікування особистості як складова ціннісно-смилової сфери та комунікативно-рольової взаємодії. Мотиваційний вимір дослідження соціальних очікувань особистості. Дослідження очікувань в світовій теорії та практиці.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Блинова О. Є. Трудова міграція населення України у соціально-психологічному вимірі: монографія / О. Є. Блинова. – Херсон : РІПО, 2011. – 486 с.
2. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: навч. посіб. / Л. Е. Орбан-Лембрик. – К.: Академвидав, 2005. – 448 с.
3. Попович І. С. Психологічні виміри соціальних очікувань особистості: монографія / І. С. Попович. – Херсон: ПАТ «ХМД», 2017. – 504 с.

Допоміжна:

4. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / Питер Бергер, Томас Лукман ; [Пер. з англ. Е. Д. Руткевич]. М.: Медиум, 1995. – 323 с.

5. Блинова О. Є. Особистісні детермінанти прояву соціальних стереотипів / О. Є. Блинова // зб. наук. праць : філософія, соціологія, психологія. – Ів.-Франківськ: ВДВ ЦІТ, 2007. – Вип. 12. – Ч. 2. – С. 51–55.

Інформаційні ресурси:

6. Попович І. С. Мотиваційний компонент соціально-психологічних очікувань / І. С. Попович // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка. – К. : «ГНОЗІС», 2011, т. XIII, ч. 4. – С. 290–297. Режим доступу <http://eKhSUIR.kspu.edu/handle/123456789/3274>
7. Попович І. С. Соціальні очікування в теоріях мотивації особистості / І. С. Попович // Вестник Пермського університету. Філософія. Психологія. Соціологія. 2014. – №4 (20). – С. 53-63. Режим доступу <http://ekhsuir.kspu.edu/handle/123456789/3278>
8. Vroom V. H. Work and Motivation / Victor H. Vroom.– New-York : Jossey Bass, 1994. – 324 p. Retrieved from <http://Work-Motivation-LSI-Victor-Vroom/dp/0787900303>

Соціальні очікування як базовий психологічний механізм саморегуляції поведінки особистості. Наші уявлення про іншу людину знаходяться у вимірах власної самосвідомості [18]. Цей зв'язок взаємоузгоджений: з одного боку, багатство уявлень про самого себе визначає і багатство уявлень про іншу людину; з іншого боку, чим повніше ми розкриваємо іншу людину, тим більш своєрідними та багатоманітними стають уявлення і про самого себе. Пізнаючи іншу людину, ми одночасно реалізуємо декілька процесів: емоційну оцінку цього іншого, спробу зрозуміти його вчинки та стратегію поведінки, і конструюємо власну поведінку [4].

Магістральні напрямки вивчення механізмів розвитку саморегуляції поведінки особистості були накреслені українським психологом, засновником української психологічної школи з проблем саморегуляції поведінки особистості М. Й. Боришевським [17]. Під саморегуляцією поведінки особистості розуміємо свідоме, цілеспрямоване планування, побудову і перетворення суб'єктом власних дій та вчинків у відповідності з особистісно значущою метою, актуальними потребами. Це є не що інше, як свідомо активність індивіда, спрямована на мобілізацію його внутрішніх ресурсів для досягнення значущої мети. Потреба критично оцінювати і контролювати свою поведінку, довільно спрямовувати, перебудовувати власні дії та вчинки з урахуванням можливих їх

наслідків для оточення і себе, прагнення до дотримання соціально цінних й особистісно значущих норм, правил міжособистісних взаємин – вияви саморегуляції поведінки.

Ідеальне «Я» здатне впливати на адекватність соціальних очікувань, оскільки суб'єкт враховує не тільки своє ставлення, відображене в свідомості інших, але й те, яке він хотів би мати. Ідеальне «Я», на відміну від реального «Я», виступає як джерело очікуваної, бажаної інформації, що постійно уточнюється, апробується. На початкових етапах становлення соціальних очікувань практично будь-які соціальні контакти здійснюють на них формувальний вплив. Але вже з моменту свого зародження очікування на базі Я-концепції стають важливим чинником інтерпретації досвіду. Інтерпретація досвіду визначає характер сприйняття людиною будь-якої ситуації. Соціальні очікування проходять через своєрідний внутрішній фільтр Я-концепції, де аналізуються, апробуються і отримують значення, що, як здається носію очікувань, відповідає прогнозованій ситуації.

Іноді можна почути, що індивід заявляє про себе негативно, побоюючись складності того чи іншого завдання, виконання певного доручення. Інколи за допомогою таких суджень він прагне себе підбадьорити. Також ці судження можуть відображати його реальну невпевненість, безпорадність. Соціальні очікування і відповідна їм поведінка визначають, у кінцевому результаті, уявлення індивіда про самого себе [8; 15].

Кожна людина формує свій образ «Я». Інакше кажучи, вона може уявити собі, як виглядає в очах інших людей, і таким чином перевірити, виходячи з позицій інших учасників взаємодії, все, що збирається робити. Особиста відповідальність фіксується людиною в той момент, коли вона уявляє собі, чого чекають від неї інші учасники взаємодії. Лінії дій окремих індивідів взаємно притираються, підлаштовуються один до одного, оскільки кожен може прийняти роль іншого, коли формує образ «Я». Уявна позиція дозволяє здійснювати пристосування та адаптування до членів взаємодії, згідно з їх намірами та експектаціями [71].

Соціальні очікування ніби тільки «народилися», вони ще зовсім «голі» і «беззахисні» (характеристики метафоричні – *I. П.*). Соціальне сприйняття, соціальна оцінка, соціальний тиск здатні не тільки їх зруйнувати, але й дестабілізувати психоемоційний стан особистості, нанести їй психічну травму. Тому соціальні очікування повинні пройти етап внутрішньої апробації, «загартування» (характеристика метафорична – *I. П.*), тобто стати сильнішими –

життєздатними. Ці змістові зміни можливі завдяки процесам інтеріоризації та екстеріоризації.

Соціальні очікування – це складне соціально-психологічне утворення, зміст якого залежить від рівня розвитку людини, її індивідуально-психологічних особливостей, від складових її самосвідомості: самооцінки, домагань, рефлексивності, а також таких складних інтегрованих форм самосвідомості, як образ «Я» та Я-концепція.

Глибинна сутність соціальних очікувань як базового психологічного механізму саморегуляції поведінки особистості окреслена у наступних положеннях:

- соціальні очікування є соціально-психологічним утворенням, яке породжує структурно-сміслову цілісність «Я» і забезпечує її функціонування;
- структурно-смістова цілісність «Я» не може існувати поза соціальним середовищем, поза таким соціальним утворенням, як «не-Я»;
- соціальні очікування передбачають узгодженість трьох аспектів: когнітивного, емоційно-ціннісного та регулятивного;
- соціальні очікування забезпечуються когнітивною, емоційно-ціннісною та поведінковою готовністю особистості до попереднього перебігу подій;
- соціальні очікування – це сукупність апробованих знань, інформація суб'єкта про самого себе, а також уявлення про те, як його сприймають, оцінюють, розуміють оточуючі суб'єкти взаємодії, зокрема значущі інші, а він відповідно сприймає, оцінює і розуміє їх;
- соціальні очікування супроводжуються неймовірно великим емоційно-ціннісним навантаженням, оцінкою і самооцінкою, суб'єктом якостей, дій, вчинків, патернів взаємодії, і формуванням на цій основі певного ставлення як до суб'єкта взаємодії, так і до самого себе;
- соціальні очікування суб'єкта передбачають регулятивність своєї діяльності та поведінки, узгодженість очікувань, сподівань інших суб'єктів з власними думками, бажаннями, діями, врахування їх ймовірних реакції, і навпаки.

Соціальні очікування реалізуються не тільки в спілкуванні, людських взаєминах, але і в конкретній діяльності. На їх зміст впливають контакти, стосунки, взаємини з іншими учасниками взаємодії. Низька оцінка себе, яка склалася в порівнянні з

досягненнями, та низькі оцінки, які отримує людина від учасників взаємодії, зокрема значущих інших, є основою виникнення не тільки заниженої самооцінки в цілому, а й сприятливим полем для формування неадекватних соціальних очікувань. *Самооцінка* є ядром, серцевиною не тільки соціально-психологічних, а й соціальних очікувань особистості. Негативний попередній досвід, низька самооцінка практично не можуть гарантувати об'єктивні соціальні очікування, оптимальний їх рівень, навіть в незнайомому середовищі, де спілкування і контакти відбуваються вперше. Завищена самооцінка спонукає до самовпевненості, відсутності критичності та самокритичності, очікування легкого результату, що призводить до невдач. Самооцінка є одним із важливих критеріїв соціальних очікувань. Самооцінка, порівняно з іншими чинниками соціальних очікувань, володіє високою асимілятивною здатністю. Її складно змінювати, «рухати» – це результат перманентної роботи соціальних очікувань, якісний і кількісний показник постійних актів апробації. Самооцінка здійснює регулятивний вплив на рівень сформованості соціальних очікувань через інтеріоризацію та екстеріоризацію самооцінних ставлень.

Самооцінка і соціальні очікування особистості є двостороннім взаємоузгодженим механізмом взаємовпливів, який кардинально впливає на саморегуляцію поведінки особистості. Неадекватна завищена самооцінка впливає на змістові параметри соціальних очікувань, а вони – безпідставні. Відповідно, постійні неадекватні проєкції в майбутнє, необґрунтовані сподівання, соціальні очікування, що не справджуються, зіпсовані людські взаємини – є тим матеріалом, який здатний безперервно впливати на формування самооцінки особистості. Цей вплив здійснюється перманентно, впродовж тривалого часу і спонукає перехід якісних змін у кількісні, навіть у такому складному психологічному утворенні як самооцінка. Двосторонність взаємоузгодженого механізму впливу полягає у тому, що під час психокорекції самооцінки, особистість проходить складніший етап змістових перетворень завдяки змінам у когнітивній складовій, які спонукають зміни в емоційно-ціннісній складовій, що відбуваються завдяки рефлексії. Кількісні та якісні зміни в емоційно-ціннісній складовій, а саме зміни в оцінці, ставленні особистості, спонукають зміни у її висловлюваннях, поведінці, тобто в поведінковій складовій. Через рефлексію, аналіз та самоаналіз своїх якостей, дій, вчинків, власної діяльності відбувається становлення самооцінки як здатності суб'єкта аналізувати свій внутрішній світ і на цій основі,

через функції, забезпечувати роботу соціальних очікувань як базового психологічного механізму саморегуляції поведінки особистості.

Соціальні очікування – складова ціннісно-сислової сфери особистості. Соціальні очікування, внутрішньо прийняті особистістю, є її ціннісними орієнтаціями, що входять до складу ціннісно-сислової сфери особистості.

Соціальні очікування є ланкою, що поєднує індивідуальне в особистості з соціальним. Вони відіграють активну роль у процесах саморегуляції поведінки. Ця роль найчіткіше простежується у засвоєнні індивідом моральних норм, інновацій у колективних нормах поведінки, ціннісних орієнтацій, особливо в процесах самовиховання та самовдосконалення, прийнятті вимог у виникненні і розвитку взаємин особистості з оточенням.

Групові ціннісні орієнтації – один з чинників формування домагань групи, а саме встановлення її верхньої межі, тобто задають рівень ідеального варіанту. У свою чергу, ідеальні очікування-вимоги фіксуються в групових нормах. Таким чином, соціальні очікування ідеального, найбільш бажаного є психологічним утворенням, яке детерміноване ціннісно-нормативною системою групи.

У соціальних очікуваннях окреслюється два моменти: перший – право очікувати від навколишніх поведінки, яка відповідає ролі в позиції; і другий – зобов'язання поводитися відповідно з очікуваннями інших людей. Соціальні очікування особистості є одним із феноменів, який має суттєвий вплив на міжособистісні взаємини в малій групі, спільноті. Соціальні очікування знаходяться в тісному взаємозв'язку з її ціннісно-нормативною системою, соціальними настановленнями, рефлексією та ідентифікацією. Ціннісно-нормативна система групи, складовими якої є ціннісні орієнтації, норми і ролі, здатна виконувати функцію реалізації мети, спрямовувати поведінку учасників взаємодії в необхідне русло. Таким чином, соціальні очікування здійснюють регулятивні та орієнтаційні впливи на особистість, визначають її вчинки.

Соціальні очікування, ціннісні орієнтації, норми і ролі, які виконує особистість є необхідними елементами її ціннісно-сислової сфери, що забезпечують перетворення зовнішніх соціальних впливів у внутрішні регулятори поведінки, а внутрішніх психічних утворень – у зовнішні прояви поведінки особистості.

Соціальні очікування – складова комунікативно-рольової взаємодії особистості. Формування та реалізація соціальних

очікувань базуються як на індивідуальному, так і на соціальному досвіді особистості. Вони поширюються, підкріплюються завдяки комунікації та взаємодії. Соціальні очікування відображають соціальну реальність будь-якої кількості учасників взаємодії не тільки в діадних взаєминах, взаєминах подружжя, вчитель-учень, батьки-дитина, а й у взаєминах малої групи, середньої чи великої спільноти. Також соціальні очікування особистості здатні відображати соціальну реальність в широкій соціальній системі, у соціумі. Таким чином, соціальні очікування, що сформувалися в результаті комунікативно-рольової взаємодії, хоч і є суб'єктивними орієнтаціями окремих учасників взаємодії, вони – не тільки особистісне утворення чи групове, але й утворення та продукт цілої соціальної системи, тому носять назву «соціальні очікування особистості».

Соціальні очікування трансформуються у соціальні норми, які зв'язують в один вузол розмаїття інтересів, цілей, мотивів учасників взаємодії. Формування соціальних очікувань базується на колективному досвіді: вони поширюються і підкріплюються завдяки комунікації та взаємодії. В окремих випадках можуть отримати поширення неадекватні реальності очікування.

Соціальні очікування спільноти є не тільки результатом відображення соціальної реальності, а й передумовою її змін, оскільки утворюють певну систему співвідношень, стандартів поведінки, порівняння певних суспільних настроїв, які залежать не безпосередньо від економічного стану, дій лідера тощо, а опосередковуються відповідними вимогами соціуму. Зокрема, у стійких малих групах соціальні очікування відображають об'єктивну необхідність узгоджених дій: від кожного члена очікується певний комплекс думок, почуттів і вчинків, що відповідають його місцю в системі спільної діяльності. Якщо його поведінка не відповідає цим очікуванням, це викликає відповідну реакцію членів групи – соціальні санкції. М. С. Бобнева зазначає, що вагомим чинником функціонування будь-якої малої групи є інтерналізація різних санкцій. Члени групи контролюють свою поведінку і очікують схвалення чи осуду з боку інших членів взаємодії, в першу чергу значущих інших. Людська поведінка набуває певної впорядкованості, яка є результатом дотримання соціальних очікувань, а відповідно і норм, оскільки соціальні очікування «правильної» або «належної» поведінки асоціюються з наявністю легітимності, узгодженості, що передбачають групові норми [15, с. 90].

Соціальні очікування – необхідний елемент, важлива складова комунікативно-рольової взаємодії особистості. Вони здійснюють визначальний вплив на ефективність міжособистісної взаємодії, стратегію поведінки особистості.

Соціальні очікування в теоріях мотивації особистості. Соціальні очікування мають місце в значному переліку мотиваційних теорій особистості. У цьому контексті переважають процесуальні теорії мотивації, хоча статичні також представляють науковий інтерес. Заслужують на увагу наукові праці таких вчених: теорія справедливості (Дж. С. Адамс), теорія ERG (К. П. Альдерфер), теорія мотивації (В. Арнольд), теорія «математичного» очікування (Дж. В. Аткинсон і Н. Т. Фізер), теорія передчуття успіху (Р. Л. Аткинсон), теорія очікувань (В. Г. Врум), двофакторна теорія мотивації (Ф. Герцберг), теорія контролю (В. М. Д. Глассер), мотиваційна теорія соціальних очікувань (М. Л. Гомелаурі), теорія мотивації (Е. Л. Деці), теорія представництва (М. К. Дженсен і В. Г. Меклінг), теорія цілепокладання (П. Ф. Друкер), теорія тричленної структури мотивації досягнення мети (С. Епстайн), теорія мотивації (С. В. Іванова), теорія установки цілей (Е. А. Лок), теорії X і Y (Д. М. МакГрегор), теорія завчених потреб (Д. К. МакКлелланд), теорія ієрархії потреб (А. Г. Маслоу), теорія Z (У. Оучі), комплексна процесуальна теорія мотивації (Л. В. Портер і Е. Е. Лоулер), теорія людських взаємин (Ф. Ретлісбергер, Е. Мейо, Р. Лайкертс), теорія 12 чинників мотивації (Ш. Річчі і П. Мартін), теорія мотивації (С. П. Роббінс), теорія зміни поведінки, теорія підкріплення (Б. Ф. Скіннер), теорія мотивації (Е. Стотланд), теорія комплексних мотиваційних програм (Т. Е. Стюарт), теорія атрибуцій (Ф. Хайдер), теорія редизайну праці (Дж. Р. Хакман і Г. Р. Олдхем), теорія мотивації (Х. Хекхаузен). Представляють науковий інтерес у цьому контексті: психологічні механізми мотивації в теорії емоцій (В. К. Вілюнас), мотиваційна теорія емоцій (Р. В. Ліпер), інформаційна теорія емоцій (П. В. Симонов) та ін. [41–58; 77–83].

Теоретико-методологічні основи мотивації особистості закладені в працях: К. О. Абульханової-Славської [1], Г. О. Балла [7], М. Й. Боришевського [17; 18], Г. С. Костюка [27], О. М. Леонтьєва [31], В. С. Мерліна [34], С. Л. Рубінштейна [60], В. Д. Шадрикова [70] та ін.

Усі теорії мотивації особистості можна умовно розділити на дві групи: змістові та процесуальні. Метою змістових теорій мотивації є визначення складових мотивації, структури потреб людини. Вони допомагають дослідити пріоритетні потреби співробітника, домінуючі мотиви. Процесуальні теорії мотивації – сучасніші,

базуються на поведінці людини, враховують її сприйняття та набутий досвід. Мотивація в процесуальних теоріях розглядається з точки зору того, що спонукає людину спрямовувати свої зусилля на досягнення бажаних результатів. Змістові концепції мотивації мають більшу статичність, порівняно з процесуальними. У той же час процесуальні теорії – динамічніші, володіють високим рівнем практичності й зручні у застосуванні.

Важливим є мотиваційний аспект соціальних очікувань у теорії очікувань В. Г. Врума [84], яка належить до процесуальних теорій мотивації. Більшість людей очікують, наприклад, що закінчення інституту дозволить їм отримати гідну роботу, і якщо працюватимуть з повною віддачею, то досягнуть кар'єрного зростання, професійного успіху. У теорії очікувань підкреслюється важливість наступних чинників: витрачені зусилля – отримані результати; отримані результати – винагорода; цінність винагороди або валентність, тобто задоволеність винагородою.

Очікування результатів (ВЗ – ОР) – це відношення між витраченими зусиллями й отриманими результатами. Якщо людина відчуває, що немає прямого зв'язку між витраченими зусиллями і досягнутим результатом, то, згідно з теорією очікувань, мотивація слабшає.

Очікування стосовно результату – винагороди (ОР – В) – це очікування певної винагороди або заохочення у відповідь на отриманий рівень результатів. Наприклад, менеджер може очікувати, що його зусилля будуть оцінені керівництвом і він отримає підвищення по службі, відповідні пільги, соціальні бонуси. Робітник може очікувати, що, досягнувши вищого рівня кваліфікації, він отримуватиме вищу заробітну плату, зможе стати бригадиром.

Третій чинник, який визначає мотивацію в теорії очікувань – це цінність винагороди або валентність (ЦВ). Валентність – це очікувана міра відносного задоволення або незадоволення, яка виникає внаслідок отримання певної винагороди. Наприклад, менеджер отримав підвищену заробітну плату, хоча очікував на підвищення по службі. Якщо валентність низька, тобто цінність винагороди для людини не надто важлива, то теорія очікувань засвідчує, що мотивація працівників в цьому випадку буде слабшати [84].

Таким чином, зазначені вище чинники мають визначальний вплив на рівень мотивації. Їхнє співвідношення показано наступною формулою:

$$M = (BЗ - OP) \times (OP - B) \times ЦВ \quad (1.1)$$

де M – мотивація; $BЗ$ – витрачені зусилля; OP – отриманий результат; B – винагорода; $ЦВ$ – цінність винагороди або валентність.

Варті уваги концептуальні положення у праці М. Л. Гомелаури [20]. Прогнозоване настановлення є примітивною формою очікувань та одним із проявів ставлень індивіда до реальності. Дослідниця кваліфікує очікування як настановлення. «Настановлювані й свідомі очікування можуть збігатися або суперечити одне одному, що може спонукати до сумачії або інтерференції ефектів, які вони викликають». Акцентовано увагу на активній свідомій складовій у двосторонніх очікуваннях, на мотиваційному аспекті соціальних очікувань і зазначає, що «...односторонні очікування індивіда стосовно об'єкта можуть формуватися та впливати на його поведінку несвідомо, на рівні прогнозованої роботи мозку, в той час як соціальні очікування не можуть створюватися без участі свідомості» [20, с. 128].

Важливою у науковому сенсі є теорія передчуття успіху, яка належить Р. Л. Аткинсону [5]. Науковець у своїх експериментах дослідив досить складну структуру «гри очікувань». Сутність цієї структури полягає у тому, що, якщо в житті людини є проблема чи надто важке завдання, то їх не можна вирішити, покладаючись лише на свій інтелект: необхідне певне везіння та впевненість у власних силах. Сили, які рухають людськими вчинками, залежать від їхньої оцінки ймовірності успіху та власне зацікавленості в досягненні успіху в цьому виді діяльності. Це положення покажемо формулою:

$$M = Й \times З \quad (1.2)$$

де M – мотивація; $Й$ – ймовірність успіху; $З$ – зацікавленість.

Знак множення вказує на взаємозалежність чинників. Якщо один з них вкрай низький, то в результаті рівень мотивації буде також низький. Якщо віра в успіх дорівнює нулю, то такою ж буде й мотивація, незалежно від зацікавленості. Є припущення, що особистість, мотивована на уникнення невдачі, буде керуватися заниженими або завищеними вимогами, тоді як особистість, мотивована на досягнення успіху, повинна зробити більш реалістичний вибір [5, с. 203].

Процесуальні теорії мотивації на відміну від змістових, сучасніші, базуються на поведінці людини, враховують особливості

сприйняття людини, набутий нею досвід. Вони динамічніші, володіють високим рівнем практичності й зручні в застосуванні. Процесуальні теорії мотивації об'єднує проблема управління мотивацією в умовах виробничих стосунків. Важливим джерелом мотивації є очікуваний конкретний результат праці. Основні поняття цих теорій : очікування, інструментальність, валентність, сприйняття та зацікавленість. Очікування – це свого роду прогноз ефективності трудової діяльності, що ґрунтується на аналізі валентності працівника та інструментальності роботодавця. Головна ідея теорій проста – чим цінніший результат і вища ймовірність винагороди, тим більше зусиль докладе людина, щоб досягти мети.

Дослідження очікувань в світовій теорії і практиці. Найчастіше на практиці зустрічається реалізація мотиваційних теорій очікувань В. Г. Врума, Ф. Герцберга, Е. Е. Лоулера і Л. В. Портера, Д. М. МакГрегора, Г. Піка та ін.

Б. Дж. Бушман і Г. А. Андерсон дослідили агресивну поведінку респондентів, що грали в жорстокі відеоігри [74]. Дослідники побудували типову модель агресії, у якій поряд з блоками агресивного сприйняття, агресивного переконання та ставлення, агресивних сценаріїв поведінки, агресії десенсибілізації, чільне місце займають агресивні очікування. Досліджуючи повторний перегляд жорстоких відеоігор, науковці фіксували підсилення агресії в досліджуваних. Формування агресивних очікувань приводило до змін в сприйнятті соціальної ситуації, ставленні до оточуючих, у їх переконаннях, впливало на збільшення міри агресивності особистості. Вражаючим є висновок, що навіть двадцятихвилинний перегляд відеоігри з насиллям збільшує ймовірність, що потенційний ситуативний конфлікт буде розв'язуватися з жорстокістю [74, с. 56].

Розробляючи теорію очікувань, В. Г. Врум запозичив інструментальність Г. Піка з його однойменної теорії, яка висуває гіпотезу про поведінку індивіда, спрямовану на результат і зумовленість поведінки цим результатом, що власне і є інструментальністю. Е. Е. Лоулер та Л. В. Портер розширили роботу В. Г. Врума, показавши, що результат – це функція взаємодії зв'язку інструментальності, валентності очікувань, умінь і сприйняття. Дослідники вводять категорію «сприйняття», що суттєво відрізняє одну теорію від іншої. На думку авторів, сприйняття поєднує напрямок зусиль, активність та поведінку, а віра індивіда у це поєднання приведе його до успішного результату [76].

Велика частина досліджень очікувань має прикладний характер, базується на загальноприйнятих теоріях очікувань. Доволі часто, в зарубіжних дослідженнях соціальних очікувань, зустрічається перевірка гіпотез, спростування концепцій, доповнення наукових пошуків попередників. Більшість досліджень націлена на розв'язання завдань сьогодення та вирішення актуальних соціальних проблем.

Контрольні запитання до теми:

1. Розкрийте сутність теоретико-методологічних вимірів соціальних очікувань особистості.
2. Окресліть зв'язок соціальних очікувань і саморегуляції поведінки особистості.
3. Подайте зв'язок соціальних очікувань і ціннісних орієнтацій особистості.
4. Окресліть комунікативно-рольовий зміст соціальних очікувань особистості.
5. Розкрийте сутність соціальних очікувань у працях вітчизняних психологів, присвяченим теоріям мотивації особистості.
6. Розкрийте сутність соціальних очікувань в зарубіжних теоріях мотивації особистості.
7. Подайте сутність мотиваційного аспекту соціальних очікувань особистості.

Завдання для самостійного опрацювання:

Дослідити роль і місце соціальних очікувань в мотиваційних теоріях особистості. Розглянути п'ять теорій.

Тема 3

Соціально-психологічний зміст очікувань особистості

Мета: розкрити соціально-психологічний зміст очікувань особистості; показати глибину і унікальність досліджуваного феномену.

План:

1. Соціально-психологічні змістові особливості очікувань особистості.
2. Соціально-психологічні очікування як регулятор соціально-психологічної реальності.
3. Дерево соціальних очікувань особистості.
4. Сутність об'єкта і предмету очікувань.
5. Взаємозв'язок очікувань і психічної регуляції поведінки особистості.

Короткий опис теми. Соціально-психологічний зміст очікувань особистості. Система регуляції соціальної поведінки. Соціально-психологічні очікування як регулятор соціально-психологічної реальності. Дерево соціальних очікувань особистості. Соціальні очікування як процес психічної регуляції поведінки. Джерело і носій очікувань. Об'єкт і предмет очікувань. «Рефлекс мети» (за І. П. Павловим). Структурно-функціональна схема взаємозв'язку соціальних очікувань особистості з процесами психічної регуляції поведінки.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Майерс Д. Соціальна психологія / Д. Майерс. – 7-е изд. – СПб.: Питер, 2007. – 794 с.
2. Попович І. С. Психологічні виміри соціальних очікувань особистості: монографія / І. С. Попович. – Херсон: ПАТ «ХМД», 2017. – 504 с.

Допоміжна:

3. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / Питер Бергер, Томас Лукман ; [Пер. з англ. Е. Д. Руткевич]. М.: Медиум, 1995. – 323 с.
4. Блинова О. Є. Соціокультурні та психологічні вектори становлення особистості: монографія / від. ред. О. Є. Блинова. – Херсон: Вид-во ФОП Вишемирський, 2018. – С. 6–29.

5. Борисюк А. С. Професійна ідентичність медичного психолога: соціально-психологічний аналіз: монографія / А. С. Борисюк. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2010. – 440 с.
6. Павлов И. П. Рефлекс цели / И. П. Павлов // Полное собрание трудов / Иван Петрович Павлов. – Т. III. – М. – Л., АН СССР, 1949. – С. 242-347.
7. Соболева Н. І. Соціологія суб'єктивної реальності / Н. І. Соболева. – К.: Інститут соціології НАН України, 2002. – 296 с.

Інформаційні ресурси:

8. Крупник І. Р. Особливості сімейних уявлень дітей позбавлених батьківського піклування / І. Р. Крупник // Психологічний часопис: зб. наук. праць. – К.: 2017. – № 6 (10), вип. 10. – С. 75-90. Режим доступу <http://ekhsuir.kspu.edu/handle/123456789/6230>
9. Попович І. С. Соціальні очікування особистості як регулятор соціально-психологічної реальності / І. С. Попович // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць / За ред. С. Д. Максименка. – Т. 1. – Вип. 44 / Інститут психол. імені Г. С. Костюка НАПН України – К. : Фенікс, 2016. – С. 138–143. Режим доступу <http://ekhsuir.kspu.edu/handle/123456789/3298>

Соціальні очікування особистості у контексті системи регуляції соціальної поведінки. Соціальні очікування є системним і цілісним утворенням конструювання й відображення соціальної дійсності. Змістові особливості, внутрішні чинники очікувань впливають на здійснення регуляції соціально-психологічної реальності. Сутність соціальних очікувань особистості як регулятора соціально-психологічної реальності здійснюється через розгляд змістових особливостей соціальних очікувань в контексті системи регуляції соціальної поведінки особистості, дослідження зв'язку з іншими її складниками.

Останні десятиріччя людина все частіше вивчається як суб'єкт активності, як творець свого буття, що конструює соціальну реальність, творить своє майбутнє. Соціальні очікування у цьому контексті здатні виступати важливою складовою конструювання соціальної реальності.

П. Бергер і Т. Лукман показують, що світ, у якому живуть і працюють соціальні індивіди, сприймається як початкові й об'єктивні дані, активно конструюється самими людьми під час їх соціальної діяльності, хоча і відбувається це неусвідомлено для них самих [10].

Знання у повсякденному житті є знанням релевантних структур інших людей. Знання в повсякденному житті соціально розподілене, тобто різні індивіди та типи індивідів володіють ним різною мірою.

Завдяки порівнянню і ототожненню себе з значущими іншими, дитина здатна ідентифікувати себе, набуваючи суб'єктивно зрозумілої і пристойної ідентичності. Я – це рефлексивна сутність, що відображає настановлення, прийняті по відношенню до неї перш за все з боку значущих інших; індивід стає тим, ким він є, будучи спрямованим значущими іншими.

Соціальні очікування особистості не стільки сприяють відображенню об'єктивно існуючого світу, скільки його конструюванню. Соціальні очікування здатні виступати базовою складовою системи регуляції соціальної поведінки особистості. Під системою регуляції соціальної поведінки особистості розуміємо сукупність взаємопов'язаних складників, що взаємодіють між собою у єдиному соціокультурному просторі і мають цілісну природу. Поряд із соціальними очікуваннями, система регуляції соціальної поведінки поєднує: соціальні норми, правові норми, громадську думку, професійні кодекси, статuti, посадові обов'язки, правила, етичні норми, ідеали, вірування, моральний кодекс та низку інших складників.

Сутнісна характеристика соціальної поведінки – це соціально зумовлена інтелектом та іншими знаково-смысловими утвореннями система дій, з якими особистість чи спільнота бере участь у громадських відносинах, взаємодіє з соціальним середовищем. Соціальна поведінка поєднує дії людини стосовно спільноти, інших людей, предметного світу. Ці дії керовані соціальними очікуваннями, соціальними і правовими нормами, громадською думкою, соціальними санкціями та іншими регуляторами соціальної поведінки особистості.

Структуру соціальної поведінки складають: дія, поведінковий акт, вчинок, діяння. Вони здатні цілісно відображати соціальну поведінку особистості. Кожен з елементів структури має свій особливий психологічний зміст, несе ціннісно-смыслову навантаження. В залежності від сфер буття можуть виникати, формуватися та розвиватися відповідні типи соціальної поведінки: виробнича, трудова, суспільно-громадська, політична, релігійна, культурна, побутова, дозвіллева, сімейна та ін. Соціальні очікування особистості вплетені у всі елементи її свідомої поведінки, починаючи з дії, поведінкового акту, вчинку, і закінчуючи

організованою тривалою діяльністю.

Особистість одночасно може входити в п'ять-шість соціальних груп, зокрема: сім'я, трудовий колектив, громадська організація, політична партія, спортивна команда, церковна громада тощо. У будь-якій групі вона керується очікуваннями, мріями, надіями, сподіваннями, прогнозами, які складають своєрідний зміст соціальних очікувань. Сукупність цих змістових елементів і є системою очікувань людини. Таким чином, у кожній контактній групі може мати місце окрема, своєрідна система очікувань, яка не здатна існувати ізольовано. В окремому варіанті взаємодії, зокрема у наведеному прикладі, вона формується як система соціальних очікувань особистості. Ця система очікувань реалізується за умови наявності об'єкта, предмета й змісту діяльності. Об'єкт соціальних очікувань особистості – елемент дійсності, на який спрямована активність особистості, що очікує. За умови наявності об'єкта соціальні очікування особистості здатні утворюватися, можна сказати зароджуватися. Зародження соціальних очікувань особистості – це перша стадія їх становлення. Ця стадія належить до низького рівня сформованості соціальних очікувань особистості. На стадії зародження очікування людини немов окреслюються, отримують ймовірні контури, проєкції щодо можливих варіантів розвитку ситуації. Перетворення об'єкта соціальних очікувань на предмет соціальних очікувань особистості означає практичний його перехід, тобто формування соціальних очікувань особистості і конструювання моделі очікуваного майбутнього. Під змістом діяльності розуміємо будь-яку діяльність, що активізує особистість, яка має для неї ціннісно-сміслову навантаженість. Таким чином, об'єкт соціальних очікувань, предмет і зміст діяльності є необхідними умовами здатними забезпечити формування та реалізацію соціальних очікувань особистості, й конструювання моделі очікуваного майбутнього. Приведення в активний стан усіх психофізіологічних систем особистості, ціннісно-сміслову значення, що несе об'єкт очікувань, є готовністю особистості до дій. Психологічна готовність до дій спонукає особистість вибудовувати можливі варіанти реакції на конкретний перебіг подій чи варіанти участі в міжособистісній взаємодії, конкретній діяльності. Очікування формуються за наявності психологічної готовності, в якій виокремлюються когнітивна, емоційна та поведінкова готовність особистості до дій. Системи соціальних очікувань особистості можуть утворюватися, формуватися і реалізовуватися у всіх спільнотах, до яких належить особистість, є її активним

учасником чи навіть обмежується опосередкованим членством. Остання форма участі особистості поширена у житті громадських організацій та діяльності партій. Отже, система очікувань особистості може мати місце, навіть якщо участь опосередкована, за умови наявності об'єкта, предмета й змісту діяльності. Кількість і зміст систем залежать від вибірковості та активності діяльності особистості. Системи очікувань не є ізольовані одна від одної і такі, що діють автономно, – вони утворюють складну розгалужену систему соціальних очікувань особистості, так зване «дерево соціальних очікувань особистості» (див. рис. 1.3). Складна розгалужена система очікувань вибудовується в ієрархічному порядку. Так само, як в природі, дерево росте, плодоносить і відмирає, так і в складній системі соціальних очікувань особистості: одні соціальні очікування утворюються, наступні – розвиваються, інші – сприяють досягненню успіху, а деякі «відмирають», втрачають цінність і стають неактуальними. Превалююча діяльність володіє високим ціннісно-смісловим навантаженням і, відповідно, соціальні очікування особистості в цій діяльності будуть домінуючими. Домінування тих чи інших соціальних очікувань здійснює визначальний вплив на конструювання особистістю свого майбутнього.

Ця складна система очікувань здійснює орієнтувальний вплив не тільки на міжособистісну взаємодію в межах малої групи, але й поза її межами. Вона впливає на вибірковість контактів, ставлень, настановлень, що засвідчує її органічний зв'язок з ієрархією цінностей. Людина стає членом окремої спільноти, виконує відповідну соціальну роль, яка спонукає її дотримуватися низки норм, обов'язків та правил. Так формується система очікувань особистості щодо учасників та перебігу подій у конкретній соціальній групі, а таких груп може бути, як зазначалося вище – декілька. Ця система вибудовується на базі тих соціальних очікувань особистості, які у неї сформувалися раніше. Соціальні очікування особистості перебувають у перманентній апробації. Неправильно стверджувати, що соціальні очікування особистості сформувалися на певному етапі і вони константні, адже становлення та розвиток особистості відбувається в онтогенезі безперервно, від народження до смерті. Професійне становлення та розвиток особистості позначаються на змістових характеристиках соціальних очікувань.

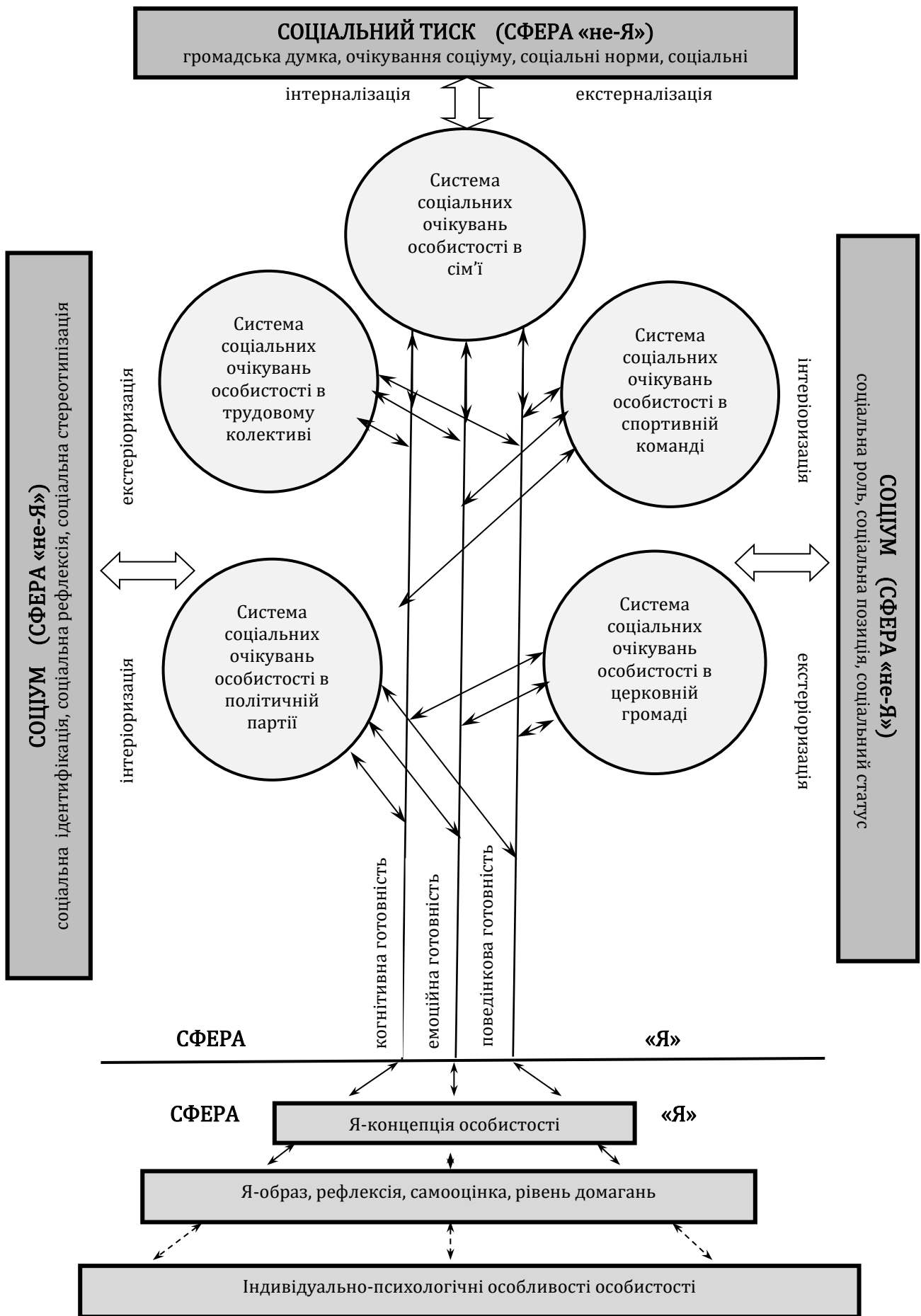

Рис. 1.3. Дерево соціальних очікувань особистості

Соціальні очікування особистості, які є складною розгалуженою ієрархічною системою, впливають на формування системи взаємних очікувань-вимог контактної групи. Це явище називається трансформацією соціальних очікувань особистості в соціальні очікування групи. Роль формалізації очікувань свідчить про те, наскільки міцно сформовані шаблони діяльності і наскільки взаємні очікування-вимоги членів групи трансформовані в норми взаємодії. Група не може ефективно взаємодіяти, якщо її члени не знають, чого варто і чого не слід чекати один від одного. Тільки за умови оптимальної розвиненості соціальних очікувань, зусилля окремих індивідів можна організувати і спрямувати в потрібне русло.

Деякі явища, події можуть володіти високою мірою узгодженості очікувань, з якими кожен підходить до даного об'єкта, враховуючи ймовірні реакції інших людей. Особистість очікує мовчазного схвалення, коли діє згідно з обрядами, звичаями, соціальними нормами, якщо при цьому вона чимось жертвує, і осуду або негативних санкцій, коли вона порушує їх. Дія, вчинок – соціальні не тільки тому, що вони викликають реакцію інших, а тому, що очікувані реакції інших учасників взаємодії відтворені, враховані чи проігноровані, але у будь-якому випадку знайшли своє відображення в дійовій організації поведінки особистості.

Не тільки мета діяльності, мотивація, цілепокладання, прийняття рішення є важливими чинниками формування соціальних очікувань особистості. Особистісні, соціальні норми іноді здатні володіти визначальним впливом на формування й реалізацію останніх. Соціальна норма може бути утворена будь-якою особистістю. Норми є не просто жорсткими обмеженнями і вказівками чіткого способу дій, а можуть передбачати низку прийнятних, допустимих варіацій соціальної поведінки. Варіативність соціальної поведінки особистості, пошук нею оптимальних дій, вчинків окреслює орієнтувальний зміст соціальних очікувань особистості. Це є своєю системою сподівань, прогнозів щодо певного перебігу подій чи окремого ідеального варіанту. Ідеальним варіантом виступає, як правило, бажаний варіант. Іноді соціальні очікування особистості у такому контексті називають бажаними соціальними очікуваннями особистості. Власні очікування можуть і не реалізуватися, але готовність індивіда, активні дії дають йому можливість враховувати недоліки попередніх спроб і адекватно оцінювати ситуацію. Варіативність, орієнтувальний зміст соціальних очікувань

особистості сприяють творенню системи соціальних очікувань особистості.

Соціальні очікування особистості та особистісні норми можуть виступати то як незалежні змінні, то як залежні, тобто заміщувати та доповнювати одна одну. Категорія норм виникає у зв'язку з визначенням уявлень носіїв рольових позицій про ті чи інші очікування. Очікування пов'язані з рольовою поведінкою особистості. Володіння інформацією про соціальні норми, традиції і звичаї, релігійні та політичні вподобання значущих інших позитивно позначається на змістових параметрах соціальних очікувань особистості. Розширення знань як про себе, так і про інших людей, опанування нових сфер діяльності, впливає на змістові та динамічні характеристики когнітивної складової, і знаходить своє відображення в соціальних очікуваннях особистості. Зміна змістових параметрів соціальних очікувань здійснюється через перманентну апробацію отриманої інформації, вироблення нових оцінок, суджень, ставлень, що в свою чергу спонукає особистість до відповідних дій, вчинків, діяльності та соціальної поведінки в цілому.

Соціальні очікування особистості – процес конструювання й відображення соціальної дійсності, який реалізується механізмами інтеріоризації та екстеріоризації, інтерналізації, екстерналізації й об'єктивації, рефлексії, ідентифікації та стереотипії.

Соціальні очікування особистості як психічний процес регуляції поведінки. Сутність і наукове обґрунтування внутрішні детермінанти феномену соціальних очікувань особистості актуалізує увагу на тих змістових особливостях, внутрішніх психічних чинниках соціальних очікувань, які впливають на регуляцію соціальної поведінки особистості.

Соціальні очікування є процесом психічної регуляції поведінки особистості, який у свою чергу впливає на процес формування її соціальних очікувань. Особистість є джерелом і носієм соціальних очікувань. Джерелом і носієм очікувань може бути не тільки особистість, а й соціум, спільнота, контактна група, значущі інші, сім'я, навіть подія чи явище. З певними подіями, що плінні в часі, та з певними часовими проміжками, будь-який учасник взаємодії може пов'язувати свою перспективу, сподіватися на краще, власне конструювати своє майбутнє.

Формування соціальних очікувань особистості супроводжується побудовою моделі очікуваного майбутнього, а реалізація їх – досягненням бажаного результату діяльності. Формування очікувань є процесом психічної регуляції особистістю

поведінки і важливим етапом контролю цієї поведінки. Соціальні очікування особистості, забезпечуючи так звану «довільну регуляцію» цілеспрямованої поведінки, виконують функцію контролю і перебувають у тісному зв'язку з мотиваційною активністю особистості. Вони мають визначальний вплив на досягнення особистістю результату. На рис. 1.4 показано функціональну схему взаємозв'язку соціальних очікувань особистості з іншими процесами психічної регуляції поведінки.

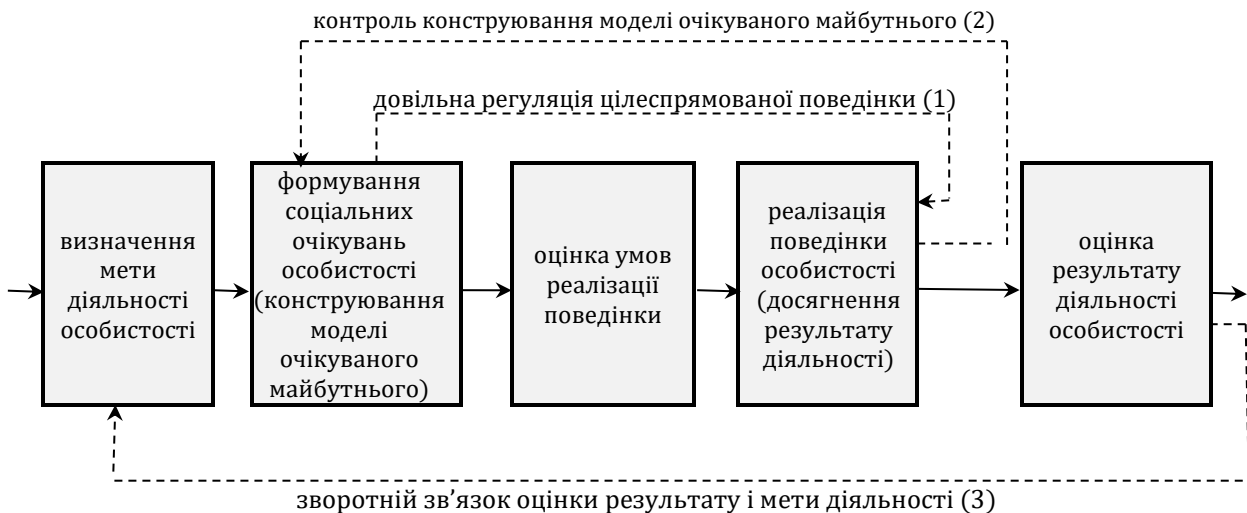

Рис. 1.4. Функціональна схема взаємозв'язку соціальних очікувань особистості з іншими процесами психічної регуляції поведінки

Функціональна схема відображає місце та роль соціальних очікувань особистості у процесі прийняття рішення, реалізації діяльності. На схемі показано п'ять блоків, що знаходяться в алгоритмічному зв'язку і символізують процес прийняття рішення. Крім цього функціональна схема супроводжується ще трьома іншими зв'язками: 1) довільна регуляція цілеспрямованої поведінки; 2) контроль конструювання моделі очікуваного майбутнього; 3) зворотній зв'язок оцінки результату і мети діяльності. Інтерпретація зворотного зв'язку оцінки результату і мети діяльності – це уявлення особистості. Цей зв'язок є важливим елементом на шляху прийняття рішення, реалізації діяльності. Оскільки відбувається співставлення отриманого і бажаного результатів, корекція методів та прийомів діяльності, аналіз помилок, сильних та слабких сторін. Після чого відбувається постановка наступної мети діяльності або реалізація тієї ж мети, що пройшла коректування, якщо вона недосягнута. У досягненні

бажаного результату довільна регуляція цілеспрямованої поведінки відіграє ключову роль. Важливе місце у відтворенні соціально-психологічної реальності посідають соціальні очікування, що є своєрідною проекцією, сконструйованим образом бажаного результату. Відтворений образ бажаного результату особистість спочатку будує у своїй уяві, тим самим конструює своє майбутнє. Сконструйований образ – це *модель очікуваного майбутнього*, яка здатна репрезентувати соціально-психологічну реальність. Конструювання моделі очікуваного майбутнього це не механічне відтворення навколишньої дійсності, а набагато складніший процес, що поєднує «внутрішнє» і «зовнішнє», «психічне» і «соціальне», сферу «Я» та «не-Я» особистості. Через модель очікуваного майбутнього особистість не тільки конструює своє майбутнє, а впливає на соціально-психологічну реальність.

Соціальні очікування особистості є процесом конструювання й відображення соціальної дійсності, процесом регуляції поведінки. Перманентна трансформація соціальних очікувань у соціальні норми дозволяє вести мову про двосторонній механізм регуляції соціальної поведінки особистості та функції соціальних очікувань особистості.

Контрольні запитання до теми:

1. Окресліть соціально-психологічний зміст очікувань особистості.
2. Розкрийте регулятивні складові соціальної поведінки особистості.
3. Окресліть сутність дерева соціальних очікувань особистості.
4. Порівняйте дерево соціальних очікувань і дерево цілей особистості.
5. Розкрийте сутність об'єкта і предмету дослідження.
6. Охарактеризуйте «рефлекс мети» за І. П. Павловим.
7. Розкрийте сутність «динамічного стереотипу» і «рефлексу мети».
8. Розкрийте змістові особливості процесу психічної регуляції поведінки.

Завдання для самостійного опрацювання:

Побудувати дерево своїх соціальних очікувань.

Тема 4

Психологічні механізми, функції та типологічні особливості соціальних очікувань особистості

Мета: розкрити сутність психологічних змістових параметрів соціальних очікувань особистості; показати роботу механізму очікуваної та неочікуваної дії.

План:

1. Сутність психологічних механізмів соціальних очікувань особистості.
2. Функції очікувань.
3. Психологічні механізми очікувань в міжособистісній взаємодії.
4. Типологічні особливості очікувань.
5. Сутність моделі очікуваного майбутнього.

Короткий опис теми. Функції соціальних очікувань особистості: регулятивна, посередницька, коригувальна, орієнтаційна, прогностична, оцінювальна, стабілізаційна, трансформувальна, контрольна, конструювальна і відображувальна. Психологічні механізми очікуваної та неочікуваної дії в міжособистісній взаємодії. Типологічні особливості соціальних очікувань особистості. Модель очікуваного майбутнього. Очікуваний образ майбутнього.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Михальський А. В. Психологія конструювання майбутнього: монографія / А. В. Михальський. – М.: МГППУ, 2014. – 192 с.
2. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: навч. посіб. – К.: Академвидав, 2005. – 448 с.
3. Попович І. С. Психологічні виміри соціальних очікувань особистості: монографія / І. С. Попович. – Херсон: ПАТ «ХМД», 2017. – 504 с.

Допоміжна:

4. Блинова О. Є. Особистісні детермінанти прояву соціальних стереотипів / О. Є. Блинова // зб. наук. праць : філософія, соціологія, психологія. – Ів.-Франківськ: ВДВ ЦІТ, 2007. – Вип. 12. – Ч. 2. – С. 51–55.

5. Злобіна О. Г. Соціальні орієнтації та локус очікувань: динаміка особистісних змін / О. Г. Злобіна // Соціальні виміри суспільства: зб. наук. праць. – Вип. 7. – К., 2004. – С. 25–42.
6. Лагонда Г. В. Экспектационная теория брачных отношений: монография / Г. В. Лагонда. – Брест : БрГУ, 2013. – 225 с.
7. Попович І. С. Типологічні особливості очікувань / І. С. Попович // Науковий вісник ХДУ. – Серія: психологічні науки : зб. наук. праць ХДУ / За ред. О. Є. Блинової. – Херсон : ВД «Гельветика», 2014. – В. 1. – Т. II. – С. 64–70.

Інформаційні ресурси:

8. Popovych I. S. Social expectations in primary school age / I. S. Popovych // Proceedings of the 2nd International Academic Congress «Fundamental Studies in America, Europe, Asia and Africa», 27 Sept. 2014, USA, New-York, «Columbia Press». – New York, 2014. – Vol. II. – P. 176–180. Retrieved from <http://ekhsuir.kspu.edu/handle/123456789/3306>
9. Popovych I. S. Social expectations : types, functions and mechanisms / I. S. Popovych // Harvard J. of Fundamental and Applied Studies, «Harvard University Press», 2015. – № 1(7) (January – June). – Vol. XIII – P. 152–159. Retrieved from <http://ekhsuir.kspu.edu/handle/123456789/3289>
10. Popovych I. S. Transformation function of social expectations of a person / I. S. Popovych // Proceedings of the 1st International Academic Congress «Fundamental and Applied Studies in the Pacific and Atlantic Oceans countries », 25 Oct. 2014, Japan, Tokyo, «Tokyo University Press». – Tokyo, 2014. – Vol. I. – P. 582–585. Retrieved from <http://ekhsuir.kspu.edu/handle/123456789/3308>

Психологічні змістові параметри та чинники соціальних очікувань особистості. Соціальні очікування особистості наділені поліфункційним змістом. Іноді одні функції доповнюють чи підсилюють інші, знаходяться в органічному взаємозв'язку між собою, сплітаються в складну поліфункційну систему роботи. Під функцією розуміємо взаємоузгоджену залежність дій, вчинків, психічних новоутворень індивіда.

Розглядаючи функції соціальних очікувань особистості, важливо зацентувати увагу на кожній з них, розкрити соціально-психологічну сутність, виокремити їх з органічного утворення. Виокремити зміст кожної функції соціальних очікувань особистості, окреслити її сутність – завдання з нелегких, оскільки необхідно розібрати роботу складної функціональної системи. Функції

соціальних очікувань особистості: регулятивна, посередницька, коригувальна, орієнтаційна, прогностична, оцінювальна, стабілізаційна, трансформувальна, контрольна. Сутність, основні положення, особливості реалізації та змістові ознаки кожної з функцій соціальних очікувань особистості (див. табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Функції соціальних очікувань особистості

Сутність, основні положення	Особливості реалізації, змістові ознаки
1	2
РЕГУЛЯТИВНА	
Регулює людські взаємини, змінює сприйняття і ставлення людини як до самої себе, так і до оточуючих, і позначається на змістових та динамічних параметрах соціальних очікувань особистості.	Реалізується через інтеріоризацію та екстеріоризацію, роботу двостороннього механізму регуляції соціальної поведінки особистості.
ПОСЕРЕДНИЦЬКА	
Врівноважує і підтримує стан збалансованості між самосвідомістю особистості та її соціальним оточенням.	Реалізується через порівняння, ототожнення, зіставлення «Я» і «не-Я» особистості.
КОРИГУВАЛЬНА	
Спонукає індивіда постійно враховувати можливі реакції оточуючих на його домагання, на окремі дії, вчинки, на поведінку загалом.	Реалізується через врахування, порівняння, співставлення можливих реакцій оточуючих на домагання індивіда.
ОРІЄНТАЦІЙНА	
Не дозволяє людині загубитися у вирі повсякденного життя, у розмаїтті людських взаємин, впливає на вибірковість контактів, взаємин, діяльності.	Реалізується через комплекс думок, почуттів і вчинків кожного учасника взаємодії, які відповідають його місцю і ролі в системі спільної діяльності, що дозволяє орієнтуватися індивіду в цій діяльності.
ПРОГНОСТИЧНА	
Передбачення перебігу подій учасників взаємодії, суб'єктів поведінки, сприяє плануванню їх дій і прогнозуванню діяльності.	Реалізується завдяки аналізу соціальної ситуації, врахуванню попереднього досвіду, формуванню ймовірних варіантів поведінки.
ОЦІНЮВАЛЬНА	
Полягає у перманентній оцінці як власних суджень, дій, вчинків, висловлювань реакцій та поведінки, так і цих дій з боку інших учасників взаємодії.	Реалізується через постійну апробацію та оцінку отриманої інформації, формування нових оцінок, суджень, ставлень.

Продовж. табл. 1.3

Сутність, основні положення	Особливості реалізації, змістові ознаки
1	2
СТАБІЛІЗАЦІЙНА	
Стабілізує мікроклімат, сприяє виробленню усталених норм і патернів поведінки учасників взаємодії, сприяє інтеграції групотворчих процесів.	Реалізується завдяки формуванню особистісних та групових норм, через побудову соціальних стереотипів, ототожнення себе з іншими учасниками взаємодії.
ТРАНСФОРМУВАЛЬНА	
Перехід окремих трансакцій, патернів, елементів поведінки, діяльності індивіда у норми поведінки, і навпаки.	Реалізується через взаємоузгоджені процеси інтеріоризації та екстеріоризації. Існуючі групові норми поширюються на інших учасників взаємодії, а особистісні норми окремих учасників взаємодії мають властивість трансформуватися у групові.
КОНТРОЛЬНА	
Контролюється конструювання моделі очікуваного майбутнього, реалізація сформованих соціальних очікувань особистості.	Реалізується через довільну регуляцію цілеспрямованої поведінки особистості, що супроводжується контролем конструювання моделі очікуваного майбутнього, тобто контролем реалізації сформованих соціальних очікувань особистості.
ВІДОБРАЖУВАЛЬНА	
Здатність системи відтворювати визначеність інших систем у формі зміни власної визначеності в процесі взаємодії з цими системами.	Відображувальна функція базується на всіх формах відображення – від подразливості, чутливості до відчуття, сприймання, свідомості і самосвідомості особистості.
КОНСТРУЮВАЛЬНА	
Конструювання моделі очікуваного майбутнього. Особистість застосовує той арсенал методів, прийомів і засобів, який властивий їй у даний час, займаючись конструюванням всього свого життя.	Реалізується через «творення», «відтворення», «копіювання», «поєднання», «складання», а загалом через конструювання моделі очікуваного майбутнього.

Дослідження функцій дозволяє розкрити сутність соціальних очікувань у міжособистісних взаєминах, підкреслити значення і визначити їх роль. Становлення і розвиток особистості відбувається в діяльності, спілкуванні, міжособистісній взаємодії та реалізується завдяки злагодженій роботі функціональної системи, а не кожної функції окремо. Функції знаходяться і реалізуються в органічній єдності.

Психологічні механізми соціальних очікувань особистості,

сутність і наукове обґрунтування неочікуваної та очікуваної дії особистості у контексті міжособистісних взаємин.

«Психологічний механізм – феномен, який констатує наявність стану оптимальних співвідношень і взаємодій між структурними складовими (підсистемами) психологічної системи, що забезпечує її функціонування, становлення, розвиток» [18, с. 555].

Психологічний механізм соціальних очікувань особистості – феномен, який констатує наявність функціональних, процесуальних, і результативних змін під час передбачуваного та непередбачуваного перебігу подій. Розгляд психологічних механізмів дозволяє сформулювати розуміння соціальних очікувань особистості як психологічної триєдності, а саме процесу психічної регуляції, стану та властивості, й показати динаміку і глибину природи досліджуваного феномену.

Неочікувані дії, вчинки особистості можуть сприйматися як щось негативне, осудне, таке, що викликає санкції оточення. На рис. 1.5 схематично показано психологічний механізм неочікуваної дії в міжособистісній взаємодії, за умови інформаційного дефіциту.

Після того, як неочікувана дія відбулася, робота механізму неочікуваної дії міжособистісної взаємодії іде ніби повторним контуром. Це відбувається завдяки зворотному зв'язку. Він є своєрідною апробацією соціальних очікувань особистості (1), яка здійснюється постійно і має поступальний рух. Цей поступальний рух забезпечує розвиток соціальних очікувань, ніби за спіраллю, і спрямований вгору або вниз.

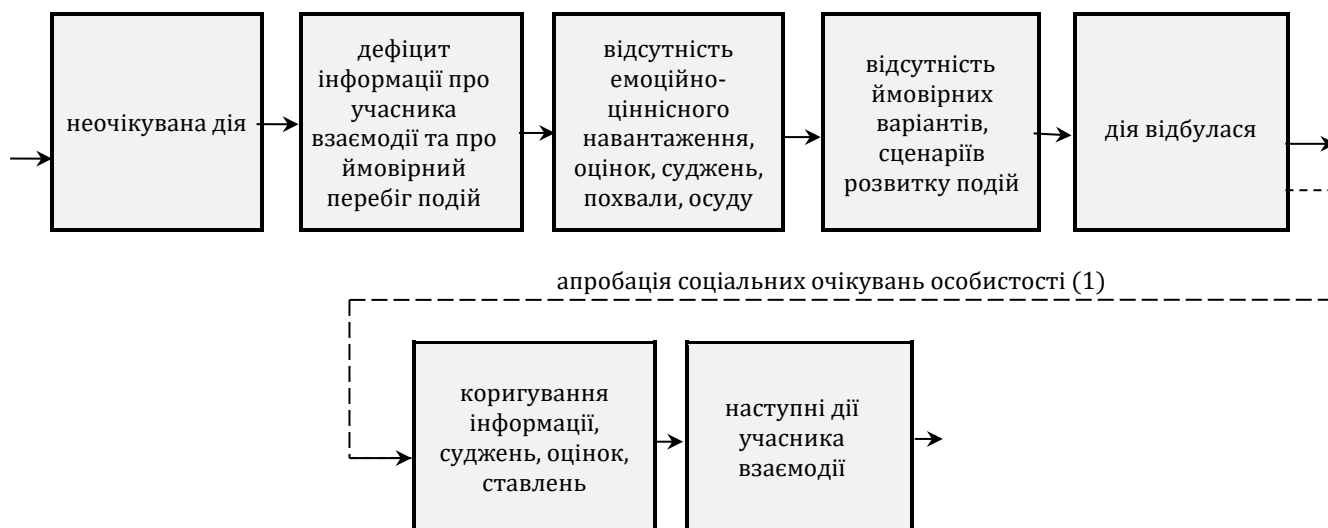

Рис. 1.5. Психологічний механізм неочікуваної дії міжособистісної взаємодії за умови інформаційного дефіциту про учасника взаємодії

На рис. 1.6 показано схематично наступний психологічний механізм неочікуваної дії в міжособистісній взаємодії, коли відсутній інформаційний дефіцит і є стандартизовані шаблони соціальної поведінки, та простежується ймовірний розвиток подій.

Рис. 1.6. Психологічний механізм неочікуваної дії міжособистісної взаємодії за умови заданих конкретних шаблонів соціальної поведінки

Після того, як неочікувана дія міжособистісної взаємодії за умови заданих конкретних шаблонів соціальної поведінки відбулася, мало місце бурхливе емоційно-ціннісне навантаження, робота психологічного механізму неочікуваної дії міжособистісної взаємодії, як і за умови інформаційного дефіциту, також іде повторним контуром. Має місце апробація соціальних очікувань особистості (2). Дія, вчинок чи поведінка учасника взаємодії, як правило, стають реальним фактом, що відбувся у часі і просторі. Це викликає в учасників взаємодії певні оцінки, судження, похвалу чи осуд. Неочікувані дії на стадії апробації набувають емоційно-ціннісного навантаження, яке супроводжується відповідним інформаційним навантаженням. Здійснюється коригування інформації, суджень, оцінок, ставлень. Усі ці зміни реалізуються завдяки роботі коригувальної функції соціальних очікувань особистості. Відбувається уточнення тієї сукупності знань, оцінок про учасника взаємодії, які у зв'язку з неочікуваними діями зазнали змін і потребують переосмислення, доповнення чи взагалі витіснення. Таким чином, якісно нові змістові характеристики

соціальних очікувань підлягають знову апробації в міжособистісних взаєминах і цей процес носить перманентний характер.

Психологічний механізм, завдяки якому здійснюється трансформація неочікуваної дії в міжособистісній взаємодії. На рис. 1.7 схематично показано психологічний механізм очікуваної дії міжособистісної взаємодії.

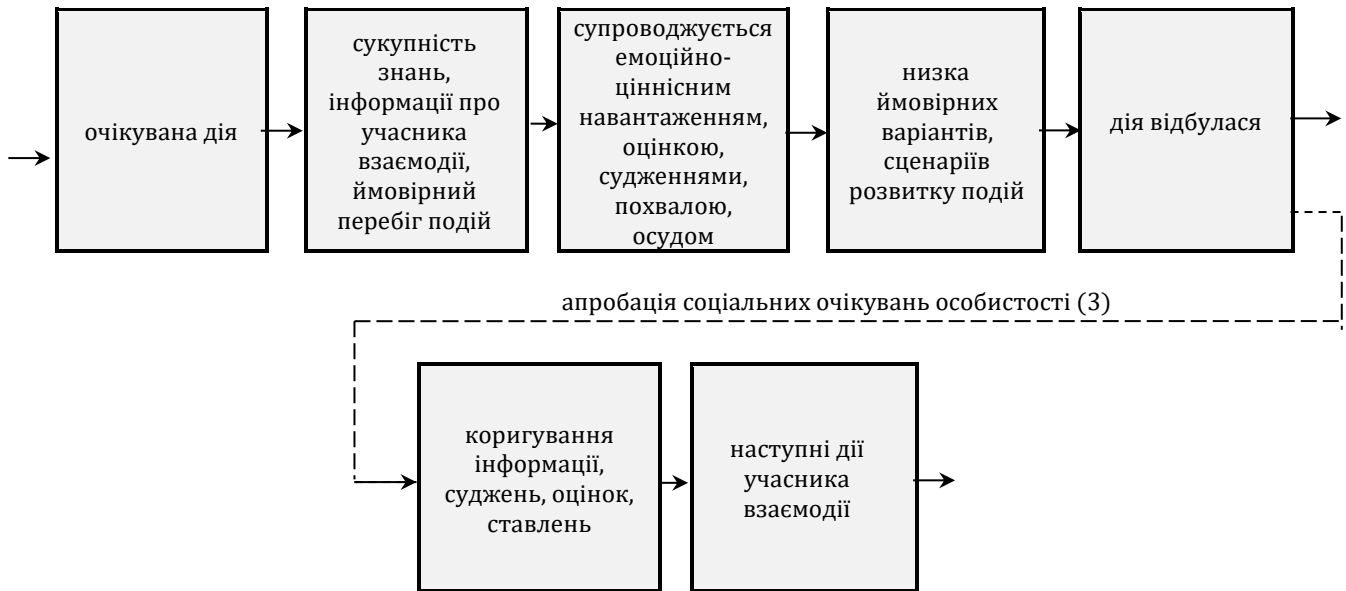

Рис. 1.7. Психологічний механізм очікуваної дії міжособистісної взаємодії

Після того, як очікувана дія відбулася, робота психологічного механізму очікуваної дії міжособистісної взаємодії, як і при неочікуваних діях, іде у напрямку апробації соціальних очікувань особистості (3). У варіанті, коли задано конкретні шаблони соціальної поведінки, робота психологічного механізму неочікуваної дії спочатку супроводжується бурхливим емоційно-ціннісним навантаженням, потім відбувається апробація і має місце інформаційне навантаження.

Соціальні очікування особистості є важливим **соціально-психологічним механізмом**, тим дороговказом, який, через систему функцій та психологічних механізмів, з одного боку, сприяє розвитку і становленню особистості, а з іншого – призупиняє, стримує цей же розвиток, що призводить до стагнації, деформації, емоційного вигорання і навіть до деградації останньої. Соціальні очікування надзвичайно чутливий і неймовірно активний соціально-психологічний механізм аналізу, синтезу, апробації, адаптації особистості, який може бути запущений в будь-якому напрямку,

сприяючи чи перешкоджаючи самотворенню останньої. Соціальні очікування є результатом трансформацій «Я» та «не-Я» особистості. Я-концепція завжди виступає джерелом соціальних очікувань особистості. Безумовно, внутрішні та зовнішні чинники сприяють формуванню змістових параметрів, зокрема рівнів соціальних очікувань. Зовнішні чинники іноді можуть висувати до окремого індивіда високі вимоги, забезпечуючи неабияку можливість для особистісного зростання. Зіткнення зі складнощами комусь дозволяють відчути власні сили, змінити у позитивний бік уявлення про власне «Я», відкоректувати самооцінку, а хтось, навпаки, не витримує випробувань і починає захищатися, шукає шляхи відступу, виправдання своїх дій, вчинків, уповає на неминучість ситуації, на долю. Особистості властива система соціальних очікувань, яка здатна визначати перспективні лінії та стратегію життя загалом.

Типологічні особливості соціальних очікувань особистості. Класифіковано очікування, визначено типологічні особливості. Типологізації і класифікації мають величезне значення для науки. Вони наділені високою точністю, чіткістю та стійкістю. Здатні систематизувати і зберігати знання. Виокремлення типологічних особливостей сприяє акумулюванню наукової інформації, спрощенню її сприйняття.

Перший крок у визначенні типологічних особливостей соціальних очікувань особистості є встановлення родо-видових зв'язків поняття «соціальні очікування» (див. рис. 1.1). Родо-видовий аналіз дозволяє відстежити зародження, розвиток і становлення досліджуваної феномену.

За дихотомічним поділом «активні – пасивні» соціальні очікування особистості можуть поділятися на «активні соціальні очікування особистості» та «пасивні соціальні очікування особистості». Показано схематично соціальні очікування особисті за дихотомічним поділом «активні – пасивні» (див. рис. 1.8).

Рис. 1.8. Соціальні очікування особистості за дихотомічним поділом «активні – пасивні»

Усі соціальні очікування особистості, в яких присутня довільна регуляція цілеспрямованої поведінки, є активними. Відповідно соціальні очікування особистості, в яких відсутня робота довільної

регуляції цілеспрямованої поведінки, відносимо до пасивних. Підтипи пасивних соціальних очікувань особистості (див. рис. 1.9).

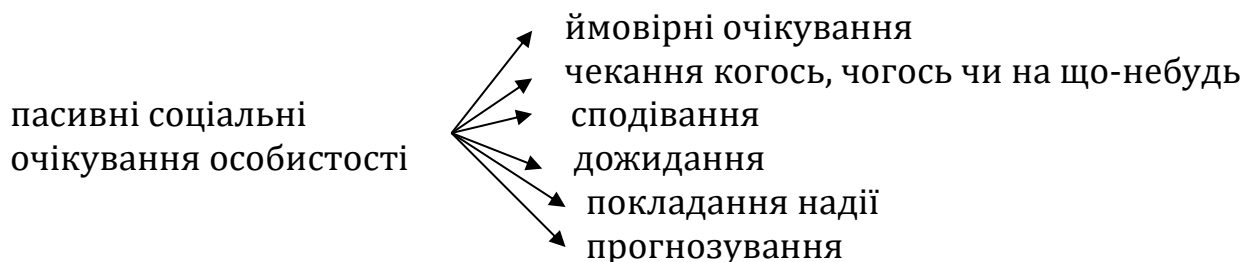

Рис. 1.9. Підтипи пасивних соціальних очікувань особистості

Ймовірні соціальні очікування особистості в науковій літературі можуть позначатися як експектації-передбачення. Між ними умовно можна поставити знак рівності «=» і тотожність набуде такого вигляду: ймовірні соціальні очікування особистості = експектаціям-передбаченням особистості.

За наступним дихотомічним поділом «адекватні – неадекватні» соціальні очікування особистості поділяються на «адекватні соціальні очікування особистості» та «неадекватні соціальні очікування особистості». Показано схематично соціальні очікування особисті за дихотомічним поділом «адекватні – неадекватні» (див. рис. 1.10).

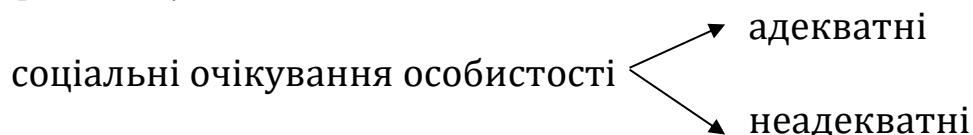

Рис. 1.10. Соціальні очікування особистості за дихотомічним поділом «адекватні – неадекватні»

За таким дихотомічним поділом, як «відкриті – закриті» соціальні очікування особистості поділяються на «відкриті соціальні очікування особистості» та «закриті соціальні очікування особистості». Закриті очікування ще називають латентними (див. рис. 1.11).

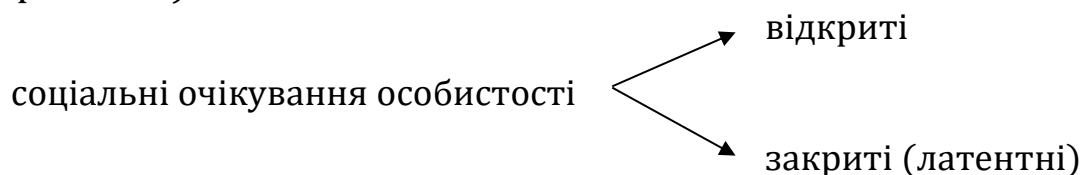

Рис. 1.11. Соціальні очікування особистості за дихотомічним поділом «відкриті – закриті»

Особистісні очікування – це очікування стосовно власної особи, ще їх називають самоочікуваннями. Самоочікування – соціальні очікування особистості, які є особливим психологічним утворенням, що спрямоване на власне «Я», на визначення свого місця, ролі та оцінного ставлення до самого себе. Таким чином, тотожність соціальних очікувань особистості, що спрямовані на власну персону, є вигляд: особистісні очікування = самоочікуванням = самоекспектаціями особистості.

У залежності від прояву поведінки людини очікування можуть носити фрагментарний, тобто ситуативний характер і бути тривалими чи навіть постійними. Соціальні очікування особистості за типологічною ознакою прояву її поведінки поділяються на ситуативні та життєві (див. рис. 1.12).

Рис. 1.12. Соціальні очікування особистості за типологічною ознакою прояву поведінки

В залежності від досвіду соціальні очікування особистості можуть бути специфічні чи генералізовані (див. рис. 1.13).

Рис. 1.13. Соціальні очікування особистості за типологічною ознакою досвіду

У залежності від спрямованості особистості очікування можуть набувати такого змісту: прагматичні, егоїстичні, конвергентні, гуманістичні, алоцентричні та ін. Показано схематично соціальні очікування особистості за типологічною ознакою спрямованості (див. рис. 1.14).

Рис. 1.14. Соціальні очікування особистості за типологічною ознакою спрямованості

За функційною типологічною ознакою соціальні очікування особистості можуть набувати різноманітного функційного змісту: лідерські, спортивні, електоральні, політичні, економічні та ін. Показано соціальні очікування особистості за функційною типологічною ознакою (див. рис. 1.15).

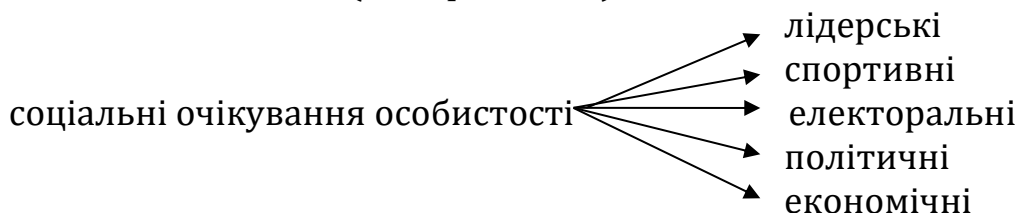

Рис. 1.15. Соціальні очікування особистості за функційною типологічною ознакою

За типологічною ознакою уявлення про своє «Я» соціальні очікування особистості можуть бути реальними та ідеальними. Уявлення індивіда про себе здається йому переконливим незалежно від того, ґрунтується воно на об'єктивному знанні чи на суб'єктивній думці, є воно дійсним чи хибним. Показано схематично соціальні очікування особистості за типологічною ознакою уявлення про своє «Я» (див. рис. 1.16).

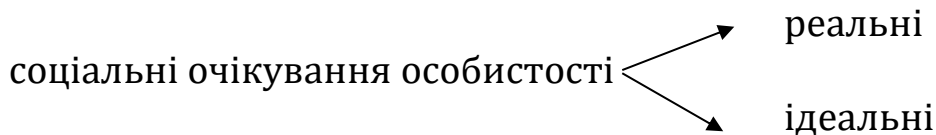

Рис. 1.16. Соціальні очікування особистості за типологічною ознакою уявлення про своє «Я»

Соціальні очікування особистості за типологічною ознакою інтерактивної спрямованості поділяють на: міжособистісні, особистісні, односторонні, двосторонні, багатосторонні та ін. Показано схематично зображення соціальних очікувань особистості за типологічною ознакою інтерактивної спрямованості (див. рис. 1.17).

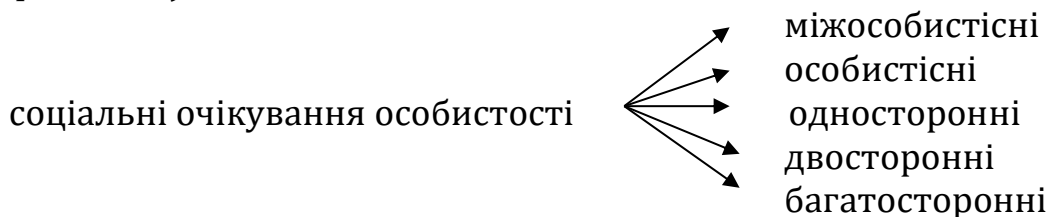

Рис. 1.17. Соціальні очікування особистості за типологічною ознакою інтерактивної спрямованості

Соціальні очікування особистості за змістовою типологічною ознакою можуть мати досить широку варіативність: рольові, рефлексивні, нормативні, екзистенційні, комунікативні та ін. Основною змістовою складовою рольових очікувань є соціальна роль, яку виконує особистість; рефлексивних очікувань – є рефлексивність; екзистенційних очікувань – сутність існування особистості; нормативних очікувань – соціальні норми; комунікативних очікувань – комунікативні здібності особистості. Показано схематично соціальні очікування особистості за змістовою типологічною ознакою (див. рис. 1.18).

Рис. 1.18. Соціальні очікування особистості за змістовою типологічною ознакою

Соціальні очікування особистості у контексті виконання нею соціальної ролі позначають терміном «рольові очікування». У рольових очікуваннях (з англ. «role expectations») виокремлюють два моменти: перший – право очікувати від навколишніх поведінки, яка відповідає рольовій позиції, і другий – зобов’язання поводитися відповідно з очікуваннями інших людей. В залежності від ролі, яку відіграє особистість у спільноті та суспільстві, рольові очікування можуть набувати різного психологічного змісту. Рольові соціальні очікування особистості можуть мати низку підтипів (див. рис. 1.19).

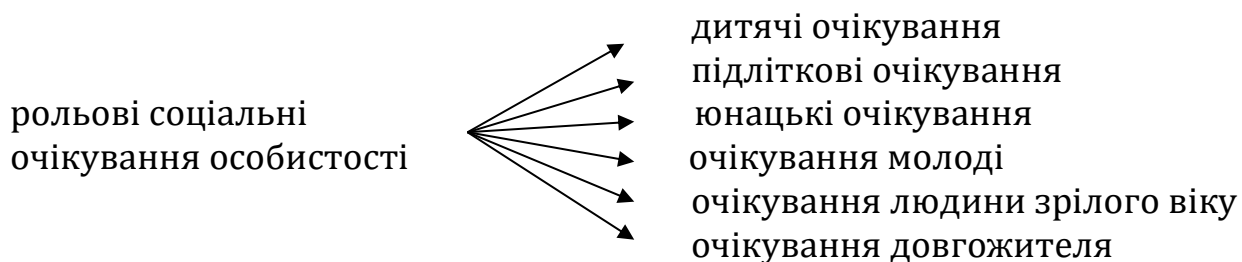

Рис. 1.19. Віковий підтип рольових соціальних очікувань особистості

Віковий підтип рольових очікувань не претендує на абсолютну вичерпність, оскільки крім зазначених можуть мати місце очікування людини похилого віку, старечого віку. Віковий підтип рольових очікувань може набувати варіативності в залежності від особливостей і градації вікової класифікації особистості.

Наступним варіантом рольової ознаки є статевий підтип рольових соціальних очікувань особистості (див. рис. 1.20).

Рис. 1.20. Статевий підтип рольових соціальних очікувань особистості

Рольові очікування у контексті професійної діяльності називають професійними соціальними очікуваннями особистості (див. рис. 1.21).

Підтипом рольової ознаки соціальних очікувань особистості може бути будь-яка сфера її діяльності. Це можуть бути очікування партнерів в шлюбі, родинні, сімейні очікування: очікування батька, матері, сина, доньки.

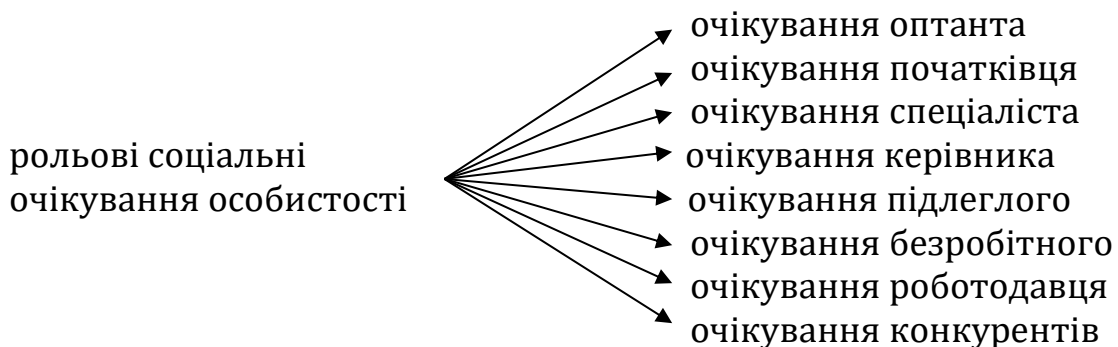

Рис. 1.21. Професійний підтип рольових соціальних очікувань особистості

У науковій літературі зустрічаються терміни, які вказують на окремий аспект соціальних очікувань особистості: ціннісно-рольові очікування вказують на ціннісний аспект рольових очікувань, навчально-комунікативні очікування – навчальний аспект комунікативних очікувань, соціально-психологічні, соціально-економічні, соціально-правові очікування – є конкретизацією первинного родового поняття «соціальні очікування» (див. рис. 1.22).

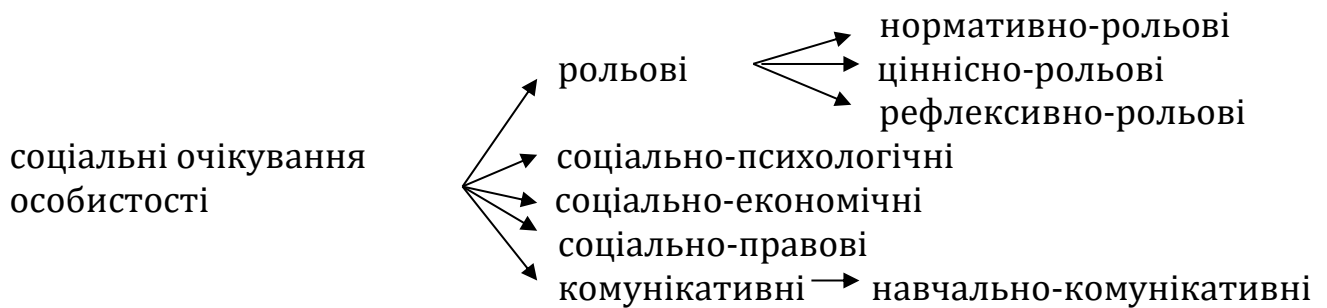

Рис. 1.22. Аспекти дослідження соціальних очікувань особистості

Для того, щоб збагнути психологічну сутність соціальних очікувань особистості, необхідно взяти до уваги окремих приклад їх реалізації та визначити всі типологічні особливості, якими вони наділені. Спочатку здійснити аналіз за дихотомічним поділом, тобто визначити належність очікувань особистості до активних чи пасивних, адекватних чи неадекватних, відкритих чи закритих, після чого перейти до аналізу типологічних особливостей за ознаками. Після визначення ознак, врахувати ймовірну належність до підтипу очікувань, звернути увагу на тотожність з іншими очікуваннями і можливість розгляду їх як окремого аспекту досліджуваного феномену.

Проблема соціальних очікувань особистості, і власне конструювання моделі очікуваного майбутнього, мають психофізіологічні витоки:

- «рефлекс цілі» – запрограмований природою організм людини на досягнення мети, визначає здатність людини до цілепокладання і є спрямованістю на досягнення усвідомленого образу передбачуваного результату (І. П. Павлов);
- будь-який прогноз – це «динамічний стереотип» очікуваного образу (І. П. Павлов);
- «акцептор результату дії» або механізм «зворотного зв'язку» забезпечує можливість порівняння параметрів бажаного стану середовища; інформує виконавця про те, що зроблено, що потрібно зробити для досягнення мети; крім того, забезпечує емоційну оцінку ефективності (П. К. Анохін);
- випереджуюче відображення – відтворення дійсності в процесі передбачення, здатність мозку, наче «забігати вперед»,

відповідаючи на стимул, що існує в теперішньому часі (П. К. Анохін);

- «згорнутий» образ простору в психіці є «моделлю потребового майбутнього» (М. О. Бернштейн);
- поведінковий акт є очікуваним, прогнозованим і закладеним в модель потребового майбутнього (М. О. Бернштейн).

Аналізування залежності конструювання моделі очікуваного майбутнього від внутрішніх та зовнішніх чинників, що впливають на психічну регуляцію поведінки особистості, від змістових особливостей соціальних очікувань особистості: рівня сформованості та властивостей соціальних очікувань особистості. Важливу роль відіграють умови, за яких особистість конструює модель очікуваного майбутнього.

Зовнішні чинники психічної регуляції поведінки особистості (див. рис. 1.23), від яких залежить конструювання моделі очікуваного майбутнього.

Рис. 1.23. Залежність конструювання моделі очікуваного майбутнього від зовнішніх чинників психічної регуляції поведінки

«Будівельний матеріал» для конструювання моделі очікуваного майбутнього особистість черпає не тільки з

внутрішнього джерела соціальних очікувань особистості – її Я-концепції, а й з зовнішніх джерел – домінуючих соціальних репрезентацій соціальних уявлень, рефлексивних уявлень та колективних уявлень.

Наступний крок у побудові моделі полягає в урахуванні внутрішніх чинників психічної регуляції поведінки (див. рис. 1.24): Я-концепція особистості, образ «Я», «Я» реальне, «Я» ідеальне, тиск «Я»; самооцінка особистості, оцінні ставлення; рівень домагань особистості, цілепокладання; самоочікування особистості; афективно-вольова сфера особистості; аксіологічна сфера особистості, смисложиттєві та ціннісні орієнтації; потребо-мотиваційна сфера особистості, потяги, наміри, бажання; імажінативна сфера особистості; індивідуально-психологічні особливості особистості; рефлексія, ідентифікація, стереотипізація особистості.

Рис. 1.24. Залежність конструювання моделі очікуваного майбутнього від внутрішніх чинників психічної регуляції поведінки

Конструювання моделі очікуваного майбутнього залежить від рівня сформованості соціальних очікувань особистості (рис. 1.25). Особистість з низьким рівнем, очевидно, буде володіти меншим потенціалом і можливостями щодо конструювання моделі очікуваного майбутнього, на відміну від особистості з середнім чи високим рівнем сформованості очікувань. Високий рівень сформованості соціальних очікувань супроводжується зазвичай високими показниками соціальної рефлексії, об'єктивністю сприйняття і відображення плину подій повсякденного життя, що позитивно позначається на конструюванні моделі очікуваного майбутнього. Рівень домагань поєднується з переконаністю в цінності своїх дій, в прагненні до самоствердження, у відповідальності, в корекції невдач за рахунок власних зусиль, у наявності стійких ціннісно-сміслових та життєвих орієнтацій, зважених планів на майбутнє, що також є своєрідною проекцією майбутнього.

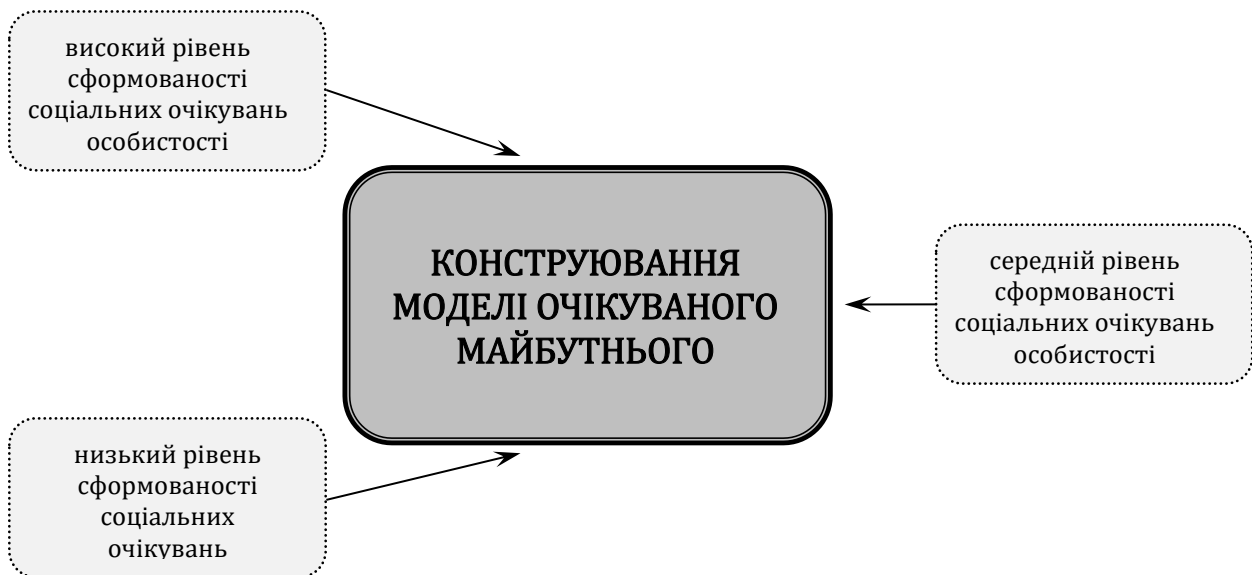

Рис. 1.25. Залежність конструювання моделі очікуваного майбутнього від рівнів сформованості соціальних очікувань особистості

У побудові моделі очікуваного майбутнього необхідно також врахувати властивості соціальних очікувань особистості (рис. 1.26). До них відносяться: інтернальність, екстернальність, активність, пасивність, адекватність, неадекватність, відкритість, закритість (латентність) і амбівалентність соціальних очікувань особистості. Зазвичай, виокремлені властивості носять дихотомічний характер, крім амбівалентності. Під амбівалентністю соціальних очікувань розуміємо таку властивість, коли у схожих життєвих ситуаціях у особистості не чітко простежується та чи та властивість дихотомічної пари соціальних очікувань особистості. Амбівалентність соціальних експектацій педагогів стосовно обдарованих дітей активно вивчається [9]. Ця властивість супроводжується мінливим, нестійким психічним станом очікування. Наприклад, в одній ситуації міжособистісної взаємодії особистість має інтернальну властивість, а через деякий час в абсолютно ідентичних ситуаціях – відповідно її соціальні очікування наділені екстернальним змістом. Може мати місце будь-яка комбінація з чотирьох дихотомічних пар властивостей.

Рис. 1.26. Залежність конструювання моделі очікуваного майбутнього від властивостей соціальних очікувань особистості

Виходячи з того, що визначаються властивості соціальних очікувань особистості за шкалами «інтернальність – екстернальність», «активність – пасивність», «адекватність – неадекватність», «відкритість – закритість», а також мають місце такі особливі властивості як амбівалентність та полярність, що можуть простежуватися у кожній із цих пар, можна виокремити такі типи очікувань, що будуть поєднувати: інтернальність, активність, адекватність і відкритість; екстернальність, пасивність, неадекватність і закритість. Це крайні типи соціальних очікувань особистості, всі інші знаходяться між ними. Будь-який з цих типів може бути забарвлений ще й амбівалентністю та полярністю. Детальніше про типи соціальних очікувань особистості, що впливають із шкал властивостей, а також про амбівалентність і полярність йтиметься у розд. 3.

Алгоритм конструювання моделі очікуваного майбутнього буде неповним, якщо не врахувати умови, за яких, може реалізуватися процес конструювання (рис. 1.27).

Розглянувши залежність конструювання моделі очікуваного майбутнього від зовнішніх чинників психічної регуляції поведінки (див. рис. 1.23), залежність конструювання моделі очікуваного

майбутнього від внутрішніх чинників психічної регуляції поведінки (див. рис. 1.24), зазначивши залежність конструювання моделі очікуваного майбутнього від рівнів сформованості соціальних очікувань особистості (див. рис. 1.25) та залежність конструювання моделі очікуваного майбутнього від властивостей соціальних очікувань особистості (див. рис. 1.26), у логічній послідовності проаналізувавши умови конструювання моделі очікуваного майбутнього (див. рис. 1.27), подано схему конструювання моделі очікуваного майбутнього (рис. 1.28), як неієрархічний, нелінійний зв'язок п'яти складових.

Рис. 1.27. Умови конструювання моделі очікуваного майбутнього

Важливими чинниками реалізації моделі очікуваного майбутнього є те, чого особистість чекає, в що вірить, до чого прагне і що втілює в життя. Рівень, зміст та спрямованість соціальних очікувань є вчорашнім ставленням до майбутнього. Своєрідним варіантом конструювання моделі очікуваного майбутнього особистості є «пророкування, що самореалізується».

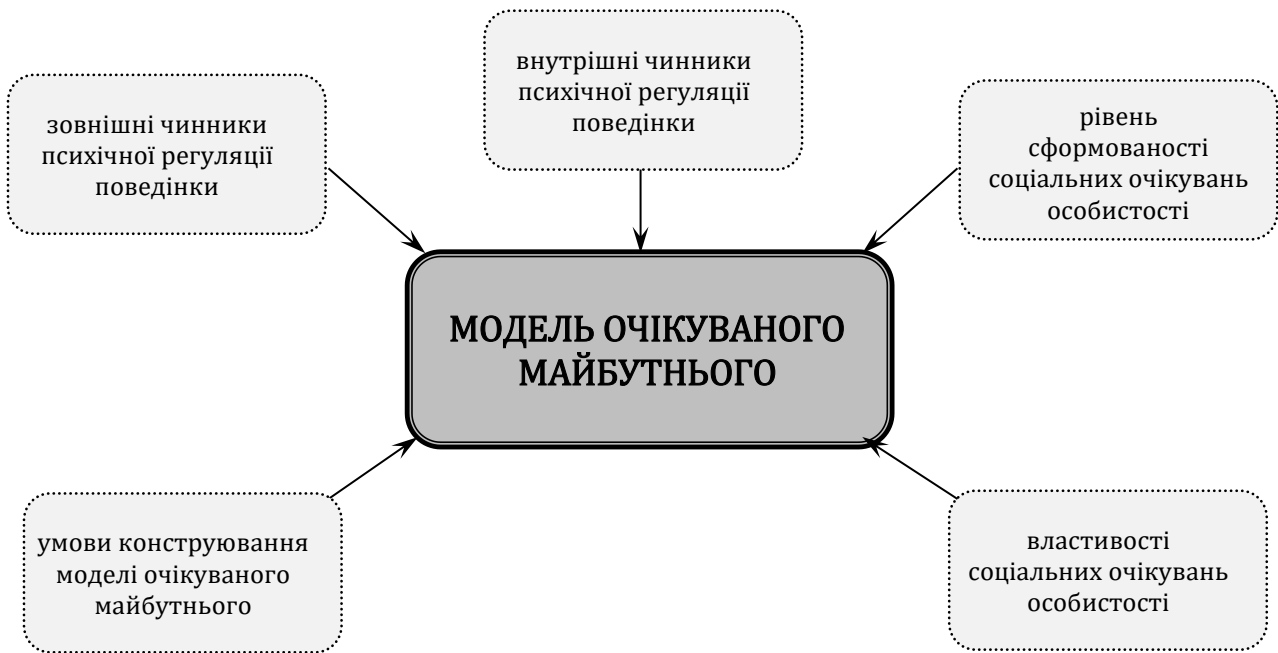

Рис. 1.28. Конструювання моделі очікуваного майбутнього

Конструювання особистістю моделі очікуваного майбутнього є ключовим моментом обґрунтування концепції соціальних очікувань особистості [41–58; 77–83].

Контрольні запитання до теми:

1. Окресліть сутність психологічних змістових параметрів соціальних очікувань особистості.
2. Порівняйте регулятивну і трансформувальну функції соціальних очікувань особистості.
3. Окресліть роботу психологічного механізму неочікуваної дії в міжособистісній взаємодії.
4. Розкрийте особливості типізації соціальних очікувань.
5. Окресліть сутність наукової категорії «очікуваний образ майбутнього».
6. Порівняйте терміни «модель очікуваного майбутнього» і «модель потребового майбутнього».
7. Подайте психологію конструювання майбутнього як перспективну галузь соціальної психології.

Завдання для самостійного опрацювання:

Побудувати модель свого очікуваного майбутнього.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИКО-ЕМПІРИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ТА ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ОЧІКУВАНЬ ОСОБИСТОСТІ

Тема 5

Соціально-психологічна концепція соціальних очікувань особистості

Мета: розкрити сутність соціально-психологічної концепції соціальних очікувань особистості; дослідити структурно-функціональну модель соціальних очікувань особистості.

План:

1. Сутність соціально-психологічної концепції соціальних очікувань особистості.
2. Система «Я» та «не-Я» особистості.
3. Структурно-функціональна модель соціальних очікувань особистості.
4. Регуляція особистістю очікуваних результатів діяльності.
5. Функції моделі соціальних очікувань особистості.

Короткий опис теми. Принципи побудови концепції. Соціальні очікування – процес і результат конструювання особистістю майбутнього. Система «Я» та «не-Я» особистості. Структурно-функціональна модель соціальних очікувань особистості. Обізнаність особистості про передбачуваний перебіг подій. Очікуване ставлення особистості до учасників міжособистісної взаємодії. Регуляція особистістю очікуваних результатів діяльності. Взаємозв'язок складових моделі. Функції моделі.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Москаленко В. В. Соціальна психологія: підручник / В. В. Москаленко. – К.: ЦНЛ, 2005. – 624 с.

2. Попович І. С. Психологічні виміри соціальних очікувань особистості: монографія / І. С. Попович. – Херсон: ПАТ «ХМД», 2017. – 504 с.

Допоміжна:

3. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / Питер Бергер, Томас Лукман ; [Пер. з англ. Е. Д. Руткевич]. М.: Медиум, 1995. – 323 с.
4. Соціокультурні та психологічні вектори становлення особистості: монографія / від. ред. О. Є. Блинова. – Херсон: Вид-во ФОП Вишемирський, 2018. – С. 6–29.
5. Боришевський М. Й. Особистість у вимірах самосвідомості: монографія / М. Й. Боришевський. – Суми: ВД «Еллада», 2012. – 608 с.
6. Завацька Н. Є. Соціокультурні та психологічні аспекти адаптації особистості в сучасному соціумі : монографія / Під ред. Н. Є. Завацької. – Луганськ : Вид-во імені В. Даля, 2012. – 320 с.

Інформаційні ресурси:

7. Попович І. С. Конструювання особистістю моделі очікуваного майбутнього / І. С. Попович // Науковий вісник ХДУ. – Серія : психологічні науки : зб. наук. праць ХДУ / За ред. О. Є. Блинової. – Херсон : ВД «Гельветика», 2015. – Вип. 6. – С. 145–154. Режим доступу <http://eKhSUIR.kspu.edu/handle/123456789/3282>
8. Попович І. С. Самооцінка як критерій соціально-психологічних очікувань / І. С. Попович // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. праць / За ред. С. Д. Максименка. – К. : «ГНОЗИС», 2010. – Т. XII, ч. 3. – С. 326–333. Режим доступу <http://eKhSUIR.kspu.edu/handle/123456789/3273>

Принципи побудови концепції соціальних очікувань особистості. Відправною точкою в розробці концепції соціальних очікувань особистості є абсолютно новий підхід до розуміння та організації дослідження соціально-психологічного феномену, який тлумачить соціальні очікування особистості в системі регуляції соціальної поведінки як процес психічної регуляції, психічних властивостей та психічного стану особистості з одного боку, і з другого – як процес конструювання і відображення соціальної дійсності особистості. В основу розробки концепції закладені наступні принципи: системності і цілісності досліджуваного предмету, комплексного підходу до предмету дослідження, відображення внутрішнього і зовнішнього світів суб'єкта дослідження, взаємозалежності внутрішніх та зовнішніх чинників

дослідження, суб'єктності, функціональності та соціального детермінізму досліджуваного предмету.

Розглядаючи *принцип системності і цілісності досліджуваного предмету*, необхідно зосередити увагу на системному підході, оскільки цього вимагає досліджуваний феномен. Застосування системного підходу дозволяє розглядати об'єкт дослідження – соціальні очікування особистості як сукупність взаємопов'язаних складових: психологічних змістових параметрів, чинників, властивостей, що володіють зв'язком з оточенням та зворотним зв'язком. Об'єкт дослідження має вхід – ресурс та умови утворення і вихід, тобто ціль. Кожен змістовий параметр, зокрема властивість соціальних очікувань особистості, необхідно розглядати як елементи системи, що одночасно є системою і елементом більш загальної системи. Аспекти реалізації системного підходу у дослідженні соціальних очікувань особистості:

- системно-елементний або системно-комплексний – виокремлення всі структурні елементи досліджуваного явища. Структурні елементи розщеплюються на дрібніші структурні елементи, досліджується їхні ознаки та властивості;
- системно-структурний – встановлюються внутрішні зв'язки і взаємозв'язки між структурними складовими, елементами, що дозволяє отримати уявлення про будову, роботу, функціонування соціальних очікувань особистості;
- системно-функціональний – досліджуються функції, як системного утворення соціальних очікувань особистості;
- системно-цільового – науково обґрунтовуються ціль і підцілі системи, їх взаємозв'язок між собою;
- системно-ресурсний – визначаються ресурси (маємо на увазі умови формування соціальних очікувань особистості) умови конструювання моделі очікуваного майбутнього, вивчаються зовнішні та внутрішні чинники, що на них впливають;
- системно-інтеграційний – визначається сукупність інтеграційних властивостей системи, що забезпечує її цілісність, особливість та неповторність. Очікування розглядаються як здатність відображати унікальну особистісну дійсність, що втілює в собі духовну та психоемоційну неповторність;
- системно-комунікаційний – дозволяє виявити зовнішні зв'язки даної системи, зв'язок зі структурними складовими соціальної регуляції поведінки;

- системно-часовий – враховуються умови виникнення, зародження соціальних очікувань особистості, проходження стадій формування, аналізуються зв'язки рівнів соціальних очікувань за часовою складовою.

Системний підхід дозволяє визначити прогалини в знаннях про соціальні очікування особистості, виявити їх неповноту, окреслити завдання наукових досліджень, в окремих випадках, шляхом інтерполяції та екстраполяції, передбачити властивості відсутніх частин опису.

Психологія соціальних очікувань особистості є системним дослідженням. Загальне завдання системного дослідження – аналіз та синтез системи. У процесі аналізу система виділяється з середовища, визначаються її структура, функції, інтегральні характеристики, властивості, системоутворюючі чинники, взаємозв'язки з середовищем. У процесі синтезу будується модель реальної системи. Системні описи можуть відображати статику і динаміку систем, процеси, стани, розвиток. Такі описи – це множина знакових, символічних і образних складових, згрупованих і упорядкованих відповідно до структури об'єктів. Ця упорядкованість знаходить своє відображення у термінах стадійності, періодичності, фазності тощо [32].

Комплексний підхід дослідження соціальних очікувань особистості має на меті враховувати аспекти прогнозу, прояви антиципації, адже неможливо у чистому вигляді виокремити досліджуваний феномен. Дослідження соціальних очікувань особистості як процесу, властивості і стану дозволяє об'єднати різні відображення впливу на особистість як внутрішніх, так і зовнішніх стимулів.

Принцип відображення внутрішнього і зовнішнього світу суб'єкта дослідження доповнюється **принципом взаємозалежності внутрішніх та зовнішніх чинників дослідження**. Формування соціальних очікувань особистості має обов'язковий зв'язок з соціальним контекстом її життєдіяльності. Вдивляючись в життя людини, ми бачимо, як психічні явища влітаються в канву її соціальних очікувань, в її буття, зумовлюють її поведінку. Спостерігаємо, як людина своєю активністю може змінювати задані умови.

Принцип суб'єктності в обґрунтуванні концепції соціальних очікувань особистості є одним із ключових, оскільки конструювання моделі очікуваного майбутнього передбачає сукупність тих

інтегрованих надзусиль, які характеризують особистість як суб'єкта самотворення.

Суб'єктність – це особлива якість буття, що передбачає здатність до самостійної життєтворчості, здатність здійснювати зміни у світі і визначати своє майбутнє, що особливо важливо у контексті обґрунтування конструювання моделі очікуваного майбутнього. Вищим рівнем розвитку суб'єктності є здатність особистості організовувати і регулювати свій життєвий шлях як ціле, конструювати своє майбутнє, підпорядковувати його своїм цілям та цінностям. Нелогічним вести мову про конструювання моделі очікуваного майбутнього і оминати принцип суб'єктності.

Принцип функціональності забезпечується системою функцій, що виконують соціальні очікування особистості у контексті цілеспрямованої поведінки. Систему функцій складають: регулятивна, посередницька, коригувальна, орієнтаційна, прогностична, оцінювальна, стабілізаційна, трансформувальна та контрольна функції соціальних очікувань особистості. Система функцій, з одного боку, сприяє розвитку та становленню особистості, а з іншого – стримує та зупиняє цей розвиток.

Погляд на особистісні сподівання як форму прояву самосвідомості. С. П. Тищенко зазначає, що соціальні очікування виконують роль «посередників» між «Я» та соціальним середовищем, трансформуючи під зовнішнім впливом таку важливу форму прояву самосвідомості, як самооцінку особистості та її рівень домагань. Самооцінка особистості та її рівень домагань чинять зворотній вплив на міру адекватності очікувань [65]. Акцентовано увагу на сфері «Я» та соціальному оточенні. М. Й. Боришевський тлумачить, що сфера «Я» особистості характеризується внутрішнім усвідомленням самої себе і передбачає адаптацію особистості до реальності. «Я» формується в діяльності та спілкуванні. Змінюючи в предметній діяльності зовнішній світ і взаємодіючи з іншими людьми, особистість виокремлює своє «Я» від «не-Я», що може супроводжуватися переживанням своєї неідентичності з іншими об'єктами. М. Й. Боришевський під сферою «не-Я», розуміє соціальне оточення, зазначаючи, що соціальні очікування – це соціальний механізм з функцією посередника між самосвідомістю особистості та її соціальним оточенням, тобто функцією зв'язку між «Я» та «не-Я» особистості [18, с. 36]. Виміри «сфера «Я» і «сфера «не-Я» особистості є ключовими в дослідженні соціальних очікувань особистості.

Соціальні очікування особистості поєднують в собі діалектичну єдність «Я» та «не-Я». Антитеза «не-Я» передбачає

підхід до вивчення соціальних очікувань досліджуваного як суб'єкта предметно-практичної діяльності. Таке поєднання уможливорює реалізацію принципу цілісності в дослідженні соціальних очікувань особистості.

Соціальні очікування є системним і цілісним утворенням, змістовою складовою самосвідомості особистості, механізмом саморегуляції поведінки, складовою ціннісно-сислової сфери та комунікативно-рольової взаємодії.

Самооцінка і соціальні очікування особистості є двостороннім взаємоузгодженим механізмом взаємовпливів, який кардинально впливає на соціальну регуляцію поведінки особистості. Двосторонність взаємоузгодженого механізму впливу полягає у тому, що під час психокорекції самооцінки, особистість проходить складніший етап змістових перетворень завдяки змінам у когнітивній складовій «Я» концепції, які спонукають зміни в емоційно-ціннісній складовій, що відбуваються завдяки рефлексії. Кількісні та якісні зміни в емоційно-ціннісній складовій, а саме зміни в оцінці, ставленні особистості, спонукають зміни у її висловлюваннях, поведінці, тобто в поведінковій складовій «Я» концепції. Через рефлексію, аналіз та самоаналіз своїх якостей, дій, вчинків, власної діяльності відбувається становлення самооцінки як здатності суб'єкта аналізувати свій внутрішній світ і на цій основі, через функції, забезпечувати роботу соціальних очікувань особистості.

Соціальні очікування є складовою комунікативно-рольової взаємодії особистості. Вони не тільки репрезентують соціальну реальність, а є передумовою її змін, оскільки утворюють певну систему співвідношень, стандартів поведінки, порівняння певних суспільних настроїв, які залежать не безпосередньо від соціально-економічного стану, дій лідера тощо, а опосередковуються відповідними вимогами соціуму, спільноти і здійснюють визначальний вплив на ефективність міжособистісної взаємодії, стратегію поведінки особистості.

Розкриті принципи та зазначені вихідні методологічні положення вносять чіткість в побудову структурно-функціональної моделі соціальних очікувань особистості.

Структурно-функціональна модель соціальних очікувань особистості.

Моделювання як метод наукового пізнання базується на здатності людського розуму абстрагувати схожі ознаки або властивості у різних за природою об'єктів і встановлювати певні

зв'язки між ними [72]. Під **структурно-функціональною моделлю соціальних очікувань особистості** розуміємо спеціально штучно створений об'єкт, за своїми характеристиками схожий на соціальні очікування особистості, що підлягає вивченню. До структурних відносяться чітке відображення структурних складових та їх структурних елементів, що демонструють структуру об'єкта дослідження. Функціональними ознаками є: взаємозв'язки та зв'язки всередині моделі, з оточуючим середовищем, виокремлення сфери «Я» та сфери «не-Я» особистості.

Внутрішню організацію складової соціально-психологічних особливостей обізнаності особистості про передбачуваний перебіг подій імітують такі структурні елементи: сукупність знань про себе та уявлення про сприймання себе; інформація про передбачуваний перебіг подій; інформація про учасників взаємодії, сприймання оточуючих; ймовірні варіанти сценаріїв розвитку подій. Внутрішню організацію складової соціально-психологічних особливостей очікуваного ставлення особистості до учасників міжособистісної взаємодії імітують наступні структурні елементи: ціннісно-сміслові та життєві орієнтації особистості; оцінка себе, своїх дій та вчинків; оцінка дій та вчинків оточуючих; ставлення до себе і до оточуючих. Внутрішню організацію складової соціально-психологічних особливостей регуляції особистістю очікуваних результатів діяльності імітують такі структурні елементи: соціально-психологічна регуляція своєї поведінки та діяльності; узгодження власних думок, бажань, дій з уявленнями, сподіваннями інших; регуляція своєї поведінки з урахуванням сподівань спільноти, соціуму; власні домагання, реалізація поставленої мети, досягнення успіху. Відповідно, структурні складові соціально-психологічних особливостей обізнаності особистості про передбачуваний перебіг подій, соціально-психологічних особливостей очікуваного ставлення особистості до учасників міжособистісної взаємодії та соціально-психологічних особливостей регуляції особистістю очікуваних результатів діяльності імітують внутрішню організацію об'єкта-прототипу – структурно-функціональну модель соціальних очікувань особистості (див. рис. 2.1).

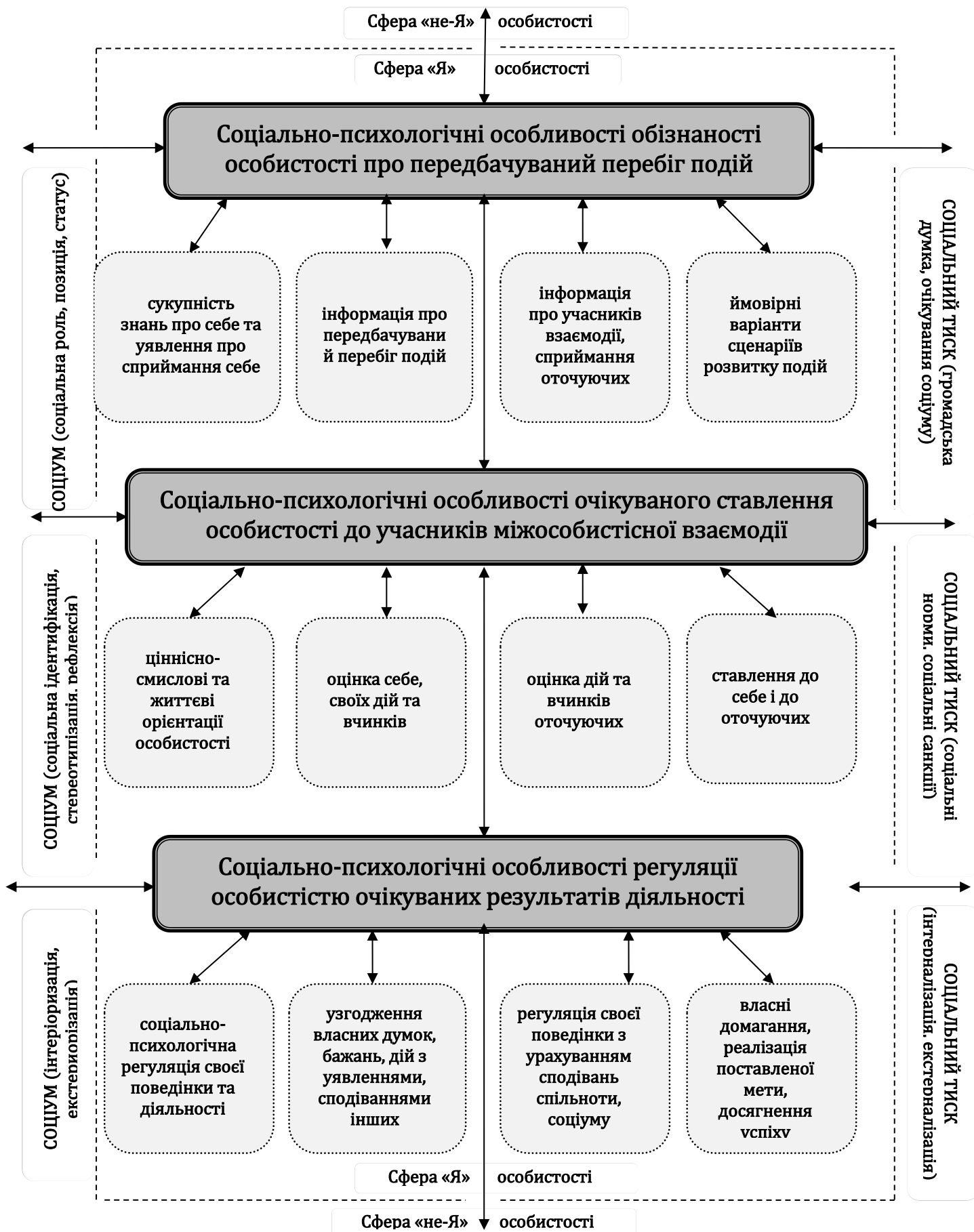

Рис. 2.1. Структурно-функціональна модель соціальних очікувань особистості

Структурні складові, структурні елементи та взаємозв'язки між ними відображають сферу «Я» особистості. Сфера «Я» на рис. 2.1 умовно окреслена контурною лінією. За межами контурної лінії умовно показано сферу «не-Я» особистості, соціум, соціальний тиск – соціальне оточення. Всі структурні складові мають вхідні та вихідні зв'язки, тобто показано, що кожна з них має безпосередній зв'язок з соціальним оточенням, так само як вплив соціального оточення може позначатися на кожній з них, що є реалізацією принципу цілісності. Під час створення моделі необхідно керуватися вихідними положеннями системного підходу, що дає можливість подати об'єкт дослідження – «структурно-функціональну модель соціальних очікувань особистості» як сукупність взаємопов'язаних складових: соціально-психологічних змістових параметрів, чинників, властивостей, які володіють взаємозв'язком з соціальною реальністю, мають вхід – ресурс та умови утворення і вихід, тобто ціль. Зв'язки позначені символічно «→», відповідно взаємозв'язки позначені «↔». Структурно-функціональна модель є взаємозв'язною, тобто побудована виключно на взаємозв'язках, що є реалізацією системно-структурного аспекту системного підходу до дослідження.

Соціальні очікування розглядаються як єдність, що передбачає узгодженість трьох вищезгаданих складових. Акцентування уваги на змістових особливостях складових соціальних очікувань особистості, взаємоузгодження їх та поєднання – є реалізацією описової функції моделі. Складова соціально-психологічних особливостей обізнаності особистості про передбачуваний перебіг подій є своєрідним сплавом знань, отриманої та апробованої інформації, поінформованості про соціально-психологічну реальність, учасників взаємодії, знання про себе від первинних уявлень до такого складного інтегрованого утворення як образ «Я» та Я-концепція. Важливим є знання, отримані в результаті міжособистісної взаємодії з оточуючими, про них і про себе, уявлення про те, як його сприймають, оцінюють, розуміють інші учасники взаємодії і відповідно суб'єкт сприймає, оцінює і розуміє їх. Складову соціально-психологічних особливостей обізнаності доповнює прогностична інформація щодо передбачуваного перебігу подій, інформація про свій ймовірний сценарій поведінки та сценарії інших, власне, будь-яка інформація щодо дій, контактів, взаємин, взаємодії у контексті очікуваної поведінки; багатоманітність ймовірних варіантів сценаріїв розвитку подій.

Складова соціально-психологічних особливостей очікуваного ставлення особистості до учасників міжособистісної взаємодії є унікальним поєднанням ціннісно-сміслових та життєвих орієнтацій особистості, проектів і перспектив особистісного розвитку. Ціннісно-сміслові та життєві орієнтації особистості – важливі структурні елементи соціально-психологічних особливостей ставлення особистості до учасників міжособистісної взаємодії, внутрішньою основою її ставлення до дійсності. Чинник цінностей є продуктом життєдіяльності соціальної спільноти та суспільства загалом, формує уявлення особистості про належну поведінку в різних сферах життя.

Складова соціально-психологічних особливостей регуляції особистістю очікуваних результатів діяльності – самобутнє, неповторне психологічне утворення, що окреслює здатність особистості регулювати свою поведінку та діяльність, співставляти, порівнювати, узгоджувати свої уявлення, сподівання, очікування з уявленнями, сподіваннями й очікуваннями інших учасників взаємодії, зокрема значущих інших, керуватися у досягненні мети, бажаного результату власними думками, бажаннями, діями, регулювати свою поведінку з урахуванням сподівань референтів, спільноти, соціуму.

Важливими чинниками на етапі формування соціальних очікувань особистості, конструювання і реалізації моделі очікуваного майбутнього є вміння узгоджувати власні думки, бажаннями, дії з уявленнями, сподіваннями інших та здатність регулювати свою поведінку з урахуванням сподівань спільноти. Якщо ці процеси супроводжуються довільною регуляцією цілеспрямованої поведінки, то особистість подолає внутрішні й зовнішні перешкоди, її власні домагання будуть реалізовані, попри тиск «Я» та тиск «соціуму» поставлену мету буде досягнуто. Така особистість здатна не тільки конструювати моделі очікуваного майбутнього, а й досягати найвищих сходинок самотворення. Окреслено змістові параметри соціально-психологічних особливостей регуляції особистістю очікуваних результатів діяльності.

Структурні складові соціальних очікувань особистості та їх змістові структурні елементи розглянуті у нерозривній єдності, рівень розвитку, рівень сформованості та рівень здатності яких можна оцінювати як показники міри сформованості окремих підсистем та соціально-психологічного феномену загалом.

Поділ складових на структурні елементи дещо умовний,

оскільки один структурний елемент може входити до кількох структурних складових, зокрема структурний елемент «оцінка себе, своїх дій та вчинків», який відноситься до складової соціально-психологічних особливостей ставлення особистості до учасників міжособистісної взаємодії, також має відношення до інших двох складових моделі, але з меншою мірою зв'язку.

Соціальні очікування особистості є необхідною складовою опису ситуації соціальної взаємодії, позаяк ця взаємодія реалізується в умовах невизначеності та багатоманітності неконтрольованих особистістю чинників, що впливають на процес і результат цієї взаємодії. Виникає потреба не тільки в реалізації цілеспрямованої поведінки. Актуальності набувають антиципування та прогнозування майбутніх подій, побудова ймовірних варіантів сценаріїв розвитку цих подій. Під антиципацією розуміємо здатність особистості передбачати можливий розвиток перебігу подій, у той час, як прогнозування є образом можливого майбутнього. Модель очікуваного майбутнього зв'язує власну моторику і репрезентує образ простору – ось що є гіпотетичними складовими поведінкового акту, складовими соціальної взаємодії. Таким чином, соціальна поведінка особистості розглядається як сукупність очікуваних та спрогнозованих поведінкових актів, що закладені в модель очікуваного майбутнього. Конструювання моделі очікуваного майбутнього реалізується через побудований особистістю проект результату соціальної взаємодії.

Структурно-функціональна модель соціальних очікувань особистості виконує такі функції:

- реконструювальну – відтворює якісну специфіку змістових параметрів досліджуваного феномену;
- описову – забезпечує наочність і зрозумілість функціонування структурних складових;
- вимірну – сприяє отриманню кількісних характеристик об'єкта дослідження;
- гносеологічну – забезпечує можливість вивчення, аналіз і синтез структурних складових, та підпорядкованих їм структурних елементів моделі;
- інтерпретаційну – передбачає пояснення, узагальнення і вичерпний опис взаємозв'язків складових та їх змістових елементів всередині моделі, і взаємозв'язків з оточуючим середовищем;

- прогнозувальну – дозволяє планування послідовності необхідних складових моделі, прогнозування поведінки об'єкта-прототипу;
- репрезентативну – забезпечує відтворення еталонного зразка, який, на наш погляд, абсолютно відображає об'єкт та предмет дослідження;
- критеріальну – забезпечує перевірку істинності, адекватності знань про соціальні очікування особистості, конструювання моделі очікуваного майбутнього;
- евристичну – сприяє генерації нових ідей, гіпотез щодо об'єкта та предмету дослідження, і пов'язаних з ними інших соціально-психологічних феноменів;
- констатувальну – формалізує дані про соціальні очікування особистості, полегшила побудову, перевірку гіпотез та теорій.

Наукові парадигми, низка підходів, система принципів, вихідні методологічні тези, сутність концепції соціальних очікувань особистості, побудована і обґрунтована структурно-функціональна модель соціальних очікувань особистості дозволяють якісно вивчити й розкрити об'єкт дослідження.

Контрольні запитання до теми:

1. Окресліть сутність соціально-психологічної концепції соціальних очікувань особистості.
2. Перелічіть принципи, застосовані для побудови концепції.
3. Окресліть сутність верифікації принципів наукового дослідження.
4. Розкрийте сутність системи «Я» та «не-Я» особистості за М. Й. Боришевським.
5. Подайте особливості моделювання в психологічній науці.
6. Розкрийте основні складові структурно-функціональної моделі соціальних очікувань особистості.
7. Окресліть соціально-психологічний зміст очікуваного ставлення до учасників міжособистісної взаємодії.
8. Порівняйте «обізнаність про попередній перебіг подій» з «очікуваним результатом діяльності».

Завдання для самостійного опрацювання:

Побудувати структурно-функціональну модель своїх соціальних очікувань.

Тема 6

Технологія створення опитувальника «Рівень соціальних очікувань»

Мета: розкрити процесуальні особливості створення психодіагностичних інструментів; продемонструвати ключові етапи технології створення «PCO».

План:

1. Вихідні положення психологічного тестування.
2. Особливості технології створення опитувальника «PCO».
3. Ретестова надійність опитувальника.
4. Типи валідності опитувальника.
5. Визначення валідності за методом відомих груп.

Короткий опис теми. Особливості визначення рівня соціальних очікувань особистості. Апробація опитувальника «PCO». Ретестова надійність, зважування шкал опитувальника. Визначення типів валідності: конвергентної, дискримінантної, зовнішньої, внутрішньої та валідності методом відомих груп.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Анастаси А. Психологическое тестирование / Анна Анастаси, Сьюзан Урбина. – 7-е междунар. изд. – СПб. : Питер, 2007. – 688 с.
2. Андреева Г. М. Социальная психология / Г. М. Андреева. – 5-е изд. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 365 с.
3. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: навч. посіб. / Л. Е. Орбан-Лембрик. – К.: Академвидав, 2005. – 448 с.
4. Попович І. С. Психологічні виміри соціальних очікувань особистості: монографія / І. С. Попович. – Херсон: ПАТ «ХМД», 2017. – 504 с.

Допоміжна:

5. Попович І. С. Проблема соціально-психологічних очікувань в науковій теорії та практиці / І. С. Попович // Практична психологія та соціальна робота. – К., 2005. – № 5. – С. 8–13.
6. Попович І. С. Психологія соціальних очікувань особистості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. психол. наук : спец. 19.00.05 «Соціальна психологія; психологія соціальної

роботи» / І. С. Попович; СНУ імені Володимира Даля. – Сєвєродонецьк, 2017. – 40 с.

Інформаційні ресурси:

7. Попович І. С. Соціальні очікування особистості як регулятор соціально-психологічної реальності / І. С. Попович // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць / За ред. С. Д. Максименка. – Т. 1. – Вип. 44 / Інститут психол. імені Г. С. Костюка НАПН України – К. : Фенікс, 2016. – С. 138–143. Режим доступу <http://ekhsuir.kspu.edu/handle/123456789/3298>

Логічним у теоретико-емпіричному обґрунтуванні концепції досліджуваного об'єкта є перехід до визначення рівня соціальних очікувань особистості.

Технологія створення опитувальника «Рівень соціальних очікувань» (див. дод. А). Мета конструювання опитувальника полягає у створенні валідного, високоточного, психоекспериментального інструменту, який дозволяє визначити наступні емпіричні величини: рівень обізнаності про передбачуваний перебіг подій; рівень очікуваного ставлення до учасників міжособистісної взаємодії; рівень очікуваних результатів діяльності та узагальнюючу величину – рівень соціальних очікувань особистості.

Первинна форма опитувальника має 30 тверджень, складених на основі розуміння соціально-психологічної сутності соціальних очікувань особистості, складових структурно-функціональної моделі соціальних очікувань особистості. Перед другим етапом кількість тверджень для визначення рівня кожної складової скорочено до семи і загальна кількість тверджень опитувальника склала 21 твердження.

Створений опитувальник є ключовим експериментальним інструментом дослідження психології соціальних очікувань особистості. Від його надійності, валідності, вимірювальної спроможності, рівня точності та достовірності отриманих емпіричних даних, залежить ефективність експериментальної роботи. В опитувальнику застосовано експериментальну семибальну шкалу. Використання психодіагностичної шкали «+» / «-» чи шкали «так» / «ні» – не передбачено. Експериментальна семибальна шкала має більшу варіативність відповідей, дозволяє отримати точніші емпіричні результати. Шкала має такі значення відповідей: «абсолютно погоджуюся з твердженням» – «+3»; «погоджуюся з твердженням» – «+2»; «швидше погоджуюся з

твердженням, ніж не погоджуюся» – «+1»; «абсолютно не погоджуюся з твердженням» – «-3»; «не погоджуюся з твердженням» – «-2»; «швидше не погоджуюся з твердженням, ніж погоджуюся» – «-1»; «не погоджуюся з твердженням і не відхиляю його» – «0».

Рівень соціальних очікувань особистості визначається за сумою значень всіх тверджень опитувальника. Для визначення рівня соціальних очікувань досліджуваного запропоновано формулу (див. 2.1):

$$PCO_o = OP_o + OC_o + OP_o, \quad (2.1)$$

де PCO_o – рівень соціальних очікувань; OP_o – рівень обізнаності про передбачуваний перебіг подій; OC_o – рівень очікуваного ставлення до учасників міжособистісної взаємодії; OP_o – рівень очікуваних результатів діяльності.

Аналіз соціально-психологічного змісту проблемних ситуацій, що виникають під час розгляду тверджень опитувальника, актуалізують процес психічної регуляції поведінки, який забезпечується когнітивною, емоційною і поведінковою готовністю особистості до передбачуваного перебігу подій. Когнітивна, емоційна та поведінкова готовність супроводжується здатністю особистості до соціальних дій. Ця здатність є своєрідним психічним станом, або ще її можна назвати станом очікуваної готовності діяти. Відповідно, очікувана готовність діяти, згідно нашої концепції, реалізується через такі структурні складові: соціально-психологічні особливості обізнаності особистості про передбачуваний перебіг подій, соціально-психологічні особливості ставлення особистості до учасників міжособистісної взаємодії та соціально-психологічні особливості регуляції особистістю своєї поведінки. Ці структурні складові є базовими у визначенні рівня соціальних очікувань особистості, визначенні очікуваної готовності діяти, прогнозуванні ймовірного перебігу подій. Результати опитувальника дають можливість визначити структуру соціальних очікувань особистості досліджуваного, яка поєднує ці три складові.

Всі три експериментальні шкали відображають змістові складові структурно-функціональної моделі соціальних очікувань особистості. Шкала рівня обізнаності про передбачуваний перебіг подій (OP_o) відображає соціально-психологічні особливості обізнаності особистості про передбачуваний перебіг подій. Шкала рівня очікуваного ставлення до учасників міжособової взаємодії (OC_o) відображає соціально-психологічні особливості ставлення до

себе і до тих соціальних осіб, що складають соціальний контекст міжособової взаємодії. Шкала рівня очікуваних результатів діяльності (OP_o) – соціально-психологічні особливості регуляції особистістю своєї поведінки. Сумарна кількість балів, яку досліджуваний може набрати за даними твердженнями, становить від 7 до 49.

Розрахункові теоретичні параметри за шкалою рівня соціальних очікувань особистості можуть сягати меж від $PCO_o = OP_o + OC_o + OP_o = 7+7+7 = 21$ – найнижча межа і $PCO_o = 49+49+49 = 147$ – найвища межа. Гранично низькі значення рівня соціальних очікувань є розрахунковими і такий рівень може бути притаманний ізольованим особам, що втратили всі ознаки соціальності.

Характеристика рівнів соціальних очікувань особистості.
Досліджувані з високим рівнем чітко обізнані у соціально-психологічній реальності й успішно орієнтуються у складних життєвих ситуаціях, зважають на очікуваннях інших стосовно себе. Володіють високим рівнем розвитку соціальної рефлексії, об'єктивно сприймають і відображають соціальну дійсність, плин подій повсякденного життя. Помірний та високий реалістичний рівень домагань поєднується з переконаністю в цінності своїх дій, в прагненні до самоствердження, у відповідальності, в корекції невдач за рахунок власних зусиль, у наявності стійких ціннісно-смислових та життєвих орієнтацій, зважених планів на майбутнє. Здатні аргументовано висловлювати власну точку зору, вміють відстоювати її, навіть якщо вона не збігається з думкою інших авторитетних осіб. Налаштовані на успіх, розраховують свої сили і вміють зіставити свої зусилля з цінністю досягнутого. Прогнозують перебіг подій, проектують сценарії виходу з скрутного становища.

Середній рівень досліджуваних сигналізує про достатній рівень обізнаності, що дозволяє добре орієнтуватися у соціально-психологічній реальності, враховувати очікування інших стосовно себе. Досліджувані володіють більш-менш чіткими уявленнями про очікуваний перебіг подій. Іноді усвідомлення своїх сильних сторін, себе як цінності дещо переважає над здатністю критично оцінити ситуацію і прийняти єдине правильне рішення. У міжособистісній взаємодії та спілкуванні здатні йти на компроміс, вміють узгоджувати власні інтереси з інтересами інших.

Досліджувані з низьким рівнем недостатньо вміють орієнтуватися у соціально-психологічній реальності, володіють низьким рівнем обізнаності про передбачуваний перебіг подій. Їх соціальні очікування здебільшого є нечіткими, розмитими й почасти

набувають пасивного фонового змісту. Зазвичай володіють наближеними уявленнями про ймовірні варіанти сценаріїв розвитку подій. Іноді спостерігається надмірне ставлення до себе, як до самоцінності. Поведінка таких осіб часто супроводжується конфліктністю, конвергентністю, надто високою вимогливістю до інших, і в той же час з заниженими вимогами до себе. Такі соціальні очікування приводять до неефективної спільної діяльності, до труднощів в міжособистісній взаємодії. Низький рівень домагань позначається на мотивації. Невпевненість, боязнь труднощів, іноді переоцінка себе, своїх можливостей – всі ці чинники утворюють низький рівень соціальних очікувань особистості.

Процедура апробації опитувальника «PCO». Валідизація опитувальника мала декілька етапів, починаючи від «надміру цілеспрямованих» студентів других-четвертих курсів різних факультетів Херсонського національного технічного університету, які в рамках проведення навчального проекту «Школа лідера» пройшли курс тренінгів і кращі з них були відібрані для проходження стажування на базі однієї з провідних комерційних компаній півдня України, і закінчуючи хворими особами з психічними розладами, що перебували на стаціонарному лікуванні у психіатричній лікарні. Для учасників «Школи лідера» умовами стажування передбачено навчання за рахунок організації, матеріальне заохочення та подальше повне або часткове працевлаштування в організації, що додатково стимулювало досягнення очікуваного результату. Сконструйовано три групи, у кожній з яких по три вибірки. Обрана полюсність конструювання вибірок від пацієнтів клінічної вибірки до успішних представників проектної групи «Школа лідера», дає підстави стверджувати, що апробацією опитувальника охоплено широкий діапазон досліджуваних психології соціальних очікувань особистості. Критерії розподілу: особистісний, інтелектуальний, професійний рівні розвитку учасників апробації. Мета такого конструювання полягала у тому, щоб на етапі валідизації опитувальника застосувати метод відомих груп. За цим методом відмінність у апробованих величинах є очевидною.

На першому етапі апробації, звернувши увагу на внутрішню валідність опитувальника, значний перелік тверджень скорочено. Спрощено твердження, зменшено кількість психологічних термінів, перефразовано складні речення, відкоректовано твердження так, щоб вони відповідали сутності вимірюваних ознак.

Психологічний опитувальник вважають ефективним, за умови його надійності і валідності, а також коли застосовано інтервальну шкалу. Надійність показує, що результати дослідження близькі до істини, а валідність – що результати дійсно відносяться до досліджуваного явища. Виокремлюють два види надійності: надійність як внутрішня узгодженість та надійність як стійкість. Внутрішня узгодженість визначається зв'язком кожного конкретного елемента з загальним результатом, з тим, наскільки кожен елемент протирічить іншим, наскільки кожне окреме питання вимірює ознаку, на яку спрямований опитувальник.

Визначення надійності опитувальника як внутрішньої узгодженості вимірюваних ознак. Критерій α -Кронбаха моделює внутрішню узгодженість, базуючись на середніх кореляціях між твердженнями. Перевірка надійності за критерієм α -Кронбаха показує, що первинна форма опитувальника (21 твердження) володіє високими показниками надійності, зокрема, α -Кронбаха становить ($\alpha=0,777$) і α -Кронбаха на базі стандартизованих пунктів – ($\alpha=0,796$). Також надійність опитувальника перевірена іншими методами. Надійність – методом розщеплення, що базується на кореляції між частинами шкали, яку розщеплюють на дві форми, становить 0,758. Для досягнення більш стабільної надійності опитувальника впевнилися, що його факторна структура є гомогенною. З метою перевірки факторної гомогенності використано первинний експлораторний факторний аналіз методом головних компонентів з облімін обертянням. Зазначений тип обертяння факторних вісей дозволив виявити потенційно корелюючі фактори, що узгоджується з припущенням про залежність факторів обізнаності про попередній перебіг подій, очікуваного ставлення до учасників міжособової взаємодії, очікуваних результатів діяльності. Така структура закладена на етапі конструювання опитувальника і формулювання тверджень.

На етапі проектування закладено три фактори, що мають складний соціально-психологічний зміст і знаходяться у взаємозумовленому органічному поєднанні між собою та іншими чинниками. Конфірматорним факторним аналізом підтверджено високу гомогенність і правомірність трьохфакторної структури опитувальника. Факторний аналіз показав, що всі 14 тверджень входять до факторної структури зі значущим факторним навантаженням, і такий варіант опитувальника є оптимальним (див. додаток А). Проведений конфірматорний етап факторного

аналізу є надійним, а його результати такими, що відповідають меті дослідження.

Визначення надійності як стійкості опитувальника. Стійкість результатів опитувальника – можливість отримання однакових результатів у досліджуваних в різних випадках. Найприроднішим визначенням надійності результатів тесту – використати той самий тест удруге. Визначається з допомогою ретесту і реалізується від тижня до року.

Визначення валідності опитувальника. Згідно з визначенням американського текстолога А. Анастасі, «**валідність тесту** – це поняття, яке вказує нам, що тест вимірює і наскільки добре він це робить» [3]. Для валідизації опитувальника застосовано низку методів визначення різних типів валідності: конвергентна і дивергентна валідність та валідність методом відомих груп.

Опитувальник апробовано, здійснено валідизацію, зважування шкал, відкоректовано твердження, вилучено твердження з високим рівнем соціальної бажаності, проведено градацію шкал досліджуваних величин.

Контрольні запитання до теми:

1. Розкрийте вихідні положення психологічного тестування.
2. Подайте сутність технології створення опитувальника «PCO».
3. Окресліть необхідність валідизації опитувальника.
4. Розкрийте змістові особливості методик, що застосовуються в експериментах.
5. Перелічіть шкали, що застосовуються в тестах.
6. Розкрийте сутність ретестової надійності і особливості її проведення.
7. Розкрийте сутність конвергентної валідизації.
8. Розкрийте сутність дивергентної валідизації.

Завдання для самостійного опрацювання:

Визначити рівень своїх соціальних очікувань та їх складових за опитувальником «PCO». Інтерпретувати отримані результати.

Тема 7

Емпіричне дослідження психологічних змістових параметрів соціальних очікувань особистості

Мета: розкрити особливості побудови «емпіричної картини» дослідження соціальних очікувань особистості; продемонструвати логіку емпіричного дослідження, виокремити взаємозв'язки.

План:

1. «Емпірична картина» дослідження соціальних очікувань особистості.
2. Контент-аналітичне дослідження соціальних очікувань особистості.
3. Властивості соціальних очікувань особистості.
4. Рівні соціальних очікувань особистості.
5. «Експектометрія» - методика дослідження соціальних очікувань особистості.

Короткий опис теми. Контент-аналітичне дослідження соціальних очікувань особистості. Властивості очікувань: інтернальність, екстернальність, відкритість, закритість, активність, пасивність, адекватність, неадекватність, полярність і амбівалентність. Рівні соціальних очікувань особистості: високий, середній та низький. Експектометричні показники соціальних очікувань. Коефіцієнт очікувань. Експектометричний статус. Коефіцієнт взаємоочікуваних виборів. Рівень самоочікувань.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Андреева Г. М. Социальная психология / Г. М. Андреева. – 5-е изд. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 365 с.
2. Попович І. С. Психологічні виміри соціальних очікувань особистості: монографія / І. С. Попович. – Херсон: ПАТ «ХМД», 2017. – 504 с.
3. Яценко Т. С. Теорія і практика групової психокорекції: Активне соціальнопсихологічне навчання: навч. посіб. / Т. С. Яценко. – К.: Вища школа, 2006. – 679 с.

Допоміжна:

4. Попович І. С. Експектометрия – методика дослідження соціально-психологічних очікувань / І. С. Попович // Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. академіка С. Д. Максименка. – К. : ВД «ТРОЯ», 2008. – Вип. 36. – С. 275-284.
5. Попович І. С. Експектометрия як методика вивчення групових динамічних процесів малої групи / І. С. Попович // Педагогічні науки : зб. наук. праць / ред. кол. Є. С. Барбіна, В. Л. Федяєва [та ін.]. – Вип. 62. – Херсон : Видавництво ХДУ, 2012. – С. 385-390.
6. Попович І. С. Психологія соціальних очікувань особистості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. психол. наук : спец. 19.00.05 «Соціальна психологія; психологія соціальної роботи» / І. С. Попович; СНУ імені Володимира Даля. – Севєродонецьк, 2017. – 40 с.
7. Соціокультурні та психологічні вектори становлення особистості: монографія / від. ред. О. Є. Блинова. – Херсон: Видво ФОП Вишемирський, 2018. – С. 6–29.

Інформаційні ресурси:

8. Попович І. С. Конструювання особистістю моделі очікуваного майбутнього / І. С. Попович // Науковий вісник ХДУ. – Серія : психологічні науки : зб. наук. праць ХДУ / За ред. О. Є. Блинової. – Херсон : ВД «Гельветика», 2015. – Вип. 6. – С. 145–154. Режим доступу <http://eKhSUIR.kspu.edu/handle/123456789/3282>

Сутність конструювання вибірки досліджуваних.

Сконструйована вибірка повинна відтворювати генеральну сукупність досліджуваного феномену, бути репрезентативною, володіти надійністю та валідністю. Генеральна сукупність окреслює у просторі й часі об'єкт нашого дослідження. Вона складається з вибіркової сукупності – певної кількості відібраних за суворими правилами елементів. У створеній мікромоделі генеральної сукупності, структура вибірки повинна максимально збігається зі структурою генеральної сукупності за основними якісними характеристиками і контрольними ознаками.

Сутність застосованих методів: районування (стратифікація) і кластеризація (метод гнізд або серійна вибірка). Стратифікація вибірки передбачає попереднє групування одиниць генеральної сукупності за відмінними між собою типами. Таким групуванням є об'єднання генеральної сукупності у три групи вибірок: «студентська», «комерційна» і «комбінована». Всередині групи

окремі вибірки є кластерами, у які об'єднані однотипні групи. До кластеризації повертаємося під час обробки статистичних даних і використовуємо кластерний аналіз методом k -середніх. Якщо у першому варіанті метою застосування кластеризації є відтворення генеральної сукупності, то у другому – визначення типів сформованості соціальних очікувань у досліджуваних констатувального етапу дослідження. Схожу схему об'єднання вибірок у групи застосовано на другому етапі апробації опитувальника рівня соціальних очікувань особистості. Дев'ять вибірок об'єднано по три вибірки у трьох групах.

Логіка теоретико-методологічного аналізу та концептуального обґрунтування соціально-психологічного змісту очікувань уможливають визначення вихідних положень програми експериментального дослідження. Ключовим моментом у створенні програми є дослідження соціальних очікувань як процесу і результату конструювання, й відображення особистістю соціальної дійсності та як процесу, і результату психічної регуляції поведінки. У першому підході акцентовано увагу на психології очікувань. Умовно цей підхід названо «горизонтальним виміром», згідно якого соціальним очікуванням особистості відводилася роль важливого чинника у конструюванні соціальної реальності. У другому підході увагу зосереджено на соціальних очікуваннях, що є своєрідною вершиною, крізь призму якої зроблено спробу розглянути і проаналізувати соціально-психологічні детермінанти очікувань особистості. Другий підхід умовно називано «вертикальним виміром». Ці два підходи є соціально-психологічними. Реалізація цих підходів здійснюється, не виходячи за межі об'єкту і предмету дослідження. Ключовою категорією експериментального дослідження залишаються соціальні очікування особистості, де джерелом і носієм очікувань є особистість. Наступним важливим положенням є дослідження змістових параметрів згідно штучно створеного прототипу – структурно-функціональної моделі соціальних очікувань особистості. До змістових параметрів соціальних очікувань особистості віднесено: соціально-психологічні особливості обізнаності особистості про передбачуваний перебіг подій, соціально-психологічні особливості очікуваного ставлення особистості до учасників міжособистісної взаємодії, соціально-психологічні особливості регуляції особистістю очікуваних результатів діяльності, властивості очікувань та ін. Передбачено визначення рівнів та змістових особливостей таких властивостей: інтернальність, екстернальність, активність, пасивність,

відкритість, закритість, адекватність, неадекватність. Визначено амбівалентність та полярність цих властивостей. У табл. 5.1 показано психодіагностичний, психоекспериментальний інструментарій та методи дослідження змістових параметрів соціальних очікувань особистості.

Мета першого етапу експериментального дослідження – діагностика особливостей змістових параметрів, встановлення соціально-психологічних умов реалізації, виокремлення чинників соціальних очікувань особистості. Всі ці завдання реалізуються на констатувальному етапі дослідження. На другому етапі експеримент проведено в умовах спеціально організованого навчання: як доповнення до традиційних форм організації навчальної діяльності студентів, які здобувають вищу освіту; низки тренінгових занять для співробітників торгового центру згідно плану навчання і розвитку персоналу в комерційній компанії; спеціально організованої тренінгової програми, з наступним стажуванням учасників, що реалізовано у рамках проекту «Школа лідера». Таким, спеціально організованим навчанням є тренінгові заняття, факультативи, спецкурси, спецсемінари, комплексні програми, круглі столи з оптимізації розвитку і психокорекції соціальних очікувань особистості. На третьому етапі діагностовано зміни у рівні сформованості соціальних очікувань особистості після завершення формувального експерименту. Упродовж дослідження використано такі діагностичні методи: анкетування, інтерв'ю, опитування, тестування, метод незалежних експертних оцінок, проєктивні методи, контент-аналіз.

Для інтерпретації результатів дослідження використано методи математичної обробки даних: λ -критерій Колмогорова-Смирнова, t -критерій Ст'юдента, T -критерій Вілкоксона, критерій Крускала-Уолліса, критерій Манна-Уїтні, критерій α -Кронбаха, коефіцієнти кореляції Спірмена і Пірсона, критерій Фішера, факторний аналіз з подальшою якісною інтерпретацією та змістовим узагальненням. Статистичну обробку даних і графічну презентацію результатів здійснено за допомогою пакету статистичних програм SPSS v. 23.0.

Під час аналізу та інтерпретації отриманих у результаті статистичної обробки даних, береться до уваги статистично достовірні коефіцієнти кореляції на рівні $p < 0,001$; $p < 0,01$; $p < 0,05$.

Вибір методів статистичної обробки здійснено після перевірки типу розподілу результатів. З цією метою використано λ -критерій Колмогорова-Смирнова, що перевіряє розподіл значень

вимірюваних параметрів. Встановлено, що розподіл значень всіх вимірюваних параметрів є нормальним і рівномірним за максимальних значень двосторонньої асимптотичної значущості при $p \leq 0,05$. Оскільки значення досліджуваних ознак виміряні неінтервальною шкалою, то перевагу віддано непараметричним методам статистики (див. табл. 2.1). З цієї причини у дослідженні віддано перевагу зваженому відносно медіани середньому арифметичному, що підвищує точність результатів.

Таблиця 2.1

Методи статистики експериментального дослідження

№ з/п	Назва методу	Позначення	Мета застосування
1	2	3	4
1.	Критерій Манна-Уїтні	U	Порівняння показників двох груп за рівнем будь-якої кількісно вимірної ознаки
2.	Критерій Ф. Вілкоксона	T	Використовується для порівняння показників, виміряних у різних умовах на одній і тій же вибірці досліджуваних. Застосовують для визначення інтенсивності зрушення
3.	Коефіцієнт кореляції Спірмена	r_s	Пошук взаємозв'язків між показниками
4.	Коефіцієнт кореляції Пірсона	r_{xy}	Пошук взаємозв'язків між показниками. Перевіряємо достовірність, застосовуємо разом з коефіцієнтом Спірмена.
5.	Коефіцієнт Колмогорова-Смирнова	λ	Визначення розподілу ознаки емпіричного з теоретичним чи двох емпіричних розподілів
6.	Дисперсійний аналіз ANOVA (Analysis of Variance) Фішера	F	Для аналізу мінливості ознаки під впливом будь-яких контрольованих змінних чинників.
7.	Кластерний аналіз методом k -середніх	k	Знаходження груп схожих об'єктів у вибірці

Критерій Манна-Уїтні – ранговий критерій для перевірки гіпотези про рівність двох незалежних груп. Для його розрахунку поєднані значення показника двох груп та приписано їм рангові значення за зростанням. Після цього розраховано суму рангів кожної з груп та здійснено розрахунки за формулою 2.2:

$$U = (n_1 \cdot n_2) + \frac{n_x \cdot (n_x + 1)}{2} - T_x, \quad (2.2)$$

де n_1 – кількість досліджуваних у першій групі; n_2 – кількість досліджуваних у другій групі; n_x – кількість досліджуваних у групі з більшою сумою рангів; T_x – більша з двох рангових сум.

Критерій Ф. Вілкоксона застосовано для зіставлення показників змін в двох різних умовах на одній і тій же вибірці досліджуваних. З його допомогою визначено, чи є зрушення показника в якомусь одному напрямку більш істотним, ніж в іншому. Сформульовані гіпотези:

$H_0 = \{ \text{істотність зрушень в типовому напрямку не перевищує суттєвості зрушень в нетиповому напрямку} \}$

$H_1 = \{ \text{інтенсивність зрушень в типовому напрямку перевищує інтенсивність зрушень в нетиповому напрямку} \}$

Сума рангів визначається за формулою 2.3:

$$\sum R_i = \frac{N(N+1)}{2}, \quad (2.3)$$

де, $\sum R_i$ – сума рангів; N – кількість досліджуваних у вибірці. Сума нетипових рангів складає емпіричне значення критерію T .

$$T = \sum R_r, \quad (2.4)$$

де, $\sum R_r$ – рангові значення зрушень з нетиповим знаком. На обсяг вибірки накладається така умова: $5 \leq n \leq 50$.

Коефіцієнт кореляції Спірмена – це міра кореляційного зв'язку для показників, виміряних порядковою ранговою шкалою. Для розрахунку цього коефіцієнта значення показника переведено у рангову шкалу і здійснено розрахунок за формулою 2.5:

$$r_s = 1 - \frac{6 \sum d^2}{N \cdot (N^2 - 1)}, \quad (2.5)$$

де d – різниця номерів рангів за двома змінними для кожного випробуваного; N – кількість досліджуваних у вибірці або кількість повних пар значень для двох показників.

Коефіцієнт кореляції Пірсона між двома змінними дорівнює коваріації двох змінних, або сумі добутків відхилень, поділеній на добуток їх стандартних відхилень. Обчислено частку варіативності змінної y , яка пояснюється змінною x в простій лінійній регресії. Коефіцієнт кореляції Пірсона розраховано за формулою 2.6:

$$r_{xy} = \frac{\sum_{i=1}^m (x_i - \bar{x}) \cdot (y_i - \bar{y})}{\sqrt{\sum_{i=1}^m (x_i - \bar{x})^2 \cdot \sum_{i=1}^m (y_i - \bar{y})^2}}, \quad (2.6)$$

де \bar{x} , \bar{y} – вибіркові середні; x^m , y^m – вибіркові дисперсії, $r_{xy} \in [-1, 1]$.

Коефіцієнт Колмогорова-Смирнова або λ -критерій Колмогорова-Смирнова дозволяє знайти точку, в якій сума накопичених розбіжностей між двома розподілами є найбільшою, і оцінити достовірність цих розбіжностей. Емпіричне значення критерію $\lambda_{\text{емп}}$ визначаємо за формулою 2.7:

$$\lambda_{\text{емп}} = d_{\text{max}} \cdot \sqrt{\frac{n_1 \cdot n_2}{n_1 + n_2}}, \quad (2.7)$$

де d_{max} – максимальна різниця між теоретичними й емпіричними частотами (відносними частотами); n_1 – кількість спостережень у вибірці 1; n_2 – кількість спостережень у вибірці 2. Щоб зробити висновок про схожість даного критерію між двома групами, порівняно експериментальне значення критерію з його критичним значенням, який визначено за спеціальною таблицею, виходячи з рівня значущості.

Дисперсійний аналіз ANOVA (Analysis of Variance) Фішера (F) – це аналіз мінливості ознаки під впливом будь-яких контрольованих змінних чинників. Завданням дисперсійного аналізу є виокремлення варіативності троякого роду: а) варіативність, зумовлена дією кожної з досліджуваних незалежних змінних; б) варіативність, зумовлена взаємодією кожної з досліджуваних незалежних змінних; в) випадкова варіативність, зумовлена всіма іншими невідомими змінними. Показники цього співвідношення визначають за формулами 2.8-2.10:

$$F_{\text{емпА}} = \frac{\text{варіативність, зумовлена змінною А}}{\text{випадкова варіативність}}, \quad (2.8)$$

$$F_{\text{емпБ}} = \frac{\text{варіативність, зумовлена змінною Б}}{\text{випадкова варіативність}}, \quad (2.9)$$

$$F_{\text{емпАБ}} = \frac{\text{варіативність, зумовлена взаємодією змінних АіБ}}{\text{випадкова варіативність}}, \quad (2.10)$$

де $F_{\text{емпА}}$, $F_{\text{емпБ}}$, $F_{\text{емпАБ}}$ – емпіричні коефіцієнти Фішера, що відображають варіативність контрольованих змінних. Чим в більшій мірі варіативність ознаки зумовлена досліджуваними змінними (факторами) або їх взаємодією, тим вище емпіричне значення критерію F .

Кластерний аналіз методом k -середніх полягає в об'єднанні параметрів за окремими факторами у статистичні однорідні групи – кластери. Мета методу – розділити n спостережень на k кластерів так, щоб кожне спостереження належало до кластера з найближчим до нього середнім значенням. Метод базується на мінімізації суми квадратів відстаней між кожним спостереженням та центром його кластера, тобто функції (див. формулу 2.11):

$$\sum_{i=1}^N d(x_i, m_j(x_i))^2, \quad (2.11)$$

де d – метрика; x_i – i -ий об'єкт даних; $m_j(x_i)$ – центр кластера, якому на j -ій ітерації приписаний елемент x_i . Простота, швидкість виконання та доцільність застосування для кластеризації великої кількості спостережень при визначенні типів очікувань вибіркової сукупності дає підстави зупинитися на кластерному аналізі методом k -середніх.

Для всіх статистичних критеріїв розраховано точне значення достовірності. Значущим є двосторонній критерій, для якого $p \leq 0,05$.

Ключовим методом дослідження соціальних очікувань як процесу конструювання і відтворення соціальної дійсності є контент-аналітичне дослідження. Адже текст є спрощеним відображенням соціальної реальності, якою він породжений. На відміну від опитувань, контент-аналіз вимірює не те, що досліджувані говорять, що зроблять чи намагаються зробити, а те, що вони справді зробили. Реалізовано його у декілька етапів. На першому етапі впорядковано програму дослідження, згідно об'єкта і предмету, поставленої мети, завдань і сконструйованої вибірки дослідження; виокремлено категорії, одиниці аналізу й одиниці обліку.

На другому етапі дослідження складено кодувальну інструкцію, а саме – співвіднесено категорії і підкатегорії контент-аналізу з конкретними змістовими елементами тексту. Встановлюються в тексті індикатори обраних категорій дослідження. Після складання кодувальної інструкції здійснено пілотажне кодування тексту. На даному етапі здійснено кодування

частини досліджуваного масиву текстів з метою апробації методики, викладеної в кодувальній інструкції.

На третьому етапі здійснено кодування всього масиву досліджуваних текстів, тобто реалізовано квантифікацію – переклад тексту у цифрове вираження. Реєстрацію частоти, обсягу згадування категорій і підкатегорій контент-аналізу проводили в заздалегідь підготовленій таблиці – кодувальній матриці. У кодувальній матриці відзначено перелік ознак кодування, що характеризують одиниці аналізу (див. дод. Б.1, Б.2).

На четвертому етапі статистично опрацьовано отримані кількісні дані. Опрацювання здійснено вручну, використовуючи процентний і частотний розподіли, запропоновані нами формули, коефіцієнти кореляції тощо.

На п'ятому етапі інтерпретовано отримані дані на основі аналізу і теоретичного контексту дослідження, та верифіковано їх. Інтерпретованими даними є дихотомічні пари властивостей соціальних очікувань особистості.

Сутність властивостей соціальних очікувань і опис методики їх визначення.

Рівень інтернальності соціальних очікувань особистості – це відношення кількості ознак, що характеризують її рівень суб'єктного контролю над подіями, які мають місце у досліджуваній соціальній ситуації, до загальної кількості ознак окремого тексту чи масиву дослідження. Рівень інтернальності соціальних очікувань особистості визначено за формулою 2.12:

$$IE_o = \frac{n_c}{N}, \quad (2.12)$$

де IE_o – рівень інтернальності / екстернальності соціальних очікувань особистості; n_c – кількість ознак, що характеризують рівень суб'єктного контролю особистості; N – загальна кількість ознак окремого тексту. У контент-аналітичній методиці для визначення рівнів властивостей очікувань застосовано дихотомічну закриту шкалу. Таким чином, досліджувані параметри мають діапазон значень від 0,0 до 1,00. Емпірично визначено й обґрунтовано, що значення від 0,00 до 0,40 свідчать про екстернальну властивість очікувань досліджуваного, а від 0,41 до 1,00 – інтернальну. Інтернальність та екстернальність мають низький, середній та високий критерії вираженості вимірюваної ознаки. Межі встановлюються емпіричним шляхом. Рівні

інтернальності соціальних очікувань особистості відносяться до кількісної обробки зібраних даних.

Рівень активності соціальних очікувань особистості – це відношення кількості ознак, що характеризують активну позицію особистості у конкретній соціальній ситуації до загальної кількості ознак окремого тексту чи масиву дослідження. Рівень активності соціальних очікувань особистості визначається за формулою 2.13:

$$AP_o = \frac{n_a}{N}, \quad (2.13)$$

де AP_o – рівень активності / пасивності соціальних очікувань особистості; n_a – кількість ознак, що характеризують майбутнє; N – загальна кількість ознак окремого тексту. Шкала дихотомічна закрита. Критерії параметрів: низький, середній та високий. Межі встановлюються емпіричним шляхом. Рівень активності соціальних очікувань особистості відноситься до кількісної обробки зібраних даних.

Рівень відкритості соціальних очікувань особистості – це відношення кількості ознак, що характеризують майбутнє, до загальної кількості ознак окремого тексту чи масиву дослідження. Рівень відкритості соціальних очікувань особистості визначається за формулою 2.14:

$$BZ_o = \frac{n_m}{N}, \quad (2.14)$$

де BZ_o – рівень відкритості / закритості соціальних очікувань особистості; n_m – кількість ознак, що характеризують майбутнє; N – загальна кількість ознак окремого тексту. Шкала дихотомічна закрита. Критерії параметрів: низький, середній та високий. Межі встановлюються емпіричним шляхом. Рівень відкритості соціальних очікувань особистості відноситься до кількісної обробки зібраних даних. Однакові описові характеристики можуть бути наділені різними ознаками кодування. Наприклад, такий відтинок тексту: «сподіваюся реалізувати на практиці отримані знання» – має шість слів, володіє ознаками, що характеризують минуле, інтернальність, активність.

Рівень адекватності соціальних очікувань особистості – це співвідношення кількості ознак, що характеризують майбутнє за

методикою «Очікувана ситуація» (текст 1), і кількості ознак, що підтверджують реалізовані очікування, визначені за методикою «Реалізація очікувань» (текст 2). Враховано у тексті 2 тільки ті ознаки, що підтверджують очікування, які окреслені у тексті 1. Рівень адекватності соціальних очікувань особистості визначається за формулою 2.15:

$$AH_o = \frac{n_m}{n_p}, \quad (2.15)$$

де AH_o – рівень адекватності соціальних очікувань особистості; n_m – кількість ознак, що характеризують майбутнє; n_p – кількість ознак, що підтверджують реалізацію очікувань. Визначення цієї пари властивостей, як і попередніх, здійснюється за дихотомічною об'єднаною шкалою, але відкритою. У попередніх вимірах застосовано закрити шкалу. Свідченням того, що шкала відкрита, є дисперсія показників від 0,00 до $+\infty$.

Валідизація контент-аналітичних методик «Очікувана ситуація» і «Реалізація очікувань». Застосовано декілька методів визначення валідності. Конвергентна та дискримінантна валідність визначаються, зіставляючи кількісні дані контент-аналізу з авторитетними методиками, які застосовуються під час апробації авторського опитувальника.

Зазначений підхід до організації експериментального дослідження соціальних очікувань особистості забезпечує його логічну послідовність та поетапність проведення.

Отримані результати дослідження соціальних очікувань особистості аналізуються у такій послідовності: а) характеристика результатів за окремими шкалами методик з застосуванням описової статистики; б) з'ясування взаємозв'язків і взаємозалежностей між показниками соціальних очікувань, показниками суб'єктного контролю, смисложиттєвих орієнтацій, мотиваційної структури особистості, властивостей соціальних очікувань, та експектометричних показників очікувань особистості за допомогою кореляційного аналізу; в) об'єднання емпіричних даних досліджуваних в оптимальну кількість кластерів за допомогою кластерного аналізу методом k -середніх.

На основі кореляційного аналізу взаємозв'язків параметрів соціальних очікувань особистості з показниками суб'єктного контролю, показниками смисложиттєвих орієнтацій, ознаками мотиваційної структури особистості, властивостями соціальних

очікувань та експектометричними ознаками досліджуваної групи вибірок, встановлено, що осмисленість життя людини як внутрішня однорідна структура, яка взаємозв'язує минуле з теперішнім, а теперішнє з майбутнім, є поєднанням цілі, процесу і результату. Сенс життя людини і те, чого вона чекає, на що сподівається, плекає надію і пов'язує своє майбутнє, знаходить значущу статистичну кореляцію всіх показників осмисленості життя з показниками рівнів її соціальних очікувань. З'ясовано, що мотиваційна структура особистості, а саме індивідуальний профіль досліджуваного, є відображенням всіх особливостей взаємозв'язків з параметрами соціальних очікувань особистості. Оцінюючи себе і свої дії, у досліджуваного актуалізуються потреби, серед яких: пізнавальні, соціальні, самоповаги. На базі цих потреб суб'єкт оцінює значущість і складність завдання, планує витрати ресурсів: час, зусилля, складає прогностичну оцінку своєї діяльності і доволіно регулює процес конструювання моделі очікуваного майбутнього.

Контрольні запитання до теми:

1. Розкрийте особливості контент-аналітичного дослідження.
2. Розкрийте сутність створення кодувальної матриці в контент-аналізі.
3. Охарактеризуйте дихотомічну шкалу визначення властивостей соціальних очікувань.
4. Порівняйте амбівалентність і полярність соціальних очікувань особистості.
5. Охарактеризуйте рівні сформованості соціальних очікувань.
6. Окресліть сутність експектометричної методики.
7. Як визначити коефіцієнту очікувань?
8. Як визначити експектометричний статус досліджуваного?

Завдання для самостійного опрацювання:

Дослідити групові динамічні процеси в навчальній групі, застосовуючи методику «Експектометрія» (див. дод. В). Інтерпретувати отримані результати.

Тема 8

Типізація соціальних очікувань особистості

Мета: розкрити сутність кластеризації методом *k*-середніх; продемонструвати логіку вибору доцільної кількості параметрів для кластеризації.

План:

1. Сутність токсономічного наукового знання.
2. Застосування кластеризації методом *k*-середніх для встановлення типів соціальних очікувань особистості.
3. Типи соціальних очікувань особистості.
4. Реалістичний і активноосмислений типи соціальних очікувань.
5. Психологічний зміст типів соціальних очікувань особистості.

Короткий опис теми. Кластеризація психологічних змістових параметрів соціальних очікувань особистості. Типи соціальних очікувань особистості: реалістичний (РЛ), пасивноосмислений (ПО), поміркований (ПМ), активноосмислений (АО), нереалістичний (НР). Причинно-наслідкові зв'язки типів очікувань. Психологічний зміст типів соціальних очікувань особистості.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Майерс Д. Социальная психология / Д. Майерс. – 7-е изд. – СПб.: Питер, 2007. – 794 с.
2. Михальский А. В. Психология конструирования будущего: монография / А. В. Михальский. – М.: МГППУ, 2014. – 192 с.
3. Москаленко В. В. Соціальна психологія: підручник / В. В. Москаленко. – К.: ЦНЛ, 2005. – 624 с.
4. Попович І. С. Психологічні виміри соціальних очікувань особистості: монографія / І. С. Попович. – Херсон: ПАТ «ХМД», 2017. – 504 с.

Допоміжна:

5. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / Питер Бергер, Томас Лукман ; [Пер. з англ. Е. Д. Руткевич]. М.: Медиум, 1995. – 323 с.

6. Попович І. С. Психологія соціальних очікувань особистості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. психол. наук : спец. 19.00.05 «Соціальна психологія; психологія соціальної роботи» / І. С. Попович; СНУ імені Володимира Даля. – Сєверодонецьк, 2017. – 40 с.

Інформаційні ресурси:

7. Popovych I. S. Social expectations : types, functions and mechanisms / I. S. Popovych // Harvard J. of Fundamental and Applied Studies, «Harvard University Press», 2015. – № 1(7) (January – June). – Vol. XIII – P. 152–159. Retrieved from <http://ekhsuir.kspu.edu/handle/123456789/3289>

Сутність кластерного аналізу соціальних очікувань досліджуваних. Наступним кроком після аналізування величезного масиву даних є об'єднання досліджуваних параметрів соціальних очікувань особистості у організовані комплекси досліджуваних показників, тобто наглядні таксономії. Доцільним варіантом такої таксономії є кластерний аналіз методом *k*-середніх (*k*-means clustering), який полягає в об'єднанні параметрів за окремими чинниками у статистичні однорідні групи – кластери. **Кластерний аналіз** є незамінним методом класифікації великого масиву інформації на групи, які придатні для подальшого аналізу. Кластерний аналіз методом *k*-середніх дає найбільш ймовірно-значуще рішення.

Кластерний аналіз реалізовується у декілька етапів. На першому етапі отримуються емпіричні дані. На другому етапі здійснюється підготовка даних до кластерного аналізу і вносяться у базу даних SPSS v.23.0. Саме на цьому етапі визначається необхідний перелік досліджуваних показників, за яким здійснюється кластеризація: рівень соціальних очікувань (PCO₀), рівень суб'єктного контролю (I₃), рівень осмисленості життя (ЗОЖ), намічений рівень мобілізації зусиль (НРМЗ), очікуваний рівень результатів (ОРР), показники властивостей соціальних очікувань за дихотомічними шкалами: інтернальності/екстернальності (IE₀), активності/пасивності (АП₀), відкритості/закритості (BЗ₀) та коефіцієнт очікувань (E). Саме перелік з дев'яти ознак вважається оптимальним, оскільки крім рівня соціальних очікувань застосовано чотири ознаки, що характеризують соціально-психологічні детермінанти очікувань особистості, а наступні чотири ознаки характеризують соціальні очікування як важливий чинник конструювання особистістю соціальної реальності. Така логіка

вибору ознак дозволяє врахувати однакою кількість параметрів вертикального і горизонтального вимірів дослідження соціальних очікувань особистості, і розраховувати на об'єктивне відображення змістових особливостей в отриманих кластерах. Рівень соціальних очікувань досліджуваного є ключовим виміром. На третьому етапі визначається, що кластерний аналіз проводиться методом k -середніх. Наступним, четвертим етапом є розподіл n спостережень на k кластерів так, щоб кожне спостереження належало до кластера з найближчим до нього середнім значенням. Однією з вимог є мінімально допустима кількість спостережень у кластері, у нашому варіанті $n \geq 41$.

Наступною вимогою до вибірки є її однорідність. Оскільки кластерному аналізу передують факторний аналіз, то дана вимога задовольняється процедурою факторного моделювання. На цьому етапі методом проб визначається оптимальна кількість кластерів – п'ять. Варіант з трьома і чотирма кластерами не відповідає вимогам мінімально допустимої кількості спостережень, а об'єднання у два чи шість кластерів вважається недоцільним.

Отримані кластери є уособленням наглядної таксономії. Послідовність досліджуваних показників свідчить про те, що після рівня соціальних очікувань у пріоритеті ставиться вертикальний вимір – соціально-психологічні детермінанти очікувань особистості, а далі розташовуються – досліджувані показники соціальних очікувань як чинники конструювання особистістю соціальної реальності. Аналіз отриманих результатів проводиться у зазначеній послідовності з урахуванням особливостей соціально-особистісних і міжособистісних. Результат – п'ять типів соціальних очікувань особистості.

Реалістичний тип (РЛ). Високий рівень соціальних очікувань випробуваних з високими показниками суб'єктного контролю і загальної осмисленості життя. Мають високий рівень наміченої мобілізації зусиль та середній рівень очікуваних результатів. Очікування наділені високими показниками інтернальності, активності і відкритості.

Пасивноосмислений тип (ПО). Середній рівень соціальних очікувань студентів з низькими показниками суб'єктного контролю, середніми та високими показниками загальної осмисленості життя. Мають середній рівень наміченої мобілізації зусиль, середній і високий рівні очікуваних результатів. Очікування є інтернальними, активними і відкритими.

Поміркований тип (ПМ). Середній рівень соціальних очікувань досліджуваних з показниками середнього і високого рівнів суб'єктного контролю, низьким рівнем загальної осмисленості життя. Досліджувані наділені показниками середнього і високого рівнів наміченої мобілізації зусиль та очікуваних результатів. Очікування є інтернальними, активними і відкритими.

Активноосмислений тип (АО). Середній рівень соціальних очікувань досліджуваних з показниками середнього рівня суб'єктивного контролю, середнім і високим рівнями загальної осмисленості життя. Володіють показниками низького і середнього рівня наміченої мобілізації зусиль, та середнім і високим рівнями очікуваного результату. Соціальні очікування є інтернальними, активними і відкритими.

Нереалістичний тип (НР). Низький рівень соціальних очікувань досліджуваних з низьким і середнім рівнями суб'єктного контролю, низьким рівнем загальної осмисленості життя. Мають показниками низького і середнього рівнів наміченої мобілізації зусиль, низький рівень очікуваного результату. Соціальні очікування досліджуваних є екстернальними, пасивними і закритими.

Виокремлення типів соціальних очікувань дозволяє рельєфніше описати реальні очікування, якими наділені конкретні досліджувані, дослідити їх змістові параметри.

Контрольні запитання до теми:

1. Аргументуйте необхідність встановлення токсонорм, класифікацій в соціально-психологічній науці.
2. Розкрийте сутність кластеризації методом k -середніх.
3. Охарактеризуйте особливості визначення меж кластерів.
4. Перелічіть типи соціальних очікувань особистості.
5. Охарактеризуйте реалістичний тип соціальних очікувань.
6. Охарактеризуйте нереалістичний тип соціальних очікувань.
7. Порівняйте пасивноосмислений і активноосмислений типи соціальних очікувань.
8. Дайте соціально-психологічну характеристику типів очікувань.

Завдання для самостійного опрацювання:

Дослідити типи соціальних очікувань, застосовуючи альтернативну комбінацію психологічних змістових параметрів. Інтерпретувати отримані результати.

РОЗДІЛ 3

ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ОПТИМІЗАЦІЇ РОЗВИТКУ ТА ПСИХОКОРЕКЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ОЧІКУВАНЬ ОСОБИСТОСТІ

Тема 9

Методологічні принципи створення програми оптимізації розвитку та психокорекції очікувань

Мета: розкрити сутність методологічних принципів створення програми; продемонструвати особливості зв'язку досліджуваного феномену і формувальних впливів.

План:

1. Сутність методологічних принципів створення програми оптимізації розвитку та психокорекції соціальних очікувань особистості.
2. Верифікована система принципів.
3. Психодіагностичний етап програми.
4. Сутність розвивально-корекційного етапу програми.
5. Контрольний етап програми.

Короткий опис теми. Верифікована система принципів. Етапи, блоки, напрямки, прийоми, методи, форми оптимізації розвитку та психокорекції соціальних очікувань особистості. Психодіагностичний, розвивально-корекційний та контрольний етапи програми. Метод організації експериментальних ситуацій.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Блинова О. Є. Трудова міграція населення України у соціально-психологічному вимірі: монографія / О. Є. Блинова. – Херсон : РІПО, 2011. – 486 с.

2. Майерс Д. Социальная психология / Д. Майерс. – 7-е изд. – СПб.: Питер, 2007. – 794 с.
3. Попович І. С. Соціально-психологічні очікування в людських взаєминах: моногр. / І. С. Попович. – Херсон : ВАТ «ХМД», 2009. – 240 с.
4. Попович І. С. Оптимізація розвитку соціально-психологічних очікувань у студентській групі: навч.-метод. посіб. / І. С. Попович. – Херсон : ВАТ «ХМД», 2013. – 204 с.

Допоміжна:

5. Завацька Н. Є. Соціокультурні та психологічні аспекти адаптації особистості в сучасному соціумі : монографія / Під ред. Н. Є. Завацької. – Луганськ : Вид-во імені В. Даля, 2012. – 320 с.
6. Карамушка Л. М. Психологія організаційної культури вищого навчального закладу: монографія / Л. М. Карамушка, О. В. Іщук. – К., Запоріжжя : Кругозір, 2015. – 276 с.
7. Пілецька Л. С. Професійна мобільність особистості: соціально-психологічний аспект : монографія / Л. С. Пілецька. – Луганськ: Вид-во «Ноулідж», 2014. – 220 с.

Інформаційні ресурси:

8. Kirkpatrick D. L. Evaluating Training Programs : The Four Levels / D. L. Kirkpatrick & J. D. Kirkpatrick. – 3-rd edition, S.-Francisco, 2006. – 393 p. Retrieved from [https://www.bkconnection.com/static/Evaluating Training Programs EXCERPT.pdf](https://www.bkconnection.com/static/Evaluating%20Training%20Programs%20EXCERPT.pdf)
9. Popovych I. S. Theoretical and methodological basis of optimizing program of development and social correction of expectations of personality / I. S. Popovych // Fundamental and Applied Researches In Practice of Leading Scientific Schools. – 2016. – № 5(17). – P. 158–163. Retrieved from <http://ekhsuir.kspu.edu/handle/123456789/3296>

Методологічні принципи створення програми оптимізації розвитку та психокорекції соціальних очікувань особистості. Методологічну базу розробки програми складає система принципів системно-генетичного, особистісно-діяльнісного, вчинкового підходів до оптимізації розвитку та психокорекції соціальних очікувань, гуманістична теорія самоактуалізації та самореалізації особистості, теорія саморегуляції діяльності та поведінки. Застосовані у дослідженні принципи повинні зумовлюватися чи верифікуватися один через інший, створюючи завдяки цьому систему принципів оптимізації розвитку та психокорекції соціальних очікувань особистості. Це надає формульованому

експерименту системності, змістовності, соціально-психологічної наповненості [41–58; 77–83].

Принцип саморегуляції діяльності і поведінки як системотворний чинник спрямованості дій особистості досліджуваного. Саморегуляція поведінки – це свідоме, цілеспрямоване планування, побудова і перетворення суб'єктом власних дій, вчинків у відповідності з особистісно значущою метою та актуальними потребами. **Принцип активності** відображається в саморегуляції поведінки особистості, має визначальний вплив на процес та зміст формування соціальних очікувань. Завдяки останнім, процес саморегуляції поведінки досліджуваного детермінується не лише тими внутрішніми утвореннями, котрі в інтегрованій формі складають структуру самосвідомості особистості, але й тим реальним досвідом спілкування, взаємодії з оточенням, в процесі якого соціальні очікування підлягають соціальній апробації. Згідно з **принципом детермінізму**, вихідною одиницею аналізу є взаємодія суб'єкта з його навколишнім природним та соціальним середовищем. При інтерпретації принципу детермінізму, важливе значення мають психологічні механізми інтеріоризації та екстеріоризації, інтерналізації, екстерналізації, об'єктивації, рефлексії, ідентифікації та стереотипізації.

Будь-які соціально-психологічні закономірності мають місце не тільки у загальних властивостях досліджуваного феномену, але й в окремих соціальних проявах. Виокремлення в дослідженні соціальних очікувань індивідуального аспекту дає можливість розглядати досліджуваного як суб'єкта поведінки і діяльності, здатного розвивати свій внутрішній суб'єктивний світ, змінювати свою свідомість, своє ставлення до себе і оточуючих. **Принцип індивідуального підходу** є важливим під час розробки та реалізації системи формувальних впливів.

Наступним провідним принципом, реалізація якого суттєво визначається як на процесуальних, так і змістових показниках формувального експерименту, є **принцип гуманістичного підходу**. Потреба людини реалізувати свої вроджені потенційні можливості є основною рушійною силою функціонування особистості. Основою особистості виступає психологічна реальність, тобто суб'єктивний досвід, відповідно з яким інтерпретується дійсність.

Зазначені вище теоретико-методологічні положення, є ключовими у розробці програми оптимізації розвитку та психокорекції соціальних очікувань, яка передбачає:

- орієнтацію на досліджуваного як суб'єкта навчально-виховної, професійної чи проектної діяльності;
- індивідуальний підхід до досліджуваних як унікальних індивідуальностей, самобутніх особистостей, які реалізують себе у актуальній діяльності;
- суб'єкт-суб'єктні відносини та взаємини між досліджуваними, і особами, які здійснюють на них впливи;
- системний підхід до організації та створення розвивального середовища: актуалізаційний характер взаємин, комплексне поєднання різних видів діяльності, єдність розвитку, навчання, виховання, самовдосконалення;
- вміле поєднання системи формувальних впливів: дидактичне оснащення, розвивальні заходи, психокорекційні прийоми та неупереджений контроль;
- саморегуляційний зміст діяльності досліджуваного як свідоме, цілеспрямоване планування власних дій, вчинків у відповідності з особистісно значущою метою та актуальними потребами сьогодення.

Реалізація таких теоретичних положень забезпечує *системність і цілісність* навчальних, розвивальних, виховних та психокорекційних впливів на особистість досліджуваного, що дає можливість вести мову про оптимізацію розвитку та психокорекцію соціальних очікувань як узгодженої єдності трьох структурних складових: соціально-психологічних особливостей обізнаності особистості про передбачуваний перебіг подій; соціально-психологічних особливостей очікуваного ставлення особистості до учасників міжособистісної взаємодії; соціально-психологічних особливостей регуляції особистістю очікуваних результатів діяльності. Висвітлено змістові особливості програми оптимізації розвитку та психокорекції соціальних очікувань особистості. Подано етапи, блоки, напрямки, прийоми, методи і форми програми дослідження (див. рис. 2.2).

Реалізація програми об'єднує три взаємопов'язаних етапи: психодіагностичний, розвивально-корекційний та контрольний. Програма оптимізації розвитку та психокорекції соціальних очікувань особистості реалізовується на трьох експериментальних групах: навчальній, комерційній та проектній.

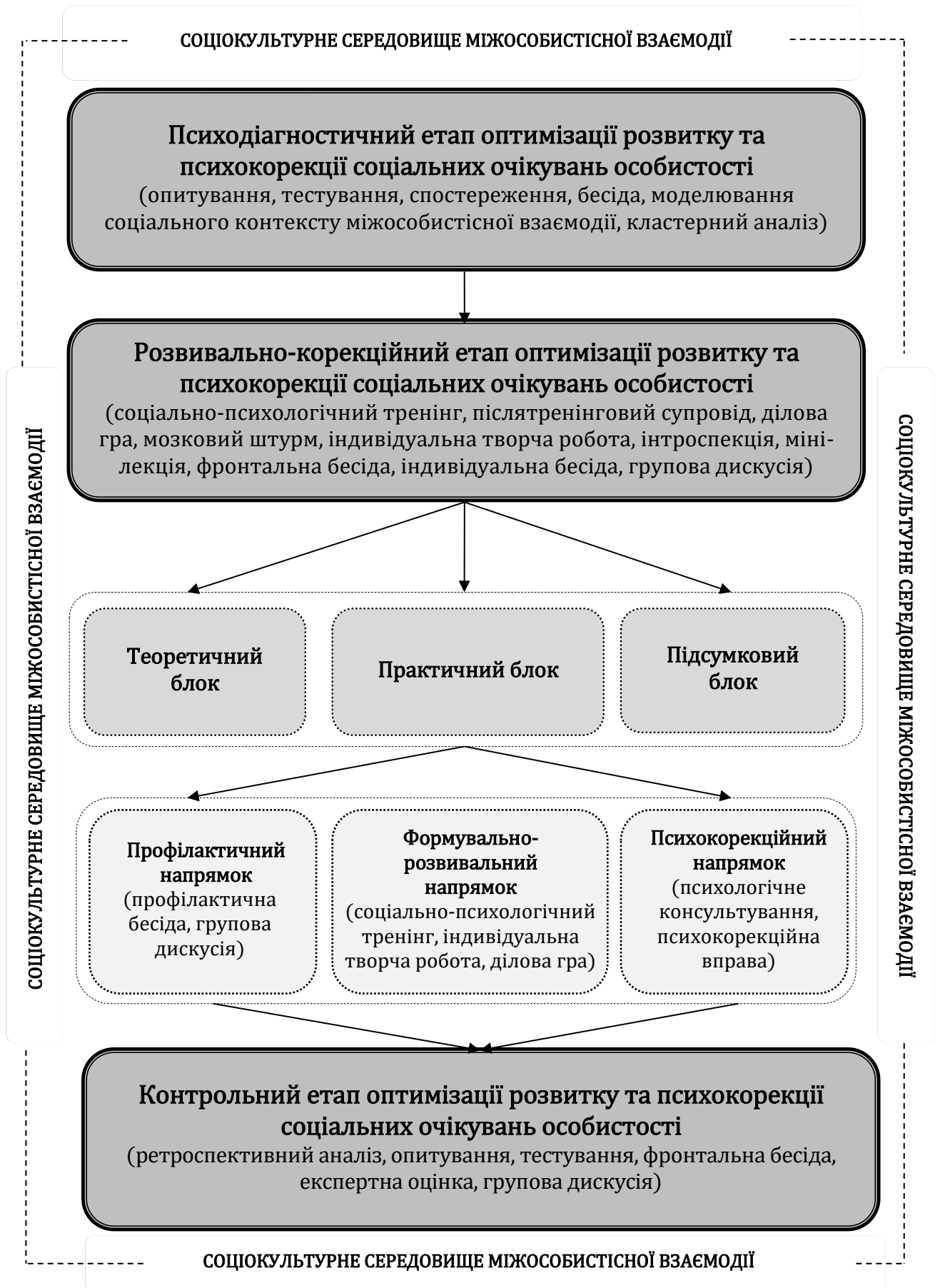

Рис. 2.2. Етапи, блоки, напрямки, прийоми, методи і форми програми дослідження

Доцільно реалізувати програму у різних експериментальних групах, з метою дослідження психологічних змістових параметрів соціальних очікувань особистості у різних соціокультурних просторах. Програма оптимізації розвитку та психокорекції соціальних очікувань є підготовленою для кожної експериментальної групи з урахуванням особливостей їхньої діяльності та функціонального призначення. Психодіагностичний і контрольний етапи для експериментальних груп схожі, відмінності стосуються тільки розвивально-корекційного етапу.

На психодіагностичному етапі аналізуються отримані емпіричні дані показників рівня сформованості соціальних очікувань досліджуваних, рівень суб'єктного контролю, загальна осмисленість життя, показники структури мотивації особистості, експектометричні ознаки та властивості соціальних очікувань особистості досліджуваного. Враховуються особливості конструювання досліджуваними моделі очікуваного майбутнього в залежності від рівнів сформованості, типологічних ознак у різних соціокультурних просторах.

Розвивально-корекційний етап об'єднує декілька блоків, зокрема теоретичний, практичний і підсумковий. Робота теоретичного блоку розвивально-корекційного етапу полягає в ознайомленні з завданнями, формами роботи, підготовкою досліджуваних до оптимізації розвитку та психокорекції соціальних очікувань. Подача матеріалу здійснюється у формі міні-лекцій, фронтальних, індивідуальних бесід, групових дискусій. Метою теоретичного блоку є формування і засвоєння досліджуваними когнітивно-пізнавальних комплексів, які складають концептуальне поле складової соціально-психологічних особливостей обізнаності особистості про передбачуваний перебіг подій. У залежності від експериментальної групи досліджуваних змінюються форми, методи і час, відведений на реалізацію теоретичного блоку, незмінною залишалася тільки мета.

Практичний блок розвивально-корекційного етапу нашого дослідження є найваріативнішим у поєднанні прийомів, методів і змістових особливостей, що реалізовувалися в експериментальних групах. Практичний блок об'єднує такі три напрямки роботи: профілактичний, формуально-розвивальний та психокорекційний. Профілактика здійснюється через роз'яснювальні бесіди та групові дискусії. Формуально-розвивальні впливи реалізуються через соціально-психологічний тренінг, післятренінговий супровід, ділові ігри, мозковий штурм, індивідуальну творчу роботу. Активного

застосування отримує метод організації експериментальних ситуацій. Психокорекційний напрямок об'єднує психологічне консультування та психокорекційні вправи.

Підсумковий блок розвивально-корекційного етапу дослідження сприяє узагальненню здобутків формувального експерименту, консолідації профілактичних, формувальних, розвивальних і психокорекційних впливів, сприяє визначенню прогалин, що утворилися на попередніх етапах роботи, і тільки на підсумковому блоці можливо їх з'ясувати і попрацювати з ними. Підсумковий блок розвивально-корекційного етапу логічно переходить до наступного етапу роботи – контрольного.

Контрольний етап програми передбачає оцінку ефективності впроваджених заходів. Спостереження показують, що спеціально організоване навчання створює сприятливе розвивальне середовище – своєрідне соціальне поле, що впливає на рівні сформованості та властивості соціальних очікувань досліджуваних.

Контрольні запитання до теми:

1. Обґрунтуйте сутність понять «метод» і «методологія».
2. Окресліть сутність методологічного забезпечення емпіричного чи експериментального дослідження.
3. Розкрийте особливості створення верифікованої системи принципів.
4. Назвіть етапи, блоки, напрямки, прийоми, методи, форми оптимізації розвитку та психокорекції соціальних очікувань особистості.
5. Охарактеризуйте психодіагностичний етап дослідження соціальних очікувань.
6. Охарактеризуйте розвивально-корекційний етап дослідження соціальних очікувань.
7. Охарактеризуйте контрольний етапи дослідження соціальних очікувань.
8. Назвіть умови і окресліть доцільність застосування методу організації експериментальних ситуацій.

Завдання для самостійного опрацювання:

Створити систему верифікованих принципів і обґрунтувати доцільність застосування (соціально-психологічна проблематика зі своєї дослідницької роботи).

Тема 10

Змістові особливості та впровадження програми оптимізації розвитку і психокорекції соціальних очікувань в навчальній групі

Мета: розкрити сутність методологічних принципів створення програми; продемонструвати особливості зв'язку досліджуваного феномену і формувальних впливів.

План:

1. Особливості створення програми оптимізації розвитку та психокорекції соціальних очікувань особистості для навчальних груп.
2. Сутність компонентів програми.
3. Характеристика алоцентричного компоненту.
4. Взаємозв'язок систем «Я» та «не-Я» особистості студента.
5. Групові динамічні процеси навчальної групи.

Короткий опис теми. Саморегуляційний, розвивальний, психокорекційний, алоцентричний, прогностичний компоненти програми. Взаємозв'язок систем «Я» та «не-Я» особистості студента. Групові динамічні процеси навчальної групи. Перспективні лінії розвитку особистості (за А. С. Макаренком). «Очікуваний вибір». «Очікувана ситуація».

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Андреева Г. М. Социальная психология / Г. М. Андреева. – 5-е изд. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 365 с.
2. Попович І. С. Соціально-психологічні очікування в людських взаєминах: моногр. / І. С. Попович. – Херсон : ВАТ «ХМД», 2009. – 240 с.
3. Попович І. С. Оптимізація розвитку соціально-психологічних очікувань у студентській групі: навч.-метод. посіб. / І. С. Попович. – Херсон : ВАТ «ХМД», 2013. – 204 с.

Допоміжна:

4. Попович І. С. Соціальні очікування як чинник професійної культури особистості / І. С. Попович // Професійна культура: сутність, фахові особливості, розвиток : монографія / відп. ред.

Г. Є. Улунова. – Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. – С. 21–36.

5. Попович І. С. Соціально-психологічні очікування в міжособистісній взаємодії малої групи / І. С. Попович // Проблеми заг. та пед. психології. – К. – 2006. – Т. VIII. – В. 7. – С. 259–268.

Інформаційні ресурси:

6. Александрова Г. М. Особливості честі і гідності студента: психологічний аспект / Г. М. Александрова // International scientific periodical journal «THE UNITY OF SCIENCE». – Vol. 2. – Vienna. – 2016. – С. 19–22. Режим доступу http://www.eapps.info/ru/journal_science_ru/
7. Крупник І. Р. Особливості сімейних уявлень дітей позбавлених батьківського піклування / І. Р. Крупник // Психологічний часопис: зб. наук. праць. – К.: 2017. – № 6 (10), вип. 10. – С. 75-90. Режим доступу <http://ekhsuir.kspu.edu/handle/123456789/6230>
8. Popovych I. S. Theoretical and methodological basis of optimizing program of development and social correction of expectations of personality / I. S. Popovych // Fundamental and Applied Researches In Practice of Leading Scientific Schools. – 2016. – № 5(17). – P. 158–163. Retrieved from <http://ekhsuir.kspu.edu/handle/123456789/3296>

Розробка програми оптимізації розвитку та психокорекції соціальних очікувань для навчальної групи передбачає створення і забезпечення сприятливих психолого-педагогічних умов формування, розвитку і психокорекції досліджуваних експериментальних груп з урахуванням особливостей їхньої діяльності, функціонального призначення, в залежності від соціокультурного простору, укладу, сфери діяльності.

Спецкурс «Соціальні очікування особистості: теорія і практика», апробовано в навчальних групах, адаптовано до умов соціокультурного простору закладу вищої освіти і впроваджено в студентській групі. Програма спецкурсу передбачає поєднання теоретичних занять, міні-лекцій, фронтальних та індивідуальних бесід, психотерапевтичних методів, прийомів та засобів, соціально-психологічного тренінгу, психокорекційних вправ, психотехнічних вправ загальною кількістю 54 години. Теоретичний блок склали: вступне заняття – 2 години і 10 годин лекційних занять, практичний блок – 28 аудиторних годин практичних занять різної форми і

змісту, та 12 годин самостійної роботи. Підсумковий блок: заключне заняття – 2 години. Також проводяться індивідуальні бесіди і консультації, на які відведеться 24 години (одна година на кожного досліджуваного). Вони стосуються практичного блоку, оскільки відображають соціальну дійсність і дозволяють отримувати поточний зворотній зв'язок формувальних впливів. Реалізація програми здійснюється безперервно, впродовж трьох місяців (див. дод. Д.1).

Зміст спецкурсу сприяє формуванню відкритої творчої позиції особистості досліджуваного, спрямуванню її на саморозвиток і самовдосконалення, підвищенню рівнів показників соціальних очікувань, суб'єктного контролю та загальної осмисленості життя, підвищує показники загальної ефективності навчально-професійної діяльності.

Мета спецкурсу: ознайомлення студентів із сутністю соціальних очікувань особистості, їх значенням у життєдіяльності, соціальній і професійній траєкторії особистості; кількісному і якісному підвищенню показників рівнів сформованості соціальних очікувань особистості та їх властивостей; збагаченню знань про психологічні особливості соціальних очікувань у міжособистісній взаємодії; ознайомленні з умовами конструювання особистістю моделі очікуваного майбутнього; сприяння інтеграції та збагаченню системи знань, вдосконаленню практичних умінь та навичок, спрямованих на досягнення очікуваного результату. Основними аспектами програми є: профілактичний, теоретико-методологічний, формувальний, розвивальний, психокорекційний. Програма оптимізації розвитку та психокорекції соціальних очікувань у студентській групі побудована у тематичному, логічному взаємозв'язку. Кожне заняття відповідає логічній довершеності та доцільності. Впровадження програми базується на таких принципах психолого-педагогічної науки: комплексність, системність, систематичність, логічність, послідовність, доступність, ситуативність, проблемність, особистісний підхід.

У змісті спецкурсу акцентується увагу на саморегуляційному, розвивальному, психокорекційному, алоцентричному та прогностичному компонентах. Саморегуляційний компонент передбачає досконале оволодіння прийомами, засобами і методами свідомого, цілеспрямованого планування, побудови і перетворення студентом власних дій у відповідності з особистісно значущою метою та актуальними потребами. Розвивальний компонент полягає у створенні актуалізаційного змісту міжособистісної

взаємодії, тренуванні студентів у вмінні планувати виконання завдання, прогнозувати перебіг подій, створювати ймовірні варіанти сценаріїв розвитку подій, візуалізувати свої мрії, конструювати модель очікуваного майбутнього; сприяє підвищенню рівня обізнаності про ймовірний перебіг подій та рівня соціальної компетентності особистості студента. Психокорекційний забезпечує виправлення та поліпшення неадекватної, завищеної чи заниженої самооцінки, рівня домагань, відповідно і самоочікувань, котрі зумовлюють реактивні, неадекватні поведінкові прояви в міжособистісних патернах взаємодії. Алоцентричний компонент сприяє формуванню стійкого гуманістичного характеру спрямованості особистості студента і забезпечує можливість усвідомлення себе як цінності у нерозривному зв'язку з усвідомленням цінності інших. Прогностичний компонент передбачає спрямованість студентів на досягнення високих результатів при виконанні окремих завдань, у своїй діяльності, прагненні саморозвитку, що забезпечує якісну постановку цілей життя, тобто сприяє процесу цілепокладання. Перехід від зовнішнього цілепокладання до внутрішнього забезпечується наявністю міцного взаємозв'язку між метою і мотивом, що зумовлює особистість самостійно формувати мету і програмувати себе до досягнення її, створюючи ймовірні варіанти сценаріїв розвитку подій, конструюючи модель очікуваного майбутнього. Розвиток цієї здатності у студентів здійснюється в процесі їх спілкування і діяльності. Особливе значення мають тренувальні вправи «Очікуваний вибір», що реалізуються методом організації експериментальних ситуацій.

Однією з особливостей програми є самостійна робота студентів, індивідуальні бесіди та консультації. Програмою спецкурсу передбачено підготовку студентами матеріалів до занять, рефлексія тренінгових вправ заняття, відпрацювання тренувальних вправ самостійно, підготовка коротких повідомлень, самоаналіз і самопостереження. Індивідуальні бесіди та консультації дозволяють «розкрити» досліджуваного, краще збагнути соціально-психологічну сутність очікувань студента. Завершується курс проведенням експертної оцінки і підведенням підсумків. Підведення підсумків відбувається із застосуванням методики «Реалізація очікувань», що дозволяє у природно створеній ситуації – проведення спецкурсу, отримати емпіричний зріз контенту соціальної дійсності, дані якого обробляються на контрольному етапі дослідження. Студенти демонструють високий рівень зацікавленості спецкурсом,

беруть активну участь в тренінговій роботі, що підтверджується високими показниками властивостей соціальних очікувань – інтернальності, активності та відкритості. До позитивних сторін відносяться інтерактивна форма роботи, правила організації тренінгового заняття, можливість висловлювати свою думку, не отримуючи критику на свою адресу, відкритість позицій учасників. На спробу показати шляхи досягнення очікуваної мети спрямовано спецкурс «Соціальні очікування особистості: теорія і практика».

Навчально-професійна підготовка повинна застосовувати такі технології навчання, які б підвищували у суб'єктів учіння рівні показників соціальних очікувань, суб'єктного контролю та загальної осмисленості життя. Така навчально-професійна підготовка у поєднанні з розвивальним середовищем соціокультурного простору навчального закладу сприяє внутрішньоособистісним змінам і перетворенням, що підносять особистість до статусу суб'єкта навчально-професійної діяльності, сприяють конструюванню моделі очікуваного майбутнього.

Контрольні запитання до теми:

1. Обґрунтуйте сутність поняття «мала група».
2. Розкрийте сутність саморегуляційного і розвивального компонентів програми.
3. Розкрийте сутність психокорекційного і алоцентричного компонентів програми.
4. Окресліть сутність прогностичного компоненту програми.
5. Охарактеризуйте особливості взаємозв'язку системи «Я» та «не-Я» особистості студента.
6. опишіть групові динамічні процеси в студентському колективі.
7. Розкрийте особливості впровадження програми оптимізації розвитку та психокорекції соціальних очікувань особистості в навчальних групах.
8. Окресліть сутність перспективних ліній розвитку особистості (за А. С. Макаренком).

Завдання для самостійного опрацювання:

Провести методики «Очікувана ситуація» (див. дод. Б. 1) та «Очікуваний результат» (див. дод. Б. 2). Інтерпретувати отримані результати.

Тема 11

Розробка та впровадження тренінгових занять в торговому колективі

Мета: розкрити особливості організації тренінгової роботи з торговим колективом; продемонструвати приклади розв'язання виробничих проблем соціально-психологічними тренінговими технологіями.

План:

1. Особливості створення програми оптимізації розвитку та психокорекції соціальних очікувань особистості для торгових колективів.
2. Сутність методики «Реалізація очікувань».
3. Особливості проведення післятренінгового супроводу в торгових колективах.
4. Оцінка результатів тренінгової роботи.
5. Модель Д. Кіркпатрика «Оцінка програми навчання: чотири рівні».

Короткий опис теми. Програма «Очікуваний результат». Програма тренінгових занять. Методика «Реалізація очікувань». Післятренінговий супровід. Оцінка ефективності впровадження програми. Комбінована модель оцінки тренінгової роботи – «результат на вкладений ресурс» (за Д. Кіркпатриком «Оцінка програми навчання: чотири рівні»).

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Михальський А. В. Психологія конструювання майбутнього: монографія / А. В. Михальський. – М.: МГППУ, 2014. – 192 с.
2. Попович І. С. Психологічні виміри соціальних очікувань особистості: монографія / І. С. Попович. – Херсон: ПАТ «ХМД», 2017. – 504 с.
3. Яценко Т. С. Теорія і практика групової психокорекції: Активне соціальнопсихологічне навчання: навч. посіб. / Т. С. Яценко. – К.: Вища школа, 2006. – 679 с.

Допоміжна:

4. Завацька Н. Є. Суб'єктне самовизначення та адаптація особистості в системі економічних відносин : соціально-

психологічний аспект : монографія / Н. Є. Завацька, В. Є. Харченко, Л. В. Хитрош / Під ред. Н. Є. Завацької. – Луганськ : СНУ імені В. Даля, 2012. – 192 с.

5. Попович І. С. Соціально-психологічні очікування як детермінанта психологічної культури особистості / І. С. Попович // Психологічна культура: види, інваріанти, розвиток: монографія / відп. ред. Г. Є. Улунова. – Суми : ВВП «Мрія», 2014. – С. 104–120.

Інформаційні ресурси:

6. Kirkpatrick D. L. Evaluating Training Programs : The Four Levels / D. L. Kirkpatrick & J. D. Kirkpatrick. – 3-rd edition, S.-Francisco, 2006. – 393 p. Retrieved from [https://www.bkconnection.com/static/Evaluating Training Programs EXCERPT.pdf](https://www.bkconnection.com/static/Evaluating%20Training%20Programs%20EXCERPT.pdf)
7. Popovych I. S. Theoretical and methodological basis of optimizing program of development and social correction of expectations of personality / I. S. Popovych // Fundamental and Applied Researches In Practice of Leading Scientific Schools. – 2016. – № 5(17). – P. 158–163. Retrieved from <http://ekhsuir.kspu.edu/handle/123456789/3296>
8. Vroom V. H. Work and Motivation / Victor H. Vroom.— New-York : Jossey Bass, 1994. – 324 p. Retrieved from <http://Work-Motivation-LSI-Victor-Vroom/dp/0787900303>

Сутність програми «Очікуваний результат», апробованої в торговому колективі. Програма представляє поєднання тренінгових занять і післятренінгового супроводу, загальним обсягом 40 годин, з частковим відривом від виробництва (див. дод. Д.2.). Програма об'єднує чотирьохгодинні класичні тренінгові заняття і чотирьохгодинний післятренінговий супровід, які організуються кожного дня впродовж робочого тижня. Метою тренінгового циклу занять є тренування необхідних навиків ефективної комунікації, організації роботи з продажу товарів, формування уявлень про ефективну реалізацію бізнес-процесу та спроба його реалізувати. Метою післятренінгового супроводу є закріплення на практиці вищеперелічених вмінь та навиків. Застосування комбінованої моделі навчально-професійної підготовки дозволяє швидко та ефективно, з мінімальними витратами часу і матеріальних засобів отримати «результат на вкладений ресурс» (за Д. Кіркпатріком «Оцінка програми навчання: чотири рівні») [75]. Немає чіткого розмежування теоретичного, практичного і підсумкового блоків.

Особливість реалізації програми і унікальність проблемної ситуації полягає у тому, що ефективність діяльності групи комерційної вибірки залежить від виконання плану, тому в пріоритет поставлено ефективність і доцільність проведення програми і меншою мірою звертається увага на процесуальність та змістове наповнення. Важливу роль останніх також не відкидається. Водночас змістом нашої програми охоплюються ці блоки.

Процедура впровадження організовується наступним чином. У першій частині робочого дня, з 8.00 до 12.00, проведуться тренінгові заняття з відривом від виробництва, далі з 12.00 до 13.00 – обідня перерва, і з 13.00 до 17.00 – післятренінговий супровід, без відриву від виробництва. Заздалегідь розробляється графік реалізації програми з планом занять і об'єднується штатний персонал у тренінгові групи. На цьому етапі враховується графік роботи персоналу торгового центру і створюється графік програми таким чином, щоб не нашкодити поточному виробничому процесу. Звісно, що неможливо одночасно задіяти весь торговий персонал на тренінгове заняття, оскільки на робочих місцях здійснюється прийом товару, викладка, торгівля, оформлення документів, упакування і відвантаження, та й неефективно одночасно тренувати 28 продавців-консультантів. Так само є неможливим задіяти весь штат торгового персоналу у післятренінговому супроводі, оскільки згідно з графіком є персонал на вихідному дні.

Тренінгове заняття «Моделі і стратегії ефективної комунікації в системі управління» є вступним, для адміністративного персоналу. На вступному занятті найважливішим завданням, яке розв'язується є становлення групових норм і засвоєння учасниками головних вимог тренінгу. Докладно ознайомлюються всіх учасників з головними нормами і принципами спілкування у тренінговій групі. Розкриваються деякі принципи, що знайшли відображення у програмі оптимізації розвитку та психокорекції соціальних очікувань.

Спілкування здійснюється за *принципом «тут і тепер»*. Для багатьох учасників є характерним прагнення відійти від реальних подій, які давно відбулися. У цьому випадку спрацьовує механізм психологічного захисту. Головна ідея тренінгу полягає в тому, щоб група учасників перетворилася на своєрідне дзеркало або навіть систему таких дзеркал, в яких кожен член групи зможе побачити себе під час виконання вправ. Це досягається тим, що в групі існує інтенсивний зворотний зв'язок, який ґрунтується на довірливому міжособистісному спілкуванні.

Принцип персоніфікації висловлювань. Суть його полягає у добровільній відмові від безособових мовних форм, які допомагають у повсякденному спілкуванні приховувати власну позицію того, хто говорить, або ж уникати прямого висловлювання в небажаних випадках. Конкретно: замість висловлювань: «часто вважається...», «деякі вважають, що...» у групі говоримо, використовуючи форми: «я вважаю, що...».

Принцип наголошування мови почуттів. Відповідно до нього учасники групи наголошують увагу на емоційних станах і власних проявах, а також емоційних станах та проявах партнерів групи, якщо це є можливим, використовують мову, яка фіксує такий стан. Перед кожним учасником ставиться завдання перебудувати стиль свого спілкування і виробити вміння чітко ідентифікувати, та адекватно висловлювати свої почуття.

Принцип активності. Дотримання цього принципу є головною нормою поведінки у тренінгу. Здійснюється реальне включення кожного учасника до інтенсивної групової взаємодії з метою цілеспрямованого споглядання себе, партнера, групи загалом. У повсякденному житті людина часто під впливом різних обставин замикається у собі і концентрується лише на власних проблемах. Завдання полягає в тому, щоб допомогти учаснику навчитися поєднувати цю зануреність у себе з активною включеністю в іншого, в аналізі групових процесів. На заняттях заохочується конструктивна полеміка між усіма учасниками.

Принцип довірливого спілкування. Передбачає створення найсприятливіших умов для довірливого спілкування учасників тренінгу, забезпечує групову динаміку, значною мірою визначає результативність занять. Як найпростіший і перший крок до практичного створення такого клімату приймається єдина форма звернення один до одного на «ти». Це не тільки психологічно урівнює всіх членів групи, а й привносить певний елемент довіри. Крім того, довірливість підтримується незаперечним правилом: «Говорити тільки правду, або хоча б не обманювати».

Принцип конфіденційності. Суть його розкривається в рекомендації «не виносити» зміст спілкування, що розвивається в процесі тренінгу, за межі групи. Це теж сприяє становленню довірливості, бо учасники впевнені, що зміст спілкування залишиться в рамках цієї групи, і тому легше включаються у відкритий, щирий контакт. Конфіденційність дає змогу зберегти групі свій дискусійний потенціал. Обговорення ж учасниками тренінгу проблем групи за її межами призводить до того, що

готовність і потреба в обговоренні цих проблем у рамках самої групи зменшується, адже тема певною мірою вичерпала себе.

Однією з особливостей початкового етапу співпраці є деяка протидія з боку окремих учасників, яка виникає через боязкі очікування, і дуже розвинений психологічний захист. Відкриття кожним учасником у собі позитивних якостей надає впевненості і примножує сили для подальших конструктивних змін у собі. Ефективність навчання багато в чому залежала від того, як учасник вміє використовувати отриманий матеріал, «витягати» з нього навчальний ефект, організовує творчу взаємодію, оскільки навіть найефективніші ігри і ситуації іноді бувають непродуктивними.

Для оптимізації рівня очікувань співробітників торгового центру важливо знати про ті уявлення та очікування, які складаються в міжособистісних контактах, стосунках, взаєминах з іншими співробітниками стосовно виконання ним посадових обов'язків, їхньої соціальної ролі. Класифікування членів міжособистісної взаємодії за рівнями сформованості та типами соціальних очікувань є необхідною умовою вибору правильної стратегії спілкування з будь-якою групою. Оскільки нерідко в умовах залежності однієї людини від іншої дійсні ставлення не проявляються, а приховуються, маскуються. Пізнати очікування учасників міжособистісної взаємодії – важливе завдання, успішне розв'язання якого вимагає наявності спеціальних психологічних знань.

Учасниками першого тренінгового заняття «Моделі і стратегії ефективної комунікації в системі управління» є адміністративний персонал, який здійснює керівництво торговим центром, відповідає за ключові керівні ланки роботи. Реалізація програми і виконання формувальних впливів починаються з «голови», що допомагає краще збагнути сутність проблеми і озброїтися необхідними засобами у роботі з іншими тренінговими групами торгового центру.

Тренінгові заняття зазвичай починаються з тренінгових вправ, що слугує розминкою, зокрема «Хто ця людина?». Дана методика дозволяє відпрацювати техніку відкритих запитань. Досвід, якого набувають співробітники у рамках реалізації програми, додає їм впевненості, створює своєрідний соціально-психологічний «імунітет», котрий допомагає розв'язувати складні завдання у міжособистісних взаєминах, збагачувати їх, долати труднощі.

Складнішим завданням тренінгової роботи є «Побудова ефективного бізнес-процесу обліку товароматеріальних цінностей (ТМЦ)». Задаються конкретні умови виконання даного завдання.

Зокрема, побудова блок-схем, розмежування зон відповідальності, визначення очікувань і поведінки учасників процесу. Це дозволяє неодноразово здійснювати акти планування, прогнозування, передбачення ймовірного розвитку подій, моделювати ситуації, аналізувати і враховувати ризики. Адміністративний персонал приводить приклади і дає пояснення, чому мала місце недостача і що потрібно зробити, щоб уникнути небажаного результату, вчиться вибудовувати алгоритм досягнення бажаного очікуваного результату.

Учасники тренінгового заняття «Моделі і стратегії ефективної комунікації в системі обліку і продаж» проходять тренування за схожим сценарієм, але ситуації, які розглядаються, стосуються сфери бухгалтерського обліку, касової дисципліни, взаємин з покупцями і супроводжуються прагненням зрозуміти їх очікування. Зазначимо, що виробнича необхідність зумовлює об'єднання персоналу у дві схожі групи, які складаються з продавців-консультантів, касирів-операторів, бухгалтерів внутрішнього обліку і бухгалтерів-інвентаризаторів.

На час проведення формувального експерименту з прийнятим персоналом здійснюється стажування і адаптація до нових умов роботи, оптимізуються очікування учасників процесу. У цьому контексті проведення тренінгового заняття «Введення в посаду продавця-консультанта» для торгового персоналу набуває неабиякої актуальності. Щось схоже для інших оптантів проводити не є недоцільним. Формувальні впливи на цих учасників реалізуються через післятренінговий супровід. Тренінг «Введення в посаду продавця-консультанта» є звичайним тренінговим заняттям, яке наближає стажерів до сприятливого очікуваного результату.

Тренінгове заняття «Методи і прийоми ефективних продаж. Очікуваний результат. Виконання плану» є схожим за своєю метою з попереднім заняттям, що проводиться для стажерів, але відрізняється рівнем і змістово-процесуальними особливостями. Проведиться тренінгова вправа «Очікуваний результат». Окреслюється завчасно підготовлена експериментальна ситуація. Учасники вчать ставити себе на місце покупця, свого керівника, що дозволяє цілісно зрозуміти деякі бізнес-процеси, активізує рефлексивні ресурси учасників тренінгу, сприяє конструктивній побудові і реалізації моделі очікуваного майбутнього.

Післятренінговий супровід, метою якого є закріплення отриманих вмінь і навичок, дає можливість визначити реальну

соціальну дійсність, мотиви участі в тренінгу, відповідно конкретизувати соціальні очікування і прагнення співробітників торгового центру. Закріплюється створений на початковому етапі співпраці позитивний образ програми «Очікуваний результат». Для ефективного післятренінгового супроводження застосовується низка психотерапевтичних та психотехнічних прийомів, серед них такі, як налагодження психологічного контакту, створення сприятливого емоційного фону. Впродовж індивідуальної форми супроводу суттєві вербальні та невербальні реакції занотовуються у протокол, що дозволяє отримати і зафіксувати значну кількість відповідей, описати психологічні стани очікуваної поведінки, які допомагають краще збагнути змістово-процесуальні особливості соціальних очікувань учасників програми оптимізації розвитку та психокорекції соціальних очікувань, доторкнутися і відстежити чутливу грань досліджуваного феномену.

Контрольні запитання до теми:

1. Обґрунтуйте сутність поняття «торговий колектив».
2. Розкрийте сутність програми «Очікуваний результат».
3. Окресліть особливості застосування методики «Реалізація очікувань».
4. Розкрийте прогностичний компонент тренінгової роботи.
5. Розкрийте сутність післятренінгового супроводу.
6. Визначте доцільність методики проведення післятренінгового супроводу в торгових колективах.
7. Приведіть приклади парадоксів тренінгової роботи.
8. Розкрийте сутність комбінованої моделі оцінки тренінгової роботи – «результат на вкладений ресурс» (за Д. Кіркпатріком «Оцінка програми навчання: чотири рівні»).

Завдання для самостійного опрацювання:

Оцінити результати тренінгової роботи за Д. Кіркпатріком «Оцінка програми навчання: чотири рівні». Інтерпретувати отримані результати.

Тема 12

Розробка та впровадження програми тренінгових занять в проектній групі

Мета: розкрити особливості організації тренінгової роботи з проектною групою; продемонструвати приклади розв'язання соціально-психологічних проблем в проектній групі.

План:

1. Особливості створення програми оптимізації розвитку та психокорекції соціальних очікувань особистості для проектних груп.
2. Сутність програми «Школа лідера».
3. Соціальні очікування учасників проектної групи.
4. Оцінка ефективності впровадження програми.
5. Очікуване ставлення учасників проектної групи.

Короткий опис теми. Соціальні очікування учасників проектної групи. Особливості побудови програми тренінгових занять. Оцінка ефективності впровадження програми. Очікуване ставлення учасників проектної групи.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Андреева Г. М. Социальная психология / Г. М. Андреева. – 5-е изд. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 365 с.
2. Попович І. С. Психологічні виміри соціальних очікувань особистості: монографія / І. С. Попович. – Херсон: ПАТ «ХМД», 2017. – 504 с.
3. Яценко Т. С. Теорія і практика групової психокорекції: Активне соціальнопсихологічне навчання: навч. посіб. / Т. С. Яценко. – К.: Вища школа, 2006. – 679 с.

Допоміжна:

4. Завацька Н. Є. Суб'єктне самовизначення та адаптація особистості в системі економічних відносин : соціально-психологічний аспект : монографія / Н. Є. Завацька, В. Є. Харченко, Л. В. Хитрош / Під ред. Н. Є. Завацької. – Луганськ : СНУ імені В. Даля, 2012. – 192 с.
5. Попович І. С. Роль соціально-психологічних очікувань у професійному становленні та розвитку особистості /

І. С. Попович // 36. наук. праць: філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ : Вид-во ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2015. – Вип. 20, ч. 2. – С. 213–220.

Інформаційні ресурси:

6. Popovych I. S. Implementation of the optimization program for the development of social expectations of personality (illustrated by an example of the project «Leader's School») / I. S. Popovych // Fundamental and Applied Researches In Practice of Leading Scientific Schools. – 2018. – № 5(29). – P. 45–52. <https://doi.org/10.33531/farplss.2018.5.06>
7. Popovych I. S. Theoretical and methodological basis of optimizing program of development and social correction of expectations of personality / I. S. Popovych // Fundamental and Applied Researches In Practice of Leading Scientific Schools. – 2016. – № 5(17). – P. 158–163. Retrieved from <http://ekhsuir.kspu.edu/handle/123456789/3296>
8. Vroom V. H. Work and Motivation / Victor H. Vroom.— New-York : Jossey Bass, 1994. – 324 p. Retrieved from <http://Work-Motivation-LSI-Victor-Vroom/dp/0787900303>

Сутність програми «Школа лідера», апробованої і адаптованої до умов соціокультурного простору комерційної приватної організації. Мета реалізації програми полягає в оптимізації розвитку соціальних очікувань «надміру цілеспрямованих» студентів до професійної діяльності в організації (див. дод. Д.3). На стадії організації проекту студенти проявляють активність і бажання взяти участь у «Школі лідера», кращі з них відбираються та об'єднуються у проектну групу. Тренінгові заняття проводяться у другій половині дня, після традиційного навчання студентів, два рази на тиждень.

Для учасників «Школи лідера» умовами проекту передбачається двотижневе стажування на майбутніх робочих місцях за рахунок організації, матеріальне заохочення та подальше повне або часткове працевлаштування в організації та її підрозділах, що додатково стимулює їх до досягнення очікуваного результату. Часткове працевлаштування передбачає проектну зайнятість, якщо це не суперечить правилам внутрішнього розпорядку організації. Теоретико-методологічне обґрунтування програми оптимізації розвитку та психокорекції соціальних очікувань, висвітлення

компонентів змісту програми, принципи спілкування у тренінговій групі, низка тренувальних вправ, навіть схожі тренінгові заняття – уже розглянуто нами вище. Тому акцентуємо увагу виключно на змістово-процесуальних особливостях, які ми не висвітлювали раніше і вони стосуються проектної групи.

Метою проведених тренінгових занять «Моделі і стратегії ефективної комунікації в міжособистісній взаємодії», «Тайм-менеджмент. Особистісна ефективність», «Публічний виступ», «Розв'язання конфліктів. Стресостійкість», «Формування лідерських якостей», «Ефективні стратегії в професійній діяльності» – є сформування готовності учасників до майбутньої професійної діяльності, здійснення через низку вправ формування прийомів, важливих вмій та навичок, які збагатять стажерів прикладними інструментами для вирішення поточних завдань, розширять уявлення про деякі змістові особливості професійної діяльності, сформуують позитивний очікуваний образ майбутньої професійної діяльності.

Мета досягається такими методами і формами роботи: соціально-психологічний тренінг, тренувальні та психокорекційні вправи, індивідуальні та фронтальні бесіди, мозковий штурм, аналіз результатів діяльності, інтроспекція, доповідь, ділові ігри та ін.

Ефективно на тренінговому занятті «Моделі і стратегії ефективної комунікації в міжособистісній взаємодії» реалізовувати тренувальну вправу «Очікуваний вибір. Приклади з майбутньої професійної діяльності». Створення експериментальних ситуацій, проектування ймовірних сценаріїв розвитку подій дозволяє учасникам проекту розширити соціально-психологічну обізнаність про попередній перебіг подій, замислитися над довільною регуляцією цілеспрямованої поведінки на шляху досягнення бажаного результату.

На тренінговому занятті «Формування лідерських якостей» проведеться ділова гра «Чи гідний я бути керівником комерційного відділу?». Ділова гра сприяє формуванню вміння поставити себе на місце керівника відділу, оцінити відповідальність і важливість цієї ролі як для окремої особистості, так і для організації загалом. На першому етапі визначаються морально-вольові та професійні якості успішного керівника відділу, розкривається сутність ключових якостей. Далі учасники об'єднуються у чотири групи по 5-6 осіб і проводиться мозковий штурм. Метою мозкового штурму є визначення і формулювання переліку необхідних якостей, якими повинен володіти начальник комерційного відділу як лідер. На

наступному етапі кожним учасником оцінюється наявність у себе якостей та потенційних можливостей стати керівником відділу чи керівником окремого проекту. Після цього здійснюється оцінка цих якостей у інших учасників. Наприкінці заняття кожним учасником створюється профіль з оцінок його якостей. Учасники порівнюють очікуваний варіант оцінок з реальним, отримують роз'яснення свого опонента, вчать вислуховувати його точку зору, рахуватися з його думкою, що сприяє адекватному сприйняттю своєї ролі в міжособистісних взаєминах. Розкривається і показується значення рефлексії в об'єктивному сприйманні себе у вирі подій, і в ефективному управлінні діяльністю загалом. Надто високий рівень розвитку рефлексії, як і недостатній, можуть негативно позначитися на прийнятті людиною важливих рішень, спонукати до необ'єктивного сприйняття реалій, невиправданих соціальних очікувань.

Розробка і впровадження програм оптимізації розвитку та психокорекції соціальних очікувань особистості, дозволяє на контрольному етапі експерименту акцентувати увагу на об'єктивних і суб'єктивних критеріях оцінювання. Суб'єктивними критеріями є думки, висловлювання, враження учасників від реалізації програм.

Контрольні запитання до теми:

1. Обґрунтуйте сутність поняття «проектна група».
2. Розкрийте сутність програми «Школа лідера».
3. Розкрийте особливості застосування методики «Реалізація очікувань» в проектній групі.
4. Розкрийте психологічні змістові особливості соціальних очікувань учасників проектної групи.
5. Розкрийте особливості застосування післятренінгового супроводу в проектних групах.
6. Оцініть реалізацію тренінгової програми в проектній групі.
7. Окресліть очікуваний результат діяльності проектної групи.

Завдання для самостійного опрацювання:

Оцінити результати тренінгової програми в проектній групі.
Охарактеризувати неочікувані результати роботи.

ВИСНОВКИ

Початок нашого тисячоліття характеризується бурхливим розвитком соціально-психологічних теорій дослідження суб'єктної реальності людини, її автентичності, самобутності, унікальності та неповторності. Чільне місце у цьому переліку посідає проблема психології соціальних очікувань особистості.

У запропонованому навчально-методичному посібнику розглянуто комплекс систематизованого теоретичного матеріалу, методичних вказівок і рекомендацій з вивчення психологічних змістових параметрів соціальних очікувань особистості: рівнів сформованості, функцій, механізмів, типологічних класифікаційних ознак. Скрупульозно проаналізовано окреслені параметри соціальних очікувань особистості, емпірично обґрунтовано концепцію соціальних очікувань особистості, методично окреслено технологію створення психодіагностичного інструментарію. Запропоновано три варіанти програми оптимізації розвитку та психокорекції у різних типах малої групи: академічній студентській групі, торговому колективі та проектній групі. Мета, композиція і зміст навчально-методичного видання допоможуть студентам краще збагнути особливості соціальної поведінки індивіда, міжособистісної взаємодії з оточенням, інтегрувати знання, отримані на заняттях з інших навчальних дисциплін.

У навчально-методичному виданні розглянуто соціальні очікування як психічний процес, психічний стан і психологічні властивості, що утворюють основний понятійний «базис», на якому будується психологія соціальних очікувань особистості.

Ми усвідомлюємо той факт, що створений навчально-методичний посібник **«Психологія соціальних очікувань особистості: методологія, теорія і практика»**, запропоновані методи і шляхи вивчення не є вичерпними, деякі аспекти можуть бути дискусійними, мати інваріантні підходи до вивчення. Посібник є дороговказом у царину соціально-психологічної науки, зокрема психології соціальних очікувань особистості.

ДОДАТКИ

Додаток А

Опитувальник «Рівень соціальних очікувань» («PCO») (І. С. Попович, 2015)

Мета дослідження: визначити рівень соціальних очікувань, рівень обізнаності про передбачуваний перебіг подій, рівень очікуваного ставлення до учасників міжособистісної взаємодії, рівень очікуваних результатів діяльності випробуваного.

Матеріали та обладнання: спеціальний бланк для опитування з шкалою відповідей, ручка.

Процедура дослідження. Прочитайте кожне твердження і в бланку опитувальника зазначте міру погодження, обвівши відповідне значення шкали. Відповіді проставляйте по ходу читання. Намагайтеся уявити типову ситуацію, яка впливає зі змісту твердження, і дати першу відповідь без довгих та особливих роздумів. Немає ні «хороших», ні «поганих» тверджень. Всі твердження пов'язані з Вашими соціальними очікуваннями. Будь-ласка, дайте оцінку теперішній ситуації Вашого життя. Шкала відповідей показана в таблиці А.1.

Таблиця А. 1

Значення шкали відповідей

№ з/п	Міра шкали	Значення міри шкали
1	2	3
1.	+3	«Абсолютно погоджуюся з твердженням»
2.	+2	«Погоджуюся з твердженням»
3.	+1	«Швидше погоджуюся з твердженням, ніж не погоджуюся»
4.	0	«Не погоджуюся з твердженням і не відхиляю його»
5.	-1	«Швидше не погоджуюся з твердженням, ніж погоджуюся»
6.	-2	«Не погоджуюся з твердженням»
7.	-3	«Абсолютно не погоджуюся з твердженням»

Опитувальник «Рівень соціальних очікувань»

Прізвище, ім'я, по-батькові _____

Дата заповнення _____ Місце роботи (навчання) _____

Посада (рід заняття) _____ Вік _____

№ з/п	Твердження	Шкала відповідей
1	2	3
1.	Мої очікування завжди спрямовані на досягнення успіху	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
2.	Вираховувати, чого чекають і на що сподіваються учасники взаємодії – безглузда трата часу	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
3.	Завжди прагну до максимального результату	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
4.	Доволі часто, плануючи виконання роботи, у моїй уяві спливають позитивні варіанти перебігу подій	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
5.	Виконуючи роботу, прагну показати все, на що я здатен	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
6.	Перед виконанням будь-якого завдання, завжди ретельно обмірковую його, вираховую всі «за» і «проти»	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
7.	Очікую досягнути високого результату в діяльності, якою займаюся	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
8.	Моє найближче оточення мене не розуміє	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
9.	Я здатен зробити все, що в моїх силах, щоб досягнути бажаного очікуваного результату	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
10.	Очікування людини проєктують ставлення як до себе самої, так і до учасників взаємодії	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
11.	Я схильний програмувати себе на максимальний результат	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
12.	Детально сплановане і продумане мною виконання завдання є запорукою досягнення очікуваного результату	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
13.	Максимальна активізація зусиль допомагає мені досягти будь-якого, бажаного результату	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3
14.	Швидше за все, мої результати проходження опитувальника будуть низькими	-3 -2 -1 0 +1 +2 +3

Обробка. Аналіз соціально-психологічного змісту проблемних ситуацій, що розглядаються під час проходження тверджень опитувальника, актуалізують процес психічної регуляції поведінки. Психічна регуляція поведінки реалізується через когнітивну, емоційну і поведінкову готовність особистості до передбачуваного перебігу подій. Когнітивна, емоційна та поведінкова готовність пов'язані зі здатністю особистості до соціальних дій. Ця здатність є своєрідним психічним станом, або ще її можна охарактеризувати станом очікуваної готовності діяти. Очікувана готовність діяти

операціоналізується через такі структурні складові: складова соціально-психологічних особливостей обізнаності особистості про передбачуваний перебіг подій, складова соціально-психологічних особливостей ставлення особистості до учасників міжособистісної взаємодії та складова соціально-психологічних особливостей регуляції міжособистісної взаємодії.

Ці структурні складові є базовими у визначенні рівня соціальних очікувань особистості, визначенні очікуваної готовності діяти, прогнозуванні ймовірного перебігу подій. За результатами опитувальника визначається структура соціальних очікувань особистості випробуваного. Сума балів кожної шкали соціальних очікувань особистості підраховується за допомогою ключа (табл. А.2) і правил переводу відповідей досліджуваного в бали (табл. А.3).

Таблиця А. 2

Ключі до шкал опитувальника «Рівень соціальних очікувань»

№ з/п	Шкала соціальних очікувань особистості	Номер твердження	Бали
1	2	3	4
1.	Шкала рівня обізнаності про передбачуваний перебіг подій (ОП _о)	4, 6, 10, 12	4 – 28
2.	Шкала рівня очікуваного ставлення до учасників міжособистісної взаємодії (ОС _о)	2*, 8*, 14*	3 – 21
3.	Шкала рівня очікуваних результатів діяльності (ОР _о)	1, 3, 5, 7, 9, 11, 13	7 – 49
4.	Зведена шкала рівня соціальних очікувань особистості (РСО _о = ОП _о + ОС _о + ОР _о)	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14	14 – 98

Примітка: бали з номерами висловлювань, позначених зірочками (*), підраховуються за правилами зворотного переводу (табл. А. 3).

Таблиця А. 3

Правила прямого і зворотного переводу відповідей в бали

Перевод	Шкала відповідей						
	+3	+2	+1	0	-1	-2	-3
Прямий	7	6	5	4	3	2	1
Зворотний	1	2	3	4	5	6	7

Інтерпретація. Умовно шкали соціальних очікувань особистості можна розділити на дві частини. До *першої частини* входить три

шкали, що представляють собою відображення змістових складових структурно-функціональної моделі соціальних очікувань особистості: соціально-психологічних особливостей обізнаності особистості про передбачуваний перебіг подій, соціально-психологічних особливостей ставлення до учасників міжособистісної взаємодії, соціально-психологічних особливостей регуляції особистістю міжособистісної взаємодії. Шкала рівня обізнаності про передбачуваний перебіг подій (ОП_о) відображає соціально-психологічні особливості обізнаності особистості про передбачуваний перебіг. Сумарна кількість балів, яку випробуваний може набрати за твердженнями цієї шкали, становить від 4 до 28. Для даної шкали пропонуємо застосовувати такі експериментально отримані й обґрунтовані показники: низький рівень: 4-16 балів; середній рівень: 17-24 бали; високий рівень: 25-28 балів.

Шкала рівня очікуваного ставлення до учасників міжособистісної взаємодії (ОС_о) – відображає соціально-психологічні особливості ставлення до учасників міжособистісної взаємодії. Сумарна кількість балів, яку випробуваний може набрати за твердженнями цієї шкали, становить від 3 до 21. Для даної шкали пропонуємо застосовувати такі експериментально отримані й обґрунтовані показники: низький рівень: 3-9 балів; середній рівень: 10-17 балів; високий рівень: 18-21 бал.

Шкала рівня очікуваних результатів діяльності (ОР_о) відображає соціально-психологічні особливості регуляції особистістю міжособистісної взаємодії. Сумарна кількість балів, яку випробуваний може набрати за твердженнями цієї шкали, становить від 7 до 49. Для даної шкали пропонуємо застосовувати такі експериментально отримані й обґрунтовані показники: низький рівень: 7-31 бал; середній рівень: 32-44 бали; високий рівень: 45-49 балів.

Другу частину утворює зведена шкала рівня соціальних очікувань особистості (РСО_о), яка дозволяє визначити один з найважливіших параметрів соціальних очікувань особистості – його рівень за формулою:

$$PCO_o = OP_o + OC_o + OR_o \quad (A. 1)$$

де, РСО_о – рівень соціальних очікувань особистості; ОП_о – рівень обізнаності про передбачуваний перебіг подій; ОС_о – рівень очікуваного ставлення до учасників міжособистісної взаємодії; ОР_о – рівень очікуваних результатів діяльності. Рівень соціальних очікувань випробуваного має три параметри: низький знаходиться в межах від 14 до 62 балів, середній – від 63 до 82 балів і високий – 83

– 98 балів. Значення рівня соціальних очікувань особистості, які знаходяться в межах: низький рівень – від 14-39 балів і високий рівень від 97 до 98 балів, вважаємо екстремальними значеннями. Екстремальні значення зустрічаються вкрай рідко, не більше 1-2 % випадків, тому можуть бути визнані як недостовірні.

Характеристика рівнів соціальних очікувань особистості. Досліджувані з **високим рівнем** чітко орієнтуються у соціально-психологічній реальності, зважають на очікування інших стосовно себе, володіють високим рівнем розвитку соціальної рефлексії, об'єктивно сприймають і відображають плин подій повсякденного життя. Помірний та високий реалістичний рівень домагань поєднується з переконаністю в цінності своїх дій, в прагненні до самоствердження, у відповідальності, в корекції невдач за рахунок власних зусиль, у наявності стійких ціннісно-сміслових та життєвих орієнтацій, зважених планів на майбутнє. Налаштовані на успіх, розраховують свої сили і вміють зіставити свої зусилля з цінністю досягнутого. Вміють прогнозувати перебіг подій, розраховувати варіанти виходу зі скрутного становища.

Середній рівень досліджуваних сигналізує про вміння орієнтуватися у соціально-психологічній реальності, враховувати очікування інших стосовно себе, володіння чітким уявленням про очікуваний перебіг подій. У міжособистісній взаємодії і спілкуванні здатні йти на компроміс, вміють узгоджувати власні інтереси з інтересами інших.

Досліджувані з **низьким рівнем** недостатньо орієнтуються у соціально-психологічній реальності. Їх соціальні очікування здебільшого є нечіткими, розмитими і почасти набувають пасивного фонового змісту. Зазвичай володіють наближеними уявленнями про ймовірні варіанти сценаріїв розвитку подій. Іноді простежується надмірне ставлення до себе як до самоцінності. Поведінка таких осіб часто супроводжується конфліктністю, конвергентністю, надто високою вимогливістю до інших, і в той же час з заниженими вимогами до себе. Такі соціальні очікування призводять до неефективної спільної діяльності, до труднощів в міжособистісній взаємодії. Низький рівень домагань позначається на мотивації. Невпевненість, боязнь труднощів, іноді переоцінка себе, своїх можливостей – всі ці чинники формують низький рівень соціальних очікувань особистості.

Додаток Б

Додаток Б. 1

Методика «Очікувана ситуація»

(І. С. Попович, 2015)

Мета дослідження: сконструювати соціально-психологічну ситуацію, яка уможливить контент-аналітичний аналіз соціально-психологічних очікувань випробуваних.

Матеріали та обладнання: бланк для методики «Очікувана ситуація», ручка.

Процедура дослідження. Методика «Очікувана ситуація» максимально наближено окреслює соціально-психологічну ситуацію для кожної випробуваної групи. Покажемо типовий варіант змісту такої методики: «Шановний учаснику тренінга «Моделі і стратегії ефективної комунікації»! Будь-ласка, опиши свої очікування, сподівання, надії щодо тренінгового заняття. На що сподіваєшся, чого чекаєш, чого прагнеш досягти, що зміниться у твоїй поведінці після тренінгового навчання? Зміст своїх очікуваних висловлювань опиши у цьому аркуші. Не менше 8-10 речень».

Бланк для методики «Очікувана ситуація»

Прізвище, ім'я, по-батькові _____
Дата заповнення _____ Посада _____ Організація _____
Термін роботи (навчальний курс) _____ Вік _____

Шановний учаснику тренінга «Моделі і стратегії ефективної комунікації»! Будь-ласка, опиши свої очікування, сподівання, надії щодо тренінгового заняття. На що сподіваєшся, чого чекаєш, чого прагнеш досягти, що зміниться у твоїй поведінці після тренінгового навчання? Зміст своїх очікуваних висловлювань опиши у цьому аркуші. Не менше 8-10 речень.

(підпис)

Дякуємо за співпрацю!

Обробка і аналіз результатів. Методику «Очікувана ситуація» застосовують у парі з методикою «Реалізація очікувань». Після їх проведення переходять до другого етапу, на якому здійснюють контент-аналітичне дослідження. Суть дослідження полягає у

складанні кодувальної інструкції, співвіднесенні категорій і підкатегорій контент-аналізу з конкретними змістовими елементами тексту, відшуковування в тексті індикаторів обраних категорій дослідження.

Додаток Б.2

Методика «Реалізація очікувань» (І. С. Попович, 2015)

Мета дослідження: визначити реалізацію очікувань за конкретно заданою соціально-психологічною ситуацією. Визначити властивості соціальних очікувань особистості.

Матеріали та обладнання: бланк для методики «Реалізація очікувань», бланк для обробки результатів «Кодувальна матриця», ручка.

Процедура дослідження. Застосування методики «Реалізація очікувань» дозволяє максимально наближено відтворити соціальну дійсність з позиції кожного учасника взаємодії, окреслити рівні та виміри змістових параметрів соціальних очікувань випробуваних. Покажемо типовий варіант змісту такої методики: «Шановний учаснику тренінга «Моделі і стратегії ефективної комунікації»! Будь-ласка, опиши чи підтвердилися твої очікування, чи справдилися сподівання, надії щодо тренінгового навчання. Відповідь аргументуй за допомогою 8-10 речень». Методику «Реалізація очікувань» застосовують у парі з методикою «Очікувана ситуація» після планового організованого заходу чи штучно створеної соціально-психологічної ситуації. Кожен випробуваний отримує бланк для методики «Реалізація очікувань», на якому він описує реалізацію своїх очікувань.

Бланк для методики «Очікувана ситуація»

Прізвище, ім'я, по-батькові _____
Дата заповнення _____ Посада _____ Організація _____
Термін роботи (навчальний курс) _____ Вік _____

Шановний учаснику тренінга «Моделі і стратегії ефективної комунікації»!
Будь-ласка, опиши чи підтвердилися твої очікування, чи справдилися сподівання, надії щодо тренінгового навчання. Відповідь аргументуй за допомогою 8-10 речень.

(підпис)

Дякуємо за співпрацю!

Обробка і аналіз результатів. Отримавши заповнені бланки методик, переходимо до складання кодувальної інструкції, визначення категорій і підкатегорій контент-аналізу з конкретними змістовими елементами тексту, здійснюємо пошук у тексті індикаторів обраних категорій дослідження. Після складання кодувальної інструкції необхідно здійснити пілотажне кодування тексту. На даному етапі здійснюємо кодування частини досліджуваного масиву текстів. На наступному етапі кодуємо весь масив досліджуваних текстів, тобто реалізуємо квантифікацію – переклад тексту у цифрове вираження. Реєстрація частоти, обсягу згадування категорій і підкатегорій контент-аналізу проводиться у заздалегідь підготовленій таблиці – кодувальній матриці, в якій відзначено перелік ознак кодування, що характеризують одиниці аналізу (див. табл. Б.2.1).

Далі здійснюється статистична обробка отриманих кількісних даних. Формули залежать від змістових особливостей досліджуваної ознаки.

Таблиця В.2.1

Кодувальна матриця

№ з/п	Ознака кодування	Методика «Очікувана ситуація» (текст 1)	Методика «Реалізація очікувань» (текст 2)	Сума за двома текстами, Σn
1	2	3	4	5
1.	Загальна кількість слів у тексті, N			
2.	Загальна кількість ознак у тексті, n			
3.	Ознаки, що характеризують наявність суб'єктивного контролю, n_c			
4.	Ознаки, що характеризують активну позицію, n_a			
5.	Ознаки, що характеризують теперішнє, n_t			
6.	Ознаки, що характеризують минуле, n_{mn}			
7.	Ознаки, що характеризують майбутнє, n_m			
8.	Кількість одиниць аналізу «очікування», «сподівання», «надії», n			
9.	Ознаки, що підтверджують реалізацію очікувань, n_p	-		-

На заключному етапі інтерпретують отримані дані на основі аналізу і теоретичного контексту дослідження та верифікують їх. Інтерпретованими даними є дихотомічні пари властивостей соціальних очікувань особистості.

Додаток В

Методика «Експектометрія»

(І. С. Попович, 2008)

Мета дослідження: визначення очікуваної структури міжособистісних взаємин.

Матеріали та обладнання: список досліджуваної групи, спеціальні бланки для експектоматриці та експектограми, ручка, лінійка.

Процедура дослідження. Експектометрія або експектометрична методика (від лат. *expecto* – чекаю і грец. *μέτροω* – вимірюю) – методика, яка створена на базі соціометрії [197], і належить до методик соціометричного типу. Експектометрія дозволяє визначити не тільки кількісні показники і побудувати графічну структуру міжособистісних взаємин в малій групі, виходячи з кількості та змісту взаємних виборів її членів за певним соціометричним критерієм, але й дає можливість відобразити очікувану структуру міжособистісних взаємин. Очікувана структура міжособистісних взаємин дозволяє глибше проаналізувати динаміку групового життя, порівняти реальний і прогнозований перебіг подій.

Інструкція досліджуваному. Експектометрію застосовують у поєднанні з соціометрією. Респондентам досліджуваному групи пропонується відповісти на заздалегідь підготовлене запитання. Це запитання може стосуватися ділової сфери, особистісних стосунків чи дружніх взаємин. Дослідження дає можливість простежити симпатії, антипатії, емоційно-ціннісне ставлення один до одного, до лідерів, «середняків», «ізольованих». Респондент, крім відповіді на запитання і здійснення заздалегідь визначеної кількості виборів, що особливо важливо, здійснює очікувані вибори. Кожному члену групи потрібно дати відповідь і здійснити вибір за всіх однокорупників по черзі. Респондент починає відповідь такою фразою: «Від А. я очікую таких виборів ...», і таким чином за всіх однокорупників. Це не відгадування виборів, а складний соціально-психологічний аналіз, який передбачає поєднання самооцінок, взаємооцінок, оцінного ставлення, настановлень, домагань, сукупності знань, і здійснюється в контексті міжособистісної взаємодії групи стосовно передбачуваних подій. Процедура нагадує своєрідне прогнозування міжособистісних взаємин. Якщо випробувана група складається з *n* членів, то кінцевим результатом буде *n* очікуваних варіантів міжособистісних взаємин і один реальний варіант, тобто

соціометричний. Таким чином, ми отримуємо n -кількість прогнозованих індивідуальних експектоматриць і експектограм. Це ускладнює обробку результатів, але, на наш погляд, такий спосіб порівняння реального варіанту статусної ієрархії групи, динаміки її життя та очікуваного варіанту в поєднанні з іншими методами дослідження, дає можливість рельєфніше окреслити суттєві характеристики досліджуваного феномену.

Зіставлення очікуваного варіанту і соціометричного дає змогу визначити кількість очікуваних виборів, що збіглися з соціометричними (a), та кількість очікувань власного вибору (c). На підставі цих експериментальних даних мають місце наступні експектометричні характеристики: коефіцієнт очікувань (E); груповий коефіцієнт очікувань (E_{gr}); експектометричний статус (ES); рівень адекватності самоочікувань (A); коефіцієнт взаємоочікуваних виборів ($E_{вр}$); коефіцієнт групової згуртованості (B).

Обробка результатів. Коефіцієнт очікувань – це відношення очікуваних виборів респондента, які співпали з виборами групи, до загальної кількості виборів групи. Коефіцієнт очікувань визначається за формулою:

$$E = \frac{a}{v(n-1)}, \quad (B.1)$$

де E – коефіцієнт очікувань респондента; a – кількість очікуваних виборів респондента, які співпали з виборами групи; v – кількість соціометричних виборів респондента; n – кількість членів групи.

Одним з основних критеріїв у визначенні рівнів сформованості соціальних очікувань виступає коефіцієнт очікувань (E). Цей коефіцієнт дає можливість кількісно визначити прояви тих психологічних утворень, які, з одного боку, пов'язані з самосвідомістю особистості, а з іншого – її соціальним оточенням. На низькому рівні сформованості соціальних очікувань коефіцієнт очікувань знаходиться в межах від 0,0 до 0,25 і позначається (E_H); на середньому – 0,26 – 0,50 (E_C), і на високому рівні – 0,51 – 1,0 (E_B).

Груповий коефіцієнт очікувань – це середнє математичне значення коефіцієнтів очікувань всіх членів групи. Груповий коефіцієнт очікувань визначається за формулою:

$$E_{gp} = \frac{a_1 + a_2 + \dots + a_n}{v(n^2 - n)} = \frac{\sum a}{v(n^2 - n)} \text{ або } E_{gp} = \frac{\sum E}{n}, \quad (\text{B.2; B.3})$$

де E_{gp} – груповий коефіцієнт очікувань; $\sum a$ – загальна сума кількості очікувань респондентів, що співпали з виборами групи; n – кількість членів групи; v – кількість соціометричних виборів респондента; $\sum E$ – загальна сума коефіцієнтів очікувань респондентів.

Показники групового коефіцієнта очікувань вказують на рівень розвитку групи, на соціально-психологічну компетентність її членів.

Експектометричний або очікуваний статус – це відношення кількості самоочікуваних виборів до можливої кількості очікувань власного вибору респондента. Експектометричний статус респондента визначається за формулою:

$$ES = \frac{c}{n-1}, \quad (\text{B.4})$$

де ES – експектометричний статус респондента; c – кількість очікувань власного вибору; n – кількість членів групи.

Коефіцієнт взаємоочікуваних виборів – це відношення взаємоочікуваних виборів респондента до можливої їх кількості. Коефіцієнт взаємоочікуваних виборів визначається за формулою:

$$E_{vp} = \frac{d}{n-1}, \quad (\text{B.5})$$

де E_{vp} – коефіцієнт взаємоочікуваних виборів респондента; d – кількість взаємоочікуваних виборів; n – кількість членів групи.

Приклад: у групі, яка складається з 25 осіб, респондент А очікує, що в контексті виконання певного завдання, його оберуть всі члени групи, тобто це очікування власного вибору – $c=24$. Респондента А обирає тільки 12 однокорупників, таким чином, кількість взаємоочікуваних виборів – $d=12$. Тоді за формулою:

$$E_{vp} = \frac{d}{n-1} = \frac{12}{25-1} = 0,5$$

Таким чином, коефіцієнт взаємоочікуваних виборів $E_{вр} = 0,5$.

Експектометричний статус, на відміну від соціометричного, це завжди прогноз, сподівання, чекання, і тому його можна назвати очікуваним чи прогнозованим статусом. Для регулювання міжособистісних взаємин і управління процесом навчально-виховної роботи, важливо знати соціальні очікування учасників взаємодії і вміти належним чином впливати на них. Експектометричний статус має такі ж критерії як соціометричний, тобто: низький (від 0,0 до 0,20), середній (від 0,21 до 0,40) та високий (від 0,41 до 1,0).

Рівень адекватності самоочікувань – це відношення різниці кількості самоочікуваних виборів і кількості соціометричних виборів до можливої кількості очікувань власного вибору респондента. Рівень адекватності самоочікувань визначається за формулою:

$$A = \frac{c - \epsilon}{n - 1}, \quad (B.6)$$

де A – рівень адекватності самоочікувань; c – кількість очікувань власного вибору; ϵ – кількість соціометричних виборів респондента; n – кількість членів групи.

Здійснюючи визначення рівня адекватності самоочікувань, потрібно зіставити очікувані вибори з соціометричними. Теоретично можна спрогнозувати таку ситуацію, коли респондент очікує вибори від №№ 1; 2; 3; 4; 5 респондента за списком, а його обирають №№ 6; 7; 8; 9; 10. Таким чином, рівень самоочікувань респондента є неадекватним, а спрямованість і рівень (завищений, занижений) визначаються в поєднанні з іншими методами. При цьому обов'язково враховуються самооцінка та рівень домагань досліджуваних респондентів.

Для визначення рівня адекватності самоочікувань можна використовувати такі стандарти (табл. В.1):

Таблиця В.1

Шкала адекватності самоочікувань

№ з/п	A	Рівень адекватності самоочікувань	
1	2	3	
1.	від +0,59 до +1,0	завищений	надміру завищений
2.	від +0,16 до +0,58		тенденція до завищення
3.	від -0,15 до +0,15	адекватний	
4.	від -0,16 до -0,58	занижений	тенденція до заниження
5.	від -0,59 до -1,0		надміру занижений

Коефіцієнт групової згуртованості – це відношення загальної кількості взаємоочікуваних виборів до можливої їх максимальної кількості. Коефіцієнт групової згуртованості, визначений через взаємні очікування, більш надійний, на відміну від цього ж коефіцієнта, отриманого через соціометричні взаємовибори. Запропонований нами коефіцієнт групової згуртованості поєднує не тільки вибори членів групи, але й їх прогнози, очікування та сподівання. Останні, в свою чергу, виступають своєрідними орієнтирами в міжособистісній взаємодії малої групи. Коефіцієнт групової згуртованості визначається за формулою:

$$B = \frac{\sum d}{n^2 - n} \quad \text{або} \quad B = \frac{\sum E_{ep}}{n}, \quad (\text{B.7; B.8})$$

де $\sum d$ – загальна сума взаємоочікуваних виборів; $\sum E_{ep}$ – загальна сума коефіцієнтів взаємоочікуваних виборів респондентів; B – коефіцієнт групової згуртованості; n – кількість членів групи.

Будуємо експектограму та експектоматрицю кожного учасника взаємодії. Методика побудови експектограми та експектоматриці аналогічна з соціограмою та соціоматрицею.

Аналіз результатів. Аналізуємо результати дослідження. Порівнюємо експектограму та експектоматрицю кожного учасника взаємодії з соціограмою та соціоматрицею взаємовідносин групи випробуваних. Порівняння дозволяє детально проаналізувати реальний перебіг подій і прогнозований варіант будь-якого учасника взаємодії, глибше дослідити змістові параметри соціальних очікувань, природу очікуваного вибору.

Експектометрія застосовується в поєднанні з соціометрією, що дозволяє проаналізувати групову динаміку малої групи, визначити реальний зміст міжособистісної взаємодії, спрогнозувати поведінку учасників взаємодії.

Додаток Г

«Експертна оцінка результатів діяльності та особливостей соціальної взаємодії»

(І. С. Попович, 2013)

Мета дослідження: здійснити експертну оцінку навчально-професійної діяльності студентів вищого навчального закладу за 12-бальною шкалою, проаналізувати особливості їхньої соціальної взаємодії.

Матеріали та обладнання: бланк для експертних оцінок, текст зі змістом інтерпретації експертних оцінок, ручка.

Процедура дослідження. Оцініть кожного студента за 12-бальною шкалою. Результати оцінювання внесіть у бланк для експертних оцінок (табл. Г.1). За необхідності у примітці можна внести пояснення свого рішення. У довільній формі опишіть особливості соціальної взаємодії кожного випробуваного. Змістові значення оцінок подано нижче.

У групу експертів рекомендуємо запрошувати кураторів груп, представників професорсько-викладацького складу, організаторів навчально-виховного відділу, фахівців, які працюють з органами студентського самоврядування. Усі вони допоможуть у визначенні успішності діяльності досліджуваних за шкалою експертних оцінок. Опис особливостей соціальної взаємодії кожного досліджуваного допоможе розібратися з соціальним контекстом, оцінити соціальну ситуацію, проаналізувати соціальну дійсність.

Таблиця Г.1.

Бланк для експертних оцінок

№ з/п	Член групи	Бал	Особливості соціальної взаємодії	Примітка
1	2	3	4	5
1.	В. А.			
2.	О. В.			
-	-			
24.	Т. Ю.			

Експерт _____

Зміст інтерпретації експертних оцінок за кожним балом оцінювання показано у табл. Г.2.

Таблиця Г.2.

Шкала експертних оцінок

Бал	Зміст інтерпретації експертних оцінок
1	2
12 балів	Беззаперечний лідер студентської групи чи студентського органу самоврядування. Має найкращі показники у навчально-професійній діяльності. Володіє високим рівнем розвитку здібностей і морально-вольових якостей.
11 балів	За своїми здібностями, успішністю навчання – найкращий з найкращих у студентській групі. Один з її лідерів, з високим розвитком морально-вольових якостей.
10 балів	Найкращий у групі, володіє високим розвитком здібностей і особистісних якостей, відмінно засвоює теоретичний матеріал і володіє практичними вміннями та навичками своєї спеціальності.
9 балів	За своїми здібностями і особистісними якостями, успішністю навчання і за легкістю засвоєння матеріалу, оволодінням практичних вмінь та навичок спеціальності суттєво відрізняється від середнього рівня студентів; один із найкращих у студентській групі.
8 балів	Володіє достатнім рівнем розвитку здібностей і особистісних якостей; краще, ніж більшість, засвоює матеріал і оволодіває практичними вміннями та навичками своєї спеціальності.
7 балів	Володіє достатнім рівнем здібностей і особистісних якостей. За деякими показниками навчально-професійної діяльності дещо краще, ніж більшість студентів, засвоює матеріал і оволодіває практичними вміннями та навичками.
6 балів	За своїми здібностями і особистісними якостями, засвоєнням матеріалу і рівнем набутих практичних вмінь та навичок нічим не відрізняється від більшості інших ні в кращу, ні в гіршу сторону.
5 балів	Володіє середнім рівнем здібностей і особистісних якостей. За засвоєнням матеріалу і володінням практичних вмінь та навичок значно відрізняється від більшості в гіршу сторону.
4 бали	Здібності і особистісні якості нижче середнього. Засвоєння матеріалу і набуття практичних вмінь та навичок спеціальності повільні, і вимагають значно більше уваги, ніж у більшості.
3 бали	Здібності і особистісні якості на низькому рівні. Засвоєння матеріалу і оволодіння практичними вміннями та навичками надміру повільне і вимагають дуже багато уваги за низької ефективності та самовіддачі.
2 бали	Здібності і особистісні якості знаходяться на недостатньому рівні розвитку для засвоєння матеріалу і оволодіння практичними вміннями та навичками спеціальності. Один із найслабших студентів у групі.
1 бал	Здібності і особистісні якості знаходяться на надміру низькому рівні. Цього рівня абсолютно недостатньо для засвоєння матеріалу і набуття практичних вмінь та навичок спеціальності. Найслабший студент у групі, явний аутсайдер.

Обробка результатів. Інтегральна експертна оцінка визначається її середнім значенням для кожного оцінюваного результату навчально-професійної діяльності. Експертну оцінку результатів успішності навчально-професійної діяльності за дванадцятибальною шкалою необхідно перевести у п'ятибальну шкалу у відповідності з такими критеріями:

V=5 (відмінно), якщо експертна, тобто інтегральна експертна оцінка, складає 10 і більше балів – адекватна першій групі професійної придатності;

V=4 (добре), якщо експертна, тобто інтегральна експертна оцінка, знаходиться в межах 7–9 балів – адекватна другій групі професійної придатності;

V=3 (задовільно), якщо експертна, тобто інтегральна експертна оцінка, складає 4–6 балів – адекватна третій групі професійної придатності;

V=2 (незадовільно), якщо експертна, тобто інтегральна експертна оцінка, складає 3 і менше балів – адекватна четвертій групі професійної придатності.

Аналіз результатів. На підставі отриманих оцінок здійснюємо рангування студентів досліджуваної групи. Довільна форма опису соціальної взаємодії кожного досліджуваного дозволяє порівняти експертний бал і соціальний контекст, скласти цілісну картину соціальної дійсності. За необхідності можна застосувати контент-аналіз особливостей соціальної взаємодії.

Додаток Д

Додаток Д.1

Програма та тематичний план спецкурсу «Соціальні очікування особистості: теорія і практика»

Програма спецкурсу представляє цикл занять, що знаходяться в логічному взаємозв'язку і об'єднані в три блоки: теоретичний, практичний і підсумковий. Заняття рекомендовано проводити два рази в тиждень. Згідно робочих планів, студентам відводиться час на самостійну і методичну роботу. Наша програма проходила апробацію саме в такий час. Найоптимальніше проводити заняття у вівторок і четвер, оскільки саме ці дні є найбільш сприятливими для формувальних, розвивальних впливів з позиції психофізіологічної активності індивіда. Спецкурс «Соціальні очікування особистості: теорія і практика» рекомендовано проводити у всіх студентських групах з першого до п'ятого років навчання. Найдоцільніше її запроваджувати на перших-других курсах.

Представимо програму спецкурсу «Соціальні очікування особистості: теорія і практика» у табл. Д.1.1.

Таблиця Д.1.1

Програма спецкурсу «Соціальні очікування особистості: теорія і практика»

№ з/п	Тематика занять	Форми та методи	Кількість годин
1	2	3	4
ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК			
1.	Вступ до спецкурсу «Соціальні очікування особистості: теорія і практика»	міні-лекція, бесіда, групова дискусія	2
2.	Особистість. Свідомість та самосвідомість	лекція, фронтальна бесіда	2
3.	Взаємозв'язок соціальних очікувань і самосвідомості особистості	лекція, фронтальна бесіда	2
4.	Роль соціальних очікувань в міжособистісній взаємодії малої групи	лекція, фронтальна бесіда	2
5.	Мотиваційна складова соціальних очікувань	лекція, фронтальна бесіда	2
6.	Психологічні механізми і функції соціальних очікувань в людських взаєминах	лекція, фронтальна бесіда	2

Продовж. табл. Д.1.1

№ з/п	Тематика занять	Форми та методи	Кількість годин
1	2	3	4
ПРАКТИЧНИЙ БЛОК			
1.	Взаємозв'язок самооцінки і соціальних очікувань	міні-лекція, тестова методика, психокорекційні вправи	2
2.	Рівень адекватності домагань особистості студента	міні-лекція, тестова методика, психокорекційні вправи	2
3.	Самооцінка та рівень домагань. Самоаналіз, саморозвиток, самовиховання та самореалізація особистості студента	міні-лекція, творча робота, психокорекційні вправи	2
4.	Я-концепція особистості студента	міні-лекція, тренувальні вправи, реферативні доповіді	2
5.	Унікальність «Я» особистості студента	міні-лекція, роз'яснення, тестова методика	2
6.	Образ «Я» особистості студента	міні-лекція, тести, психокорекційні вправи	4
7.	Групові динамічні процеси в студентській групі. Соціальний статус	міні-лекція, експектометрія, фронтальна бесіда	4
8.	Перспективні лінії розвитку особистості студента	міні-лекція, соціально-психологічний тренінг	2
9.	Очікуваний вибір. Приклади з навчально-професійної діяльності студентів	метод організації експериментальних ситуацій	4
10.	Очікуваний вибір. Приклади з культурно-дозвілєвої сфери студентів	метод організації експериментальних ситуацій	2
11.	Експертна оцінка успішності навчально-професійної діяльності студентів вищих навчальних закладів	експертна оцінка, дискусія, фронтальна бесіда	2
12.	Самостійна робота	самостійне вивчення матеріалів, підготовка коротких повідомлень, відпрацювання тренувальних вправ	12
ПІДСУМКОВИЙ БЛОК			
1.	Ретроспективний аналіз спецкурсу «Соціальні очікування особистості: теорія і практика»	ретроспективний аналіз, фронтальна бесіда, дискусія, заключне слово	2
Всього:			54 години

Подамо тематичний план спецкурсу «Соціальні очікування особистості: теорія і практика».

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

Вступ до спецкурсу «Соціальні очікування особистості: теорія і практика». Знайомство групи і керівника. Індивідуальна бесіда з студентами. Основні положення співпраці. Головні норми і принципи спілкування у тренінговій групі. Вимоги тренінгової роботи. Основні аспекти спецкурсу.

Особистість. Свідомість та самосвідомість. Поняття про особистість. Особистість як соціальна сутність людини, самовизначена цілісність, що поєднує ставлення до предметів довкілля, оточуючих і самої себе. Особистість як вища інстанція, що координує всю психічну діяльність, поведінкову активність. Особистість постійно планує і спрямовує власні процеси саморозвитку, самотворення, самореалізації, конструює своє майбутнє. Потребово-мотиваційна сфера особистості. Потреба. Мотив. Мотивація. Свідомість та самосвідомість. Психіка людини. Розвиток та формування особистості.

Взаємозв'язок соціальних очікувань і самосвідомості особистості. Сутність, зміст, природа соціальних очікувань. Взаємозв'язок з самосвідомістю особистості. Самооцінка як стрижнева складова самосвідомості особистості. Рівень домагань. Образ «Я». Я-концепція – джерело соціальних очікувань. Ціннісні орієнтації. Рефлексивність. Ідентифікація.

Роль соціальних очікувань в міжособистісній взаємодії малої групи. Соціально-психологічний зміст очікувань. Взаємозв'язок «Я» та «не-Я» особистості студента. Соціально-психологічні особливості малої групи. Нормотворчі процеси студентської групи. Групові норми. Експектації. Соціальні норми. Соціальні санкції. Ціннісно-орієнтаційна єдність студентської групи.

Мотиваційна складова соціальних очікувань. Мотиви та мотивація. Мотиваційні теорії особистості. Мотиваційні складові очікуваного результату. Сутність, зміст, природа мотиваційної складової соціальних очікувань. Взаємозв'язок мотивації і соціальних очікувань людини.

Психологічні механізми і функції соціальних очікувань в людських взаєминах. Міжособистісні взаємини, людські взаємини. Сутність, зміст, природа функцій соціальних очікувань в міжособистісних взаєминах: регулятивної, посередницької,

коригувальної, орієнтаційної, прогностичної, оцінювальної, стабілізаційної, трансформувальної та контрольної. Функціонування механізмів очікуваної і неочікуваної дії.

Взаємозв'язок самооцінки і соціальних очікувань. Самооцінка студента і його соціальні очікування. Взаємозалежність соціальних очікувань та самооцінки особистості. Рівень адекватності самооцінки студента. «Декларація власної самоцінності». Методика «Дослідження самооцінки особистості». Аналіз і самоаналіз отриманих результатів. Рефлексія попереднього заняття.

Рівень адекватності домагань особистості студента. Рівень домагань та цілепокладання як важливі динамічні складові самосвідомості особистості студента. Рівень адекватності домагань студента і його соціальні очікування. Визначення рівня домагань студента. Тестова методика «Який я в спілкуванні?». Методика «Дослідження рівня домагань». Психокорекція рівня домагань. Самоаналіз отриманих результатів. Рефлексія попереднього заняття.

Самооцінка та рівень домагань. Самоаналіз, саморозвиток, самовиховання та самореалізація особистості студента. Самооцінка та рівень домагань особистості студента. Самоаналіз. Саморозвиток. Самовиховання та самореалізація особистості студента. Самоаналіз позитивних і негативних якостей студента. Рефлексія попереднього заняття.

«Я-концепція» особистості студента. Сутність Я-концепції особистості студента. Внутрішній світ людини. Шість типів «Я». Методика «Пізнаючи себе». Тренінгова методика «Пізнай самого себе». Порівняння реального та очікуваного образу студента з образом створеним презентатором. Опитувальник «Чи маєте ви своє «Я»?». Рефлексія попереднього заняття.

Унікальність «Я» особистості студента. Особливості внутрішнього світу особистості студента. Сутність «Я» та «не-Я» особистості. Посередницька функція соціальних очікувань між «Я» та «не-Я». Методика «Самопрезентація, або Хто я?» Методика «Серед людей». Формування у студентів об'єктивного уявлення про свої сильні та слабкі сторони. Рефлексія попереднього заняття.

Образ «Я» особистості студента. Теоретичні положення образу «Я» особистості студента як інтегральної складової знань про своє «Я». Узагальнення знань про самого себе, свій внутрішній світ, образ «Я». Взаємозв'язок образу «Я» і соціальних очікувань, та самоочікувань особистості студента. Методика «Я очима групи».

Методика «Який я насправді?». Методика «Чи знаєш ти себе?». Рефлексія попереднього заняття.

Групові динамічні процеси в студентській групі. Соціальний статус. Групові динамічні процеси в студентській групі. Очікуваний статус. Прогностичний статус. Гностичний статус. Методика дослідження «Експектометрія». Експектограма і експектоматриця. Коефіцієнт очікувань. Рівень адекватності самоочікувань. Взаємоочікувані вибори. Коефіцієнт взаємоочікуваних виборів. Коефіцієнт згуртованості групи. Рефлексія попереднього заняття.

Перспективні лінії розвитку особистості студента. Актуальні завдання, які стоять перед студентом. Побудова перспективних ліній саморозвитку особистості студента. Саморух особистості за Г. С. Костюком. Інтроекспективний аналіз. Самоаналіз. Рефлексія попереднього заняття.

Очікуваний вибір. Приклади з навчально-професійної діяльності студентів. Психологічні особливості очікуваного вибору. Створення та аналіз експериментальних ситуацій з вивчення очікуваної поведінки студентів в контексті навчально-професійної діяльності. Рефлексія попереднього заняття.

Очікуваний вибір. Приклади з культурно-дозвіллевої сфери студентів. Сутність культурно-дозвіллевої сфери студентів. Створення та аналіз експериментальних ситуацій з вивчення очікуваної поведінки студентів в контексті культурно-дозвіллевої сфери. Рефлексія попереднього заняття.

Експертна оцінка успішності діяльності студентів вищих навчальних закладів. Сутність експертної оцінки успішності навчально-професійної діяльності студентів. Середній бал успішності студента і його визначення. Коефіцієнт якості знань студента та його визначення. Методика «Експертна оцінка навчально-професійної діяльності студентів вищих навчальних закладів». Група професійної придатності.

Самостійна робота. Очікуваний вибір. Організація експериментальних ситуацій. Підготовка коротких повідомлень про відпрацювання тренінгових вправ і застосування психотехнік у повсякденному житті.

Ретроспективний аналіз спецкурсу «Соціальні очікування особистості: теорія і практика». Ретроспективний аналіз спецкурсу занять. Підсумки впровадження програми оптимізації розвитку та психокорекції соціальних очікувань. Підготовка студентів до реалізації отриманого досвіду в повсякденному житті. Рефлексія попереднього заняття.

Додаток Д. 2

Програма тренінгових занять та післятренінгового супроводу «Очікуваний результат»

Програма представляє поєднання тренінгових занять і післятренінгового супроводу, загальним обсягом 40 годин, з частковим відривом від виробництва. Програму рекомендовано впроваджувати безперервно, впродовж робочого тижня. Кожного тренінгового дня рекомендовано проводити 4 години класичного тренінгового заняття і 4 години післятренінгового супроводу, тобто закріплення засвоєного матеріалу на робочих місцях, де розв'язуються адміністративні та виробничі завдання. Заздалегідь готується графік реалізації програми з планом занять і об'єднанням персоналу у тренінгові групи. Програму тренінгових занять та післятренінгового супроводу «Очікуваний результат» рекомендовано проводити в торгових центрах з широким асортиментом товару класом non-food системою самообслуговування DIY (do it yourself). Для впровадження у інших типах об'єктів торгівлі необхідно здійснити адаптацію програми до завдань навчально-професійної підготовки і особливостей соціокультурного простору. Найефективнішим є впровадження на етапі запуску чи ребрендингу торгового центру.

Представимо програму тренінгових занять та післятренінгового супроводу «Очікуваний результат» у табл. Д.2.1.

Таблиця Д.2.1

Програма тренінгових занять та післятренінгового супроводу «Очікуваний результат»

№ з/п	Тематика занять	Учасники заходу (кількість штатних одиниць)	Обсяг у годинах
1	2	3	4
1.	«Моделі і стратегії ефективної комунікації в системі управління» (для адміністративного персоналу)	Директор ТЦ (1), начальник охорони (1), менеджер по персоналу (1), категорійні менеджери (6), ст. бухгалтер (1), ст. касир (1). Всього 11 учасників.	4
2.	Післятренінговий супровід учасників заняття «Моделі і стратегії ефективної комунікації в системі управління» (для адміністративного персоналу)	Директор ТЦ (1), начальник охорони (1), менеджер по персоналу (1), категорійні менеджери (6), ст. бухгалтер (1), ст. касир (1). Всього 11 учасників.	4

Продовж. табл. Д.2.1

№ з/п	Тематика занять	Учасники заходу (кількість штатних одиниць)	Обсяг у годинах
1	2	3	4
3.	«Моделі і стратегії ефективної комунікації в системі обліку і продаж» (для продавців-консультантів і бухгалтерського персоналу)	Продавець-консультант (7), касир-оператор (2), бухгалтер внутрішнього обліку (1), бухгалтер-інвентаризатор (1). Всього 11 учасників.	4
4.	Післятренінговий супровід учасників заняття «Моделі і стратегії ефективної комунікації в системі обліку і продаж» (для продавців-консультантів і бухгалтерського персоналу)	Продавець-консультант (7), касир-оператор (2), бухгалтер внутрішнього обліку (1), бухгалтер-інвентаризатор (1). Всього 11 учасників.	4
5.	«Моделі і стратегії ефективної комунікації в системі обліку і продаж» (для продавців-консультантів і бухгалтерського персоналу)	Продавець-консультант (7), касир-оператор (2), бухгалтер внутрішнього обліку (1), бухгалтер-інвентаризатор (1). Всього 11 учасників.	4
6.	Післятренінговий супровід учасників заняття «Моделі і стратегії ефективної комунікації в системі обліку і продаж» (для продавців-консультантів і бухгалтерського персоналу)	Продавець-консультант (7), касир-оператор (2), бухгалтер внутрішнього обліку (1), бухгалтер-інвентаризатор (1). Всього 11 учасників.	4
7.	«Введення в посаду продавця-консультанта» (для прийнятих продавців-консультантів)	Стажер продавець-консультант (8)	4
8.	Післятренінговий супровід учасників заняття «Введення в посаду продавця-консультанта» (для щойно прийнятих продавців-консультантів)	Стажер продавець-консультант (8)	4
9.	«Методи і прийоми ефективних продаж. Очікуваний результат. Виконання плану» (для торгового персоналу, що пройшов випробувальний термін)	Категорійний менеджер (3), продавець-консультант (7). Загальна кількість не перевищує 12 учасників.	4
10.	Післятренінговий супровід учасників заняття «Методи і прийоми ефективних продаж. Очікуваний результат. Виконання плану» (для торгового персоналу, що на випробувальному терміні)	Категорійний менеджер (6), продавець-консультант (28). Задіяний весь торговий персонал	4
Всього:		40 годин	

Додаток Д. 3

Програма тренінгових занять «Школа лідера»

Програма представляє поєднання шести тренінгових занять, загальним обсягом 24 години. Мета реалізації програми полягала у залученні активної успішної молоді до професійної діяльності в організації. Тренінгові заняття проводяться після традиційного навчання, два рази у тиждень.

Програму тренінгових занять рекомендовано проводити з активною молоддю навчальних закладів, яка прагне професійного зростання, саморозвитку і самовдосконалення, готова брати на себе відповідальність за своє майбутнє і майбутнє спільноти.

Програму доцільно застосовувати у приватних організаціях, яким бюджет і управлінський ресурс дозволяє виховувати і навчати талановиту молодь. Як правило такі організації прагнуть займати чільні місця у економіці країни, розвивати її потенціал.

Представимо програму тренінгових занять «Школа лідера» у табл. Д.3.1.

Таблиця Д.3.1

Програма тренінгових занять «Школа лідера»

№ з/п	Тематика тренінгових занять	Методи і форми роботи	Обсяг у годинах
1	2	3	4
1.	«Моделі і стратегії ефективної комунікації в міжособистісній взаємодії»	вступне слово, соціально-психологічний тренінг, тренувальні вправи, психокорекційні вправи	4
2.	«Тайм-менеджмент. Особистісна ефективність»	тренувальні вправи, аналіз результатів діяльності, інтроспекція	4
3.	«Публічний виступ»	ділова гра, тренувальні вправи, доповідь	4
4.	«Розв'язання конфліктів. Стресостійкість»	тренувальні вправи, психокорекційні вправи, опитувальник	4
5.	«Формування лідерських якостей»	мозковий штурм, презентація, ділова гра, тренувальні вправи	4
6.	«Ефективні стратегії в професійній діяльності»	SWOT-аналіз, тренувальні вправи, заключне слово	4
Всього:			24 години

ГЛОСАРІЙ

Адаптація – пристосування людини до умов середовища. Оптимізація взаємин людини (людські взаємини) і групи, формування ціннісних орієнтацій, засвоєння групових норм і традицій, входження в її статусно-рольову структуру. А. представляє собою два взаємопов'язаних процеси: акомодацию і асиміляцію.

Акомодация – складова адаптаційного процесу, що забезпечує функціонування організму особистості у відповідності з властивостями оточення, і є переважно пристосуванням.

Антиципація – адекватне розуміння та прогнозування поведінки партнера і своєї власної поведінки, виходячи за межі соціально-перцептивного змісту ситуації. А. є багаторівневим процесом, що об'єднує наступні ієрархічні рівні: субсенсорний, сенсомоторний, перцептивний, уявний та мовномисленнєвий.

Асиміляція – операційна складова адаптаційного процесу, що реалізується через інтеріоризацію та екстеріоризацію.

Девіантна поведінка – це відхилення індивіда від групових норм, які значною мірою можуть зумовлюватись специфікою соціальних очікувань.

Взаємоочікуваний вибір – очікуваний вибір учасниками взаємодії один одного, хоча вони не завжди здійснюють такий вибір. Можуть мати місце як виправдані взаємоочікувані вибори, так і взаємоочікувані вибори невиправдані, як з однієї, так і з обох сторін.

Групові норми – це результат трансформації найбільш усталених, стабільних соціальних очікувань. Соціальна поведінка індивіда, зокрема міжособистісна взаємодія його у групі, функціонує на базі певних норм, які вироблені спільно.

Егоцентричність – зосередженість уваги і мислення людини виключно на собі, абстрагованість від усього, що відбувається навколо.

Експектації (від лат. „ex(s)pectatio” – „чекання”) – поняття соціально-психологічної теорії, яким позначають очікування певного способу вербальної і реальної поведінки індивіда в малій групі. У процесі міжособистісного спілкування соціальні очікування набувають характеру мотивів поведінки. Система е., зафіксована в свідомості індивіда, перетворюється на одну з центральних ланок його ціннісної орієнтації. Е., як один з регуляторів групової взаємодії, забезпечують можливість пристосування індивіда до інших членів групи і зумовлюють стабільність групи

Експектограма – графічне зображення очікуваних виборів респондента.

Експектоматриця – матриця очікуваних виборів респондента.

Експектометрія (від лат. expecto – чекаю і грец. μέτροω – вимірюю) – метод, який створений на базі соціометрії і належить до методик соціометричного типу. Експектометричний метод дозволяє визначити не тільки кількісні показники і побудувати графічну структуру міжособистісних взаємин в малій групі, виходячи із кількості і змісту взаємних виборів її членів за певним соціометричним критерієм, але й дає можливість відобразити очікувану структуру міжособистісних взаємин. Очікувана структура міжособистісних взаємин дозволяє глибше проаналізувати динаміку групового життя, порівняти реальний і прогнозований перебіг подій.

Експектометричний статус (очікуваний статус) – це відношення кількості самоочікуваних виборів до можливої кількості очікувань власного вибору респондента. Очікувана позиція людини в системі внутрішньогрупових міжособистісних взаємин визначена за допомогою експектометрії.

Ефект Пігмаліона. Згідно з давньогрецькою міфологією, Пігмаліон був скульптором, царем Кіпру, котрий зліпив скульптуру настільки прекрасну, що сам закохався в неї і вимолив у богів її оживлення. Ефектом Пігмаліона (психологічний феномен очікувань, що реалізуються) прийнято називати явище, сутність якого полягає в тому, що людина твердо переконана в правильності якоїсь інформації, мимоволі діє так, що й отримує фактичне підтвердження цієї інформації.

Життєві домагання (за Т. М. Титаренко) – передбачення того, на що особистість має право, чого вона чекає від життя. Об'єктом ж. д. є не абстрактні уявлення про майбутнє, а емоційно забарвлені проєкції у завтрашній день своїх сьогоднішніх прагнень.

Ідентифікація – це ототожнення себе з іншими, один із найпростіших шляхів розуміння іншої людини. Якщо індивід ототожнює себе з іншими, це означає, що він буде свою поведінку так, як буде її інший.

Ідіосинкразичний кредит («*idiosyncrasy credit*», E. P. Hollander) – відхилення від групових норм високостатусного суб'єкта (лідера), роль якого у створенні нормативних очікувань, групових норм найбільша. Він прагне її зберегти, вносячи в групове життя нововведення. Ефект і. к. є своєрідним дозволом групи на поведінку лідера, яка суперечить традиційним уявленням та соціальним очікуванням.

Інтерація (міжособистісна взаємодія) – контакти двох або більше осіб, які супроводжують взаємні зміни їх поведінки, діяльності, ставлень та настановлень.

Ймовірне очікування («*expectancy*», J. V. Rotter) – це прогнозування, яке носить, як і чекання когось чи чогось, пасивний характер. Й. о. – віра людини в те, що певний плин подій узалежнюватиметься особливостями поведінки людини в соціальній ситуації.

Каузальна атрибуція – приписування одне одному причин поведінки. У повсякденному житті людина не завжди знає справжні причини поведінки іншої людини або знає їх недостатньо. Люди, які приписують одне одному причини поведінки, так і будують очікування – виходячи з своїх уявлень та домислів. Ці очікування не завжди можуть бути адекватними і відповідати реальному перебігу подій.

Коефіцієнт взаємоочікуваних виборів – це відношення взаємоочікуваних виборів респондента до можливої кількості виборів.

Коефіцієнт групової згуртованості – це відношення загальної кількості взаємоочікуваних виборів до можливої максимальної кількості виборів. К. г. з. визначений через взаємні очікування більш надійний, на відміну від цього ж коефіцієнта, отриманого через соціометричні взаємовибори, оскільки дозволяє враховувати не тільки вибори членів групи, але й їхні прогнози, очікування, сподівання. Останні, в свою чергу, виступають своєрідними орієнтирами в міжособистісній взаємодії малої групи.

Коефіцієнт очікувань – це відношення очікуваних виборів респондента, які збіглися із виборами групи, до загальної кількості виборів групи. К. о. – один із основних критеріїв у

визначенні рівнів сформованості соціально-психологічних очікувань. Він дає можливість кількісно визначити прояви тих психологічних утворень, які, з одного боку, пов'язані з самосвідомістю особистості, а з іншого – її соціальним оточенням.

Коефіцієнт прийняття групи індивідом відображає ставлення індивіда до кожного члена і групи загалом.

Коефіцієнт прийняття індивіда групою відображає місце індивіда та його статус у групі.

Коефіцієнт якості знань – це відношення суми позитивних балів (враховуються тільки оцінки «відмінно» і «добре») до максимально можливої суми балів досліджуваного.

Локус контролю («locus of control», J. B. Rotter) – властивість особистості, яка характеризує спрямованість своїх дій: на себе – внутрішній – інтернальний локус; на навколишніх – зовнішній – екстернальний локус. Л. к. – здатність особистості, що відіграє провідну роль в детермінації її поведінки, певних подій тощо.

Людські взаємини – контакти, зв'язки двох або більше людей, в результаті яких відбувається зміна їхніх суджень, оцінок, ставлень, настановлень, поведінки та діяльності. Глибина, багатогранність і неочікуваність л. в. повною мірою залежать від унікальності і неповторності людини.

Мала група – реальна «контактна» група, члени якої об'єднані спільною соціальною діяльністю та безпосередньо взаємодіють один з одним, усвідомлюючи себе членами даної спільноти, мають розподілені функції і ролі, підтримують певні стосунки між собою, що породжує виникнення групових процесів, норм та певних регулятивних механізмів.

Міжособистісна взаємодія (інтерація) – контакти двох або більше осіб, які супроводжують та детермінують взаємні зміни їхньої поведінки, діяльності, ставлень та настановлень.

Мотивація – система мотивів людини, яка спонукає її активно діяти, досягати значущої мети. У людських взаєминах соціальні очікування можуть набувати характеру мотивів поведінки.

Образ «Я» – узагальнене відображення в свідомості людини уявлень про саму себе, результат пізнання самої себе, осмислення своєї ролі на кожному життєвому етапі. О. «Я» – регулятивний механізм поведінки людини, її мотиваційне ядро.

Особистісна норма – уявленнями людини про саму себе. Це уявлення є відповідністю з одного боку соціально-психологічним

очікуванню, а з іншого – самій собі, власній глибинній сутності. Порушення особистісних норм зумовлює виникнення в людини почуття вини, самоосуду, протесту проти своїх власних дій, втрату поваги до себе.

Особистісні сподівання (за С. П. Тищенко) – один із механізмів, що сприяє перетворенню зовнішніх соціальних впливів у внутрішні регулятори поведінки. Ці сподівання, на відміну від групових соціальних сподівань, які часто називають потенційними вимогами соціальної групи до індивіда, а інколи – груповими експектаціями, тісно пов'язані із самосвідомістю особистості.

Оцінні ставлення – вихідні складові, на яких базуються не тільки соціальні очікування, а й внутрішня атмосфера групи, її соціально-психологічний клімат і, в кінцевому результаті, ефективність її діяльності.

Очікувані вибори (за Я. Л. Коломінський) – це ті прогнозовані вибори, які, на думку учнів, вони можуть отримати від товаришів в межах досліджуваної групи.

Персоналізація – процес існування особистості за межами міжособистісних взаємин завдяки ідеальному уявленню себе в свідомості інших людей. Цей процес має місце, в основному, на другому курсі і зумовлюється ретрансляцією навчально-виховного процесу, що й допомагає респондентам усвідомити себе як цінність.

Персоніфікація – фіксація образів, почуттів, уявлень людини про інших і саму себе, на базі яких визначається її поведінка в нових ситуаціях. Ці образи можуть проектуватися на інших людей і допомагати або ускладнювати будувати їй взаємини з іншими людьми.

«Пророцтва самореалізації» – це своєрідне настановлення, налаштування чи навіть програмування себе на певний результат, перебіг подій.

Професіоналізація – етап становлення майбутнього спеціаліста, зокрема чітке усвідомлення суб'єктом необхідності продовжувати навчання у вищому освітньому закладі, підготовка себе до професійної діяльності.

Принцип рандомізації – стратегія випадкового відбору або розподілу досліджуваних, за умови якої всі суб'єкти мають рівні можливості потрапити в групу. Використовується при розподілі досліджуваних в експериментальну і контрольну групи. Забезпечує внутрішню валідність.

Психічні властивості соціальних очікувань – індивідуально-психологічні особливості, що позначаються на формуванні та реалізації соціальних очікувань особистості.

Рефлексія – здатність свідомості людини зосереджуватися на самій собі, відображати себе й оточуючих, свої актуальні та потенційні можливості. Усвідомлювати суть взаємодії з іншими людьми, а також особливості її сприйняття оточуючими як особистості, і сприйняття останніх як особистостей.

Рівень адекватності самоочікувань – це відношення різниці кількості самоочікуваних виборів і кількості соціометричних виборів до можливої кількості очікувань власного вибору респондента.

Рівень домагань – важлива структуротворна складова особистості, яка характеризує: локалізацію мети в діапазоні труднощів; вибір суб'єктом мети чергової дії залежно від переживання успіху або невдачі у попередніх діях; бажаний рівень самооцінки. Домагання виступають своєрідною проекцією самооцінки назовні в ситуації вибору. Соціальні очікування через домагання здійснюють вплив на самооцінку.

Рольові очікування – уявлення навколишніх про рольову поведінку людини. Р. о. існують у формі активних вимог. Якщо поведінка людини не відповідає р. о., це викликає відповідну реакцію навколишніх – соціальні санкції.

Самоадаптація – акомодация і асиміляція свого «Я» до внутрішніх ситуативних змін складових самосвідомості, зокрема соціальних очікувань.

Самоекспектації – це експектації, що передбачають ставлення до самого себе та саморефлексію; с. є внутрішніми настановлення в самооцінці своїх можливостей і самопроявів, які визначають дії, вчинки, ставлення людини. С. є аналізом очікувань суб'єкта стосовно зворотнього зв'язку, який іде від інших людей.

Саморегуляція поведінки (за М. Й. Боришевським) – усвідомлюване, цілеспрямоване планування, побудова і перетворення суб'єктом власних дій і вчинків у відповідності із особистісно значущою метою, актуальними потребами.

Самооцінка – оцінка людиною себе, своїх фізичних, інтелектуальних, комунікативних, моральних якостей, життєвих можливостей, а також ставлення до себе оточуючих і свого місця серед них. С. завжди носить суб'єктивний характер і знаходиться в інтервалі шкали цінностей суб'єкта.

Самосвідомість – усвідомлення людиною самої себе. С. особистості є складним психічним процесом, сутність якого полягає у

сприйнятті нею численних образів самої себе в різних ситуаціях діяльності й поведінки, в усіх формах взаємодії з іншими людьми і поєднанні цих образів в єдине цілісне утворення – уявлення, а потім у поняття свого власного «Я» як суб'єкта, що є відмінним від інших суб'єктів.

Соціальна експансивність – показник динаміки соціального життя групи, що визначається арифметичною сумою взаємних позитивних і взаємних негативних виборів, в залежності від кількості учасників взаємодії.

Соціальна норма – офіційно встановлені чи складені під впливом соціальної практики норми і правила суспільної поведінки людини в групі, дотримання яких є для неї необхідною умовою взаємодії.

Соціальна позиція – місце особистості в системі міжособистісних взаємин, яке визначається її статусом та соціальними ролями. С. п. характеризується стійкою системою ставлень людини як до себе, так і до навколишніх, і реалізується у відповідній поведінці та вчинках.

Соціальна роль – це нормативно схвалений спосіб поведінки, очікуваний від кожної людини, котра посідає конкретне місце в суспільстві. Очікування, які визначають загальні контури с. р., не залежать від свідомості та поведінки конкретного індивіда. Це – щось зовнішнє, більш або менш обов'язкове.

Соціальний статус – місце особистості в системі міжособистісних взаємин і міра її соціально-психологічного впливу на учасників взаємодії. С. с. визначається тими ролями, які виконує особистість в групі, суспільстві.

Соціальні очікування особистості – процес конструювання й відображення соціальної дійсності, який реалізується механізмами інтеріоризації і екстеріоризації, інтерналізації, екстерналізації й об'єктивації, рефлексії, ідентифікації та стереотипії.

Соціальні очікування особистості – процес психічної регуляції поведінки, який забезпечується когнітивною, емоційною та регулятивною готовністю особистості до передбачуваного перебігу подій.

Соціальні санкції – реакція членів групи на поведінку людини, котра не відповідає соціальним очікуванням групи.

Соціально-психологічний клімат – соціально-психологічне утворення, яке є якісною характеристикою міжособистісних

взаємин, що простежується в сукупності психологічних умов, які сприяють ефективній спільній діяльності.

Соціально-психологічні очікування – це суб'єктивні орієнтації члена міжособистісної взаємодії стосовно того, як він оцінює і оцінюють його члени малої групи та на яку, у зв'язку з цим, поведінку від нього сподіваються.

Соціометрія – метод («sociometry», J. L. Moreno), що дозволяє визначити у кількісному та графічному вираженнях міжособистісні взаємини у групі, виходячи з кількості і змісту взаємних виборів її членів за певним соціометричним критерієм.

Соціометричний статус – місце людини в соціально-психологічній ієрархії групи, визначене за допомогою метода соціометрії. С. с. – категорія групова і поза групою не існує. Людина зникає виконувати ту роль, якою її наділяє група.

Цінності – значущі матеріальні і духовні об'єкти людини, котрі відповідають її актуальним потребам, ідеалам, переконанням.

Ціннісні орієнтації – структурно-складний феномен особистості. Ц. о., як якісна характеристика особистості, є системоутворюючим чинником її соціальної позиції та ролі.

Ціннісно-орієнтаційна єдність (за А. В. Петровским) – збіг у членів групи їхніх орієнтацій на соціальні цінності спільної діяльності.

Юнацький максималізм – категоричність, крайня полярність в ситуації вибору або оцінки; відмінна риса юнацького віку.

«Я» – глибинна сутність людини, що дозволяє їй виокремити себе серед інших людей, відчути, усвідомити, пережити реальність свого існування.

Я-концепція – динамічна, відносно стійка, більш або менш усвідомлювана система уявлень людини про саму себе. На базі цієї системи людина будує свої взаємини з іншими людьми, формує своє ставлення як до самої себе так і до інших.

SPSS v.23.0 – статистичний пакет для соціологічних досліджень (Statistical Package for Social Science) версія 23.0.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. **Абульханова-Славская К. А.** Социальное мышление личности : проблемы и стратегии исследования / К. А. Абульханова-Славская // Социальная психология в трудах отечественных психологов / Сост. Свенцицкий А. Л. – СПб. : Изд-во «Питер», 2000. – С. 289-315.
2. **Александрова Г. М.** Особливості честі і гідності студента: психологічний аспект / Г. М. Александрова // International scientific periodical journal «THE UNITY OF SCIENCE». – Vol. 2. – Vienna. – 2016. – С. 19–22.
3. **Анастаси А.** Психологическое тестирование / А. Анастаси, С. Урбина. – 7-е междунар. изд. – СПб. : Питер, 2007. – 688 с.
4. **Андреева Г. М.** Социальная психология / Г. М. Андреева. – 5-е изд. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 365 с.
5. **Аткинсон Р. Л.** Введение в психологию / Р. Л. Аткинсон, Р. С. Аткинсон, Э. Е. Смит, Д. Дж. Бем [и др.] ; под. общ. ред. В. П. Зинченко. [15-е международ. изд.]. – СПб. : Прайм-Еврознак, 2007. – 641 с.
6. **Бабатіна С. І.** Психологічні технології розвитку темпоральних характеристик особистості в студентському віці / С. І. Бабатіна // Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова: зб. наук. праць. – Одеса, 2016. – Вип. 1/39, т. 21. – С. 7–20.
7. **Балл Г. А.** Концепция самоактуализации личности в гуманистической психологии / Г. А. Балл. – К. – Донецк : Ровесник, 1993. – 32 с.
8. **Бандура А.** Теория социального научения / А. Бандура ; [Пер. с англ. Н. Н. Чубарь]. – СПб. : Евразия, 2000. – 320 с.
9. **Баякина О. А.** Амбивалентность социальных экспектаций педагогов в отношении одаренных детей / О. А. Баякина / Под общ. ред. Г. Ю. Гуляева. – Пенза : МЦНС «Наука и Просвещение», 2016. – С. 112-115.

10. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман ; [Пер. з англ. Е. Д. Руткевич]. - М. : Медиум, 1995. – 323 с.
11. Блинова О. Є. Особистісні детермінанти прояву соціальних стереотипів / О. Є. Блинова // зб. наук. праць : філософія, соціологія, психологія. – Ів.-Франківськ: ВДВ ЦІТ, 2007. – Вип. 12. – Ч. 2. – С. 51–55.
12. Блинова О. Є. Особистісні чинники розвитку соціальних стереотипів / О. Є. Блинова // Наукові записки Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України : зб. наук. праць / За ред. С. Д. Максименка. – К. : Міленіум, 2006. – Вип. 28. – С. 67-73.
13. Блинова О. Є. Соціокультурні та психологічні вектори становлення особистості: монографія / від. ред. О. Є. Блинова. – Херсон: Вид-во ФОП Вишемирський, 2018. – С. 6–29.
14. Блинова О. Є. Трудова міграція населення України у соціально-психологічному вимірі: монографія / О. Є. Блинова. – Херсон: РІПО, 2011. – 486 с.
15. Бобнева М. И. Социальные нормы и регуляция поведения : монография / М. И. Бобнева. – М. : Изд-во «Наука», 1978. – 311 с.
16. Борисюк А. С. Професійна ідентичність медичного психолога: соціально-психологічний аналіз: монографія / А. С. Борисюк. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2010. – 440 с.
17. Боришевський М. Й. Дорога до себе : Від основ суб'єктності до вершин духовності : монографія / М. Й. Боришевський. – К. : Академвидав, 2010. – 416 с.
18. Боришевський М. Й. Особистість у вимірах самосвідомості : моногр. /М. Й. Боришевський. – Суми: ВБ «Еллада», 2012. – 608 с.
19. Васютинський В. О. Психологічні виміри спільноти : монографія / В. О. Васютинський. – К. : Золоті ворота, 2010. – 120 с.
20. Гомелаури М. Л. Вопросы мотивационного значения социальных ожиданий /М. Л. Гомелаури.–Тбилиси, 1968. – 172 с.
21. Горностай П. П. Личность и роль : Ролевой подход в социальной психологии личности: монография / П. П. Горностай. – К.: Интерпресс ЛТД, 2007. – 312 с.
22. Завацька Н. Є. Соціокультурні та психологічні аспекти адаптації особистості в сучасному соціумі : монографія / Під ред. Н. Є. Завацької. – Луганськ : Вид-во імені В. Даля, 2012. – 320 с.
23. Завацька Н. Є. Суб'єктне самовизначення та адаптація особистості в системі економічних відносин : соціально-психологічний аспект : монографія / Н. Є. Завацька, В. Є. Харченко, Л. В. Хитрош / Під ред. Н. Є. Завацької. – Луганськ:

- СНУ імені В. Даля, 2012. – 192 с.
24. Злобіна О. Г. Соціальні орієнтації та локус очікувань: динаміка особистісних змін / О. Г. Злобіна // Соціальні виміри суспільства: зб. наук. праць. – Вип. 7. – К., 2004. – С. 25–42.
 25. Карамушка Л. М. Психологія організаційної культури вищого навчального закладу: монографія / Л. М. Карамушка, О. В. Іщук. – К., Запоріжжя : Кругозір, 2015. – 276 с.
 26. Келли Дж. А. Теория личности: психология личных конструктов / Дж. А. Келли. – СПб.: Речь, 2000. – 249 с.
 27. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк / Під ред. Л. М. Проколієнко. – К. : Радянська школа, 1989. – 608 с.
 28. Крупник І. Р. Особливості сімейних уявлень дітей позбавлених батьківського піклування / І. Р. Крупник // Психологічний часопис: зб. наук. праць. – К.: 2017. – № 6 (10), вип. 10. – С. 75-90.
 29. Крысько В. Г. Социальная психология : словарь-справочник / В. Г. Крысько. – Мн. : Харвест, М. : АСТ, 2001 – 688 с.
 30. Лагонда Г. В. Экспектационная теория брачных отношений: монография / Г. В. Лагонда. – Брест : БрГУ, 2013. – 225 с.
 31. Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики / А. Н. Леонтьев. – 4-е изд. – М. : МГУ, 1981. – 584 с.
 32. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б. Ф. Ломов. – М. : Наука, 1984. – 444 с.
 33. Майерс Д. Социальная психология / Д. Майерс. – 7-е изд. – СПб.: Питер, 2007. – 794 с.
 34. Мерлин В. С. Личность как предмет психологического исследования / В. С. Мерлин. – Пермь : ПГПИ, 1988. – 80 с.
 35. Михальский А. В. Психология конструирования будущего: монография / А. В. Михальский. – М.: МГППУ, 2014. – 192 с.
 36. Москаленко В. В. Соціальна психологія: підручник / В. В. Москаленко. – К.: ЦНЛ, 2005. – 624 с.
 37. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: навч. посіб. / Л. Е. Орбан-Лембрик. – К.: Академвидав, 2005. – 448 с.
 38. Павлов И. П. Рефлекс цели / И. П. Павлов // Полное собрание трудов / Иван Петрович Павлов. – Т. III. – М. – Л., АН СССР, 1949. – С. 242-347.
 39. Пілецька Л. С. Професійна мобільність особистості: соціально-психологічний аспект : монографія / Л. С. Пілецька. – Луганськ : Вид-во «Ноулідж», 2014. – 220 с.
 40. Платонов К. К. Краткий словарь системы психологических понятий / К. К. Платонов. – 2-е изд. – М. : Высшая школа, 1984 –

174 с.

41. Попович І. С. Соціальні очікування в теоріях мотивації особистості / І. С. Попович // Вестник Пермського університету. Філософія. Психологія. Соціологія. 2014. – №4 (20). – С. 53-63.
42. Попович І. С. Експектометрія – методика дослідження соціально-психологічних очікувань / І. С. Попович // Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К.: ВД «ТРОЯ», 2008. – Вип. 36. – С. 275-284.
43. Попович І. С. Експектометрія як методика вивчення групових динамічних процесів малої групи / І. С. Попович // Педагогічні науки : зб. наук. праць / ред. кол. Є. С. Барбіна, В. Л. Федяєва [та ін.]. – Вип. 62. – Херсон : Видавництво ХДУ, 2012. – С. 385-390.
44. Попович І. С. Конструювання особистістю моделі очікуваного майбутнього / І. С. Попович // Науковий вісник ХДУ. – Серія : психологічні науки : зб. наук. праць ХДУ / За ред. О. Є. Близової. – Херсон : ВД «Гельветика», 2015. – Вип. 6. – С. 145-154.
45. Попович І. С. Мотиваційний компонент соціально-психологічних очікувань / І. С. Попович // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України. – К. : «ГНОЗІС», 2011, т. XIII, ч. 4. – С. 290-297.
46. Попович І. С. Оптимізація розвитку соціально-психологічних очікувань у студентській групі: навч.-метод. посіб. / І. С. Попович. – Херсон : ВАТ «ХМД», 2013. – 204 с.
47. Попович І. С. Проблема соціально-психологічних очікувань в науковій теорії та практиці / І. С. Попович // Практична психологія та соціальна робота. – К., 2005. – № 5. – С. 8-13.
48. Попович І. С. Психологічні виміри соціальних очікувань особистості: монографія / І. С. Попович. – Херсон: ПАТ «ХМД», 2017. – 504 с.
49. Попович І. С. Психологія соціальних очікувань особистості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. психол. наук : спец. 19.00.05 «Соціальна психологія; психологія соціальної роботи» / І. С. Попович; СНУ імені Володимира Даля. – Сєверодонецьк, 2017. – 40 с.
50. Попович І. С. Роль соціально-психологічних очікувань у професійному становленні та розвитку особистості / І. С. Попович // Зб. наук. праць: філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ : Вид-во ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2015. – Вип. 20, ч. 2. – С. 213-220.

51. **Попович І. С.** Самооцінка як критерій соціально-психологічних очікувань / І. С. Попович // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. праць / За ред. С. Д. Максименка. – К. : «ГНОЗІС», 2010. – Т. XII, ч. 3. – С. 326–333.
52. **Попович І. С.** Соціальні очікування особистості як регулятор соціально-психологічної реальності / І. С. Попович // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць / За ред. С. Д. Максименка. – Т. 1. – Вип. 44 / Інститут психол. імені Г. С. Костюка НАПН України – К. : Фенікс, 2016. – С. 138–143.
53. **Попович І. С.** Соціальні очікування як чинник професійної культури особистості / І. С. Попович // Професійна культура: сутність, фахові особливості, розвиток : монографія / відп. ред. Г. Є. Улунова. – Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. – С. 21–36.
54. **Попович І. С.** Соціально-психологічні очікування в людських взаєминах: моногр. / І. С. Попович. – Херсон: «ХМД», 2009. – 240 с.
55. **Попович І. С.** Соціально-психологічні очікування в міжособистісній взаємодії малої групи / І. С. Попович // Проблеми заг. та пед. психології. – К. – 2006. – Т. VIII. – В. 7. – С. 259–268.
56. **Попович І. С.** Соціально-психологічні очікування як детермінанта психологічної культури особистості / І. С. Попович // Психологічна культура: види, інваріанти, розвиток: монографія / відп. ред. Г. Є. Улунова. – Суми : ВВП «Мрія», 2014. – С. 104–120.
57. **Попович І. С.** Типологічні особливості очікувань / І. С. Попович // Науковий вісник ХДУ. – Серія: психологічні науки : зб. наук. праць ХДУ / За ред. О. Є. Блинової. – Херсон : ВД «Гельветика», 2014. – В. 1. – Т. II. – С. 64–70.
58. **Попович І. С.** Феномен ціннісно-орієнтаційної єдності в групі курсантів / І. С. Попович // Проблеми заг. та пед. психол.: зб. наук. праць Ін-т. психол. імені Г. С. Костюка АПН України. – К.: 2002. – Т. IV. – Ч. 5. – С. 203–209.
59. **Психологический словарь** / авт.-сост. В. Н. Копорулина/Под общ. ред. Ю. Л. Неймера. – Ростов-на-Дону: Фенікс, 2003. – 640 с.
60. **Рубинштейн С. Л.** Бытие и сознание. Человек и мир / С. Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2003. – 508 с.
61. **Словник-довідник термінів з конфліктології** / За ред. М. І. Пірен, Г. В. Ложкіна. – Київ – Чернівці : Чернівецький держуніверситет імені Ю. Федьковича, 1995. – 318 с.
62. **Соболева Н. І.** Соціологія суб'єктивної реальності / Н. І. Соболева.

- К.: Інст. соціології НАН України, 2002. – 296 с.
63. **Социология** : Энциклопедия / Сост. А. А. Грицанов [и др.]. – Мн. : Книжный Дом, 2003. – 1312 с.
64. **Титаренко Т. М.** Життєві домагання особистості у сучасному потенціалістському дискурсі / Т. М. Титаренко // Наук. зап. Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. академіка С. Д. Максименка. – К. : Вид-во «Міленіум», 2006. – Вип. 25. – С. 416–430.
65. **Тищенко С. П.** Особистісні сподівання як форма прояву самосвідомості / С. П. Тищенко // Психологія : респ. наук.-метод. зб. – К. : Рад. школа, 1976. – В. 15. – С. 108-115.
66. **Тышковский А. В.** Социально-психологические основы формирования и реализации ожиданий в профессиональном выборе и карьере : дис. на соискание учен. степени доктора психол. наук : спец. 19.00.05 «Социальная психология» / А. В. Тышковский ; ГУУ. – М., 1999. – 481 с.
67. **Фестингер Л.** Теория когнитивного диссонанса / Леон Фестингер ; [Пер. с англ. А. Анистратенко, И. Знаешева]. – СПб. : Ювента, 1999. – 318 с.
68. **Философский** энциклопедический словарь / Гл. ред. Л. Ф. Ильичев и др.. – М. : Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.
69. **Філософський** словник / За ред. акад. В. І. Шинкарука. – 2-е вид. – К. : Гол. ред. УРЕ, 1986. – 800 с.
70. **Шадриков В. Д.** От индивида к индивидуальности : науч. издание / В. Д. Шадриков. – М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2009. – 656 с.
71. **Шибутани Т.** Социальная психология / Т. Шибутани. – Ростов н / Д. : «Феникс», 2002. – 544 с.
72. **Штофф В. А.** Моделирование и философия / В. А. Штофф. – М. ; Л.: Наука, 1966. – 302 с.
73. **Яценко Т. С.** Теорія і практика групової психокорекції: Активне соціальнопсихологічне навчання: навч. посіб. / Т. С. Яценко. – К.: Вища школа, 2006. – 679 с.
74. **Bushman V. J.** Violent Video Games and Hostile Expectations : A Test of the General Aggression Model / V. J. Bushmann, C. A. Anderson // International Journal of Management, Business, and Administration. – 2012. – № 1., Vol. 15. – P. 52-57.
75. **Kirkpatrick D. L.** Evaluating Training Programs : The Four Levels / D. L. Kirkpatrick and J. D. Kirkpatrick. – 3-rd edition, San Francisco, 2006. – 393 p.

76. **Lawler E. E.** Antecedent attitudes of effective managerial performance/ E. E. Lawler, L. W. Porter // Organisational Behaviour. – 1967. – Vol. 2. – P. 122-142.
77. **Popovych I. S. & Blynova O. Ye.** The Structure, Variables and Interdependence of the Factors of Mental States of Expectations in Students' Academic and Professional Activities / I. S. Popovych & O. Ye. Blynova // The New Educational Review, 55 (1), 293–306.
78. **Popovych I. S.** Implementation of the optimization program for the development of social expectations of personality (illustrated by an example of the project «Leader's School») / I. S. Popovych // Fundamental and Applied Researches In Practice of Leading Scientific Schools. – 2018. – № 5(29). – P. 45–52.
79. **Popovych I. S.** Social expectations – a basic component of the system of adjusting of social conduct of a person / I. S. Popovych // Australian Journal of Scientific Research, «Adelaide University Press». – Adelaide, 2014. – No. 2(6) (July – December). – Vol. III. – P. 393–398.
80. **Popovych I. S.** Social expectations in primary school age / I. S. Popovych // Proceedings of the 2nd International Academic Congress «Fundamental Studies in America, Europe, Asia and Africa», 27 Sept. 2014, USA, New-York, «Columbia Press». – New York, 2014. – Vol. II. – P. 176–180.
81. **Popovych I. S.** Social expectations : types, functions and mechanisms / I. S. Popovych // Harvard J. of Fundamental and Applied Studies, «Harvard University Press», 2015. – № 1(7) (January – June). – Vol. XIII – P. 152–159.
82. **Popovych I. S.** Theoretical and methodological basis of optimizing program of development and social correction of expectations of personality / I. S. Popovych // Fundamental and Applied Researches In Practice of Leading Scientific Schools. – 2016. – № 5(17). – P. 158–163.
83. **Popovych I. S.** Transformation function of social expectations of a person / I. S. Popovych // Proceedings of the 1st International Academic Congress «Fundamental and Applied Studies in the Pacific and Atlantic Oceans countries », 25 Oct. 2014, Japan, Tokyo, «Tokyo University Press». – Tokyo, 2014. – Vol. I. – P. 582–585.
84. **Vroom V. H.** Work and Motivation / Victor V. Vroom.— New York : Wiley and Sons, 1964. – 216 p.

CONTENTS

INTRODUCTION	5
CHAPTER 1. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL	
BASICS OF SOCIAL EXPECTATIONS OF PERSONALITY	6
Topic 1. Scientific analysis of the category of «social expectations»	6
Topic 2. Theoretical and methodological dimensions of the research of social expectations of personality	17
Topic 3. Socio-psychological content of expectations of personality...	29
Topic 4. Psychological mechanisms, functions and typological features of social expectations of personality.....	39
CHAPTER 2. THEORETICAL AND EMPIRICAL SUBSTANTIATION AND RESEARCH OF SOCIAL EXPECTATIONS OF PERSONALITY	60
Topic 5. Social and psychological concept of social expectations of personality	60
Topic 6. The technology of making a questionnaire «Level of social expectations» («LSE»)	72
Topic 7. Experimental research of psychological content parameters of social expectations of personality	79
Topic 8. Typification of social expectations of personality	91
CHAPTER 3. APPLIED ASPECTS OF OPTIMIZATION OF THE DEVELOPMENT AND PSYCHO-CORRECTION OF SOCIAL EXPECTATIONS OF PERSONALITY	95
Topic 9. Methodological principles of creating a program for optimizing the development and psycho-correction of social expectations of personality	95
Topic 10. Content characteristics and implementation of the program for optimizing the development and psycho-correction of social expectations in a training group ..	102
Topic 11. The development and implementation of training courses in a sales staff	107
Topic 12. The development and implementation of the program of training courses in a project group	114
CONCLUSIONS	118
APPENDIXES	119
GLOSSARY	143
REFERENCES	151

Електронне навчально-методичне видання

ПОПОВИЧ Ігор Степанович

доцент, доктор психологічних наук,
доцент кафедри загальної та соціальної психології
соціально-психологічного факультету
Херсонського державного університету

ПСИХОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНИХ ОЧІКУВАНЬ ОСОБИСТОСТІ: МЕТОДОЛОГІЯ, ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Навчально-методичний посібник

Коректор: А. О. Попович
Комп'ютерна верстка: І. С. Попович
Художнє оформлення: Л. В. Леоненко

Ум. друк. аркушів 9,25.

Попович І. С.

- П58** Психологія соціальних очікувань особистості: методологія, теорія і практика : навч.-метод. посіб. / І. С. Попович. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2019. – 160 с.
ISBN 978-617-7090-25-9

Попович И. С.

- П58** Психология социальных ожиданий личности: учеб.-метод. пособ. / И. С. Попович. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2019. – 160 с. [Украинский язык].
ISBN 978-617-7090-25-9

Popovych I. S.

- P58** Psychology of social expectations of personality: methodology, theory and practice: Educational and methodological manual / I. S. Popovych. – Kherson: Publishing House KSU, 2019. – 160 c. [In Ukrainian].
ISBN 978-617-7090-25-9

Навчально-методичний посібник присвячений вивченню соціальних очікувань особистості. У посібнику подано комплекс методичних вказівок і рекомендацій з вивчення психологічних змістових параметрів соціальних очікувань особистості: рівнів сформованості, функцій, механізмів, типологічних класифікаційних ознак; скрупульозно проаналізовано окреслені параметри соціальних очікувань особистості.

Для викладачів закладів вищої освіти, психологів, студентів, аспірантів, а також широкого кола читачів.

УДК 316.61
ББК 88.52

Попович Ігор Степанович - український учений у галузі соціальної психології.

Доктор психологічних наук (2018), доцент (2013), член Асоціації політичних психологів України. Доцент кафедри загальної та соціальної психології Херсонського державного університету.

Головний редактор наукового журналу «Інсайт: психологічні виміри суспільства» / «Insight: the psychological dimensions of society».

Член двох редколегій наукових фахових видань: «Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки» (Україна) і «Fundamental and applied research in practice of leading scientific schools» (Україна і Канада).

Автор понад 100 наукових і науково-методичних праць. Серед них – «Соціально-психологічні очікування в людських взаєминах» (2009), «Оптимізація розвитку соціально-психологічних очікувань у студентській групі» (2013), «Психологічні виміри соціальних очікувань особистості» (2017). Автор психодіагностичних методик: «Експектометрія» (2008), «Експертна оцінка результатів діяльності та особливостей соціальної взаємодії» (2013) «Рівень соціальних очікувань» (2015), «Очікувана ситуація» (2015), «Реалізація очікувань» (2015).

Досліджує проблеми психології соціальних очікувань особистості, міжособистісної взаємодії, конструювання особистістю майбутнього.

